

Naše společnost

časopis Centra pro výzkum veřejného mínění
Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

ročník 10 (2012), číslo 2

Michal Janíčko

Pražští Rusové

Kateřina Vojtíšková

Vzdělávání dětí cizinců na pražských základních školách

Pavel Herot

Mediální reflexe životního prostředí Ostravska

Lukáš Novotný

Dekrety, odsun sudetských Němců v historické paměti Čechů

Sylvie Reterová

Hlasování prostřednictvím internetu a mobilního telefonu v Estonsku funguje

obsah

[statí]

Pražští Rusové

Michal Janíčko 3

Vzdělávání dětí cizinců na pražských základních školách

Kateřina Vojtíšková 10

Mediální reflexe životního prostředí Ostravska

Pavel Herot 20

Dekrety, odsun sudetských Němců v historické paměti Čechů

Lukáš Novotný 30

Hlasování prostřednictvím internetu a mobilního telefonu v Estonsku funguje

Sylvie Reterová 35

Pražští Rusové

Michal Janíčko

Russians of Prague

Abstract: The article deals with situation, attitudes and behaviour of members of Prague's Russian immigrant community. At the beginning an overview of recent socio-economic development in Russia, existing findings about Russian minority in the Czech Republic and Czech citizens' attitudes towards Russians are presented. The core of the article is presentation of main results of a survey conducted by the author in spring 2010 among members of Russian community that live in Prague and its surroundings. Among the main hypotheses that came out of the survey is growth of importance of positive motivations to migrate, extension of geographical and social basis from which migrants come, continuity of self-isolation of the community combined with strong ties to the country of origin and rise of Russian ethnic economy in Prague.

Keywords: Migration, Russians, ethnic minority, integration.

Česká republika v posledních dvaceti letech zažila obrovskou dynamiku imigrace. Mezi roky 1992 a 2008 se počet u nás žijících cizinců více než zpětinásobil a jen v období 2005-2008 narostl o 260 tisíc, tedy o 58% [ČSÚ 2011]. Podpora imigrace se částečně stala i oficiální vládní politikou, od které její tvůrci očekávali přínos pro vývoj ekonomiky [Ministerstvo vnitra ČR 2009: 21]. Viděno ze širší perspektivy, od imigrace si lze slibovat zmírnění následků faktu, že domácí obyvatelstvo již delší dobu stárne, neboť imigranti představují ve své většině mladou, ekonomicky aktivní subpopulaci. Podle současných projekcí by v budoucnu bez stálého proudění nových přistěhovalců obyvatelstvo ČR ubývalo menší či větší rychlostí [ČSÚ 2009: 47-48, 54-55]. Ačkoli během let 2009 až 2011 počet cizinců v ČR vlivem ekonomické krize mírně klesl, stále je jejich podíl na našem obyvatelstvu bezmála čtyři procenta – imigrace a imigranti jsou tedy v ČR jevem vysoce aktuálním a zasluhujícím pozornost.

Občanů Ruské federace žijících v České republice až do velmi nedávné minulosti přibývalo jak absolutně, tak i relativně vůči cizincům s jinou státní příslušností: v srpnu 2011 u nás žilo 29 337 ruských občanů s dlouhodobým či trvalým pobytem, což je přibližně dvakrát tolik co v roce 2004 a zhruba osmkrát tolik co v roce 1994 [ČSÚ 2011]. Ruští občané dnes představují čtvrtou největší cizineckou subpopulaci žijící u nás, zatímco v roce 2004 byli pátí a v roce 1994 osmí [Ibid.]. Výzkum provedený v roce 1999 mezi Rusy žijícími v Praze a Karlových Varech naznačil, že se jedná většinou o vzdělané a poměrně bohaté lidi [Drbohlav et al. 1999: 20, 25-26], což této menšině dále přidává na důležitosti v rámci české společnosti.

Tento článek představuje výsledky výzkumné sondy, kterou jsem provedl mezi ruskými imigranty žijícími v Praze a okolí na jaře 2010. Jejím cílem bylo osvětlit situaci, postoje a jednání příslušníků ruské menšiny v České republice, zejména jejich sociální a geografický původ, motivaci pro příchod do země, hodnocení společenské situace v Rusku a v ČR, momentální aktivity, míru integrace do naší společnosti a vazby na Rusko jako zemi jejich původu. Jako odrazový můstek sloužil výzkum „Ruská komunita v České republice“ uskutečněný

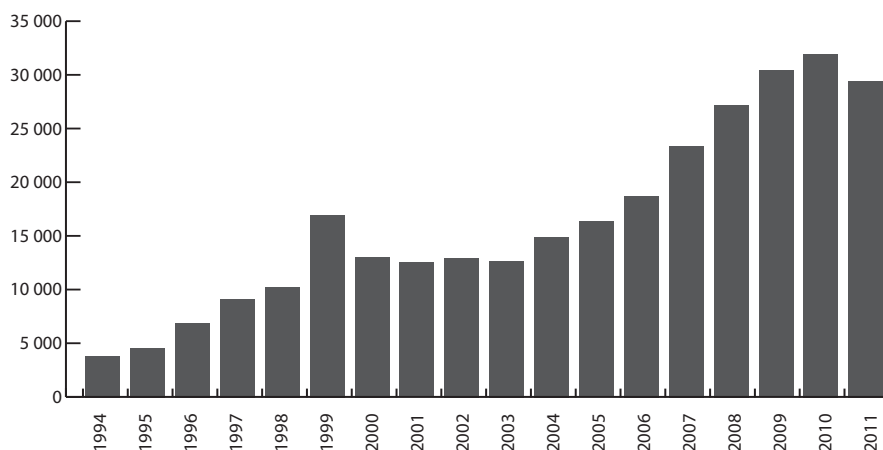
roku 1999 kolektivem autorů pod vedením Dušana Drbohlava [Drbohlav et al. 1999]. Znalost jeho výsledků přidává této sondě na relevanci tím, že kromě prostého popisu dnešního stavu umožňuje také poodhalení vývoje, jímž ruská imigrantská subpopulace od té doby prošla, i když spíše na úrovni hypotéz. Pro zasazení situace v Česku žijících Rusů do kontextu většinové společnosti pak používám výsledky výzkumů CVVM týkajících se postojů českých obyvatel k imigrantům a cizím národům.

Metoda

Metodou výzkumné sondy bylo dotazníkové šetření realizované v dubnu až červnu 2010. Respondenty jsem hledal v ruských obchodech a firmách vlastněných Rusy, mezi studenty UK a VŠE, a na setkání krajského spolku ARTEK, mezi svými známými a jejich prostřednictvím. Jednalo se tedy ve velké míře o metodu „sněhové koule“, která se ve výzkumech migrantů přes své nedostatky běžně využívá [Leontiyeva, Vojtková 2006]. Podíl odmítnutí byl 30%, rozdáno bylo 70 dotazníků a navrátilo se jich 55, na základě kterých byly provedeny všechny analýzy. Hlavním omezením je tedy nedosažitelnost reprezentativity, navíc není možné provádět některé statistické analýzy výsledků kvůli malému počtu respondentů. Oba tyto problémy byly obsaženy již ve výzkumu z r. 1999 – jediná výrazná metodologická odlišnost spočívá v tom, že se sběr dat omezil na Rusy žijící v Praze a okolí. Tím je sice tato sonda oproti minulé ochuzena, ale z druhé strany se tentokrát vzorek na rozdíl od toho z roku 1999 nerozpadá do dvou oddělených, navzájem v mnoha ohledech dost odlišných podsouborů.

Vzorek sondy byl tvořen ze 62% ženami a jejich zastoupení je tak o devět procentních bodů větší než v celé ruské imigrantské populaci v republice. Průměr i medián věku respondentů je 31 let, vzorek je tedy pravděpodobně mladší než celý soubor českých Rusů [ČSÚ 2005], což nepochybně stěžuje možnost zobecnění výsledků. Co naopak dobře odpovídá realitě je skladba respondentů z hlediska doby příchodu do ČR – odráží se v ní celý průběh imigrace z Ruska od devadesátých let a také její zrychlování v poslední době: 26% respondentů dora-

Graf 1: Vývoj počtu občanů Ruska žijících v ČR s povolením k dlouhodobému nebo trvalému pobytu

Zdroj: ČSÚ 2011

zilo v letech 1993-1999, 24% v letech 2000-2005 a 50% od roku 2006 do roku 2010.

Použité teoretické koncepty

V textu článku se budu odkazovat na transnacionální migrační teorii, na model etnických ekonomik a na některé pojmy neoklasické teorie. Uvedené teoretické koncepty nyní stručně představím.

Transnacionální teorie [Brettell 2000: 87-88, 104-106] prohlašují, že sociální sítě a aktivity migrantů se v poslední době neomezují na hostitelskou zemi, nýbrž se ve velké míře udržují, resp. probíhají přes hranice národních států. Migrantské subpopulace udržují silné a trvalé kontakty se zeměmi původu, čímž dávají vzniknout transnacionálním prostorům. Migranti již více nejsou vykořeneční, nýbrž propojili původní a hostitelskou společnost v jednu arénu pro sociální akci, mohou se dnes snadněji pohybovat mezi nimi a kromě peněžních remitencí přináší do zemí původu i „sociální remitence“ v podobě svých zkušeností z nového prostředí. Podle transnacionálních teorií se imigranti vedle udržování silných styků se starým domovem zároveň snaží začleňovat do společnosti svého nového domova a tyto dvě tendence již více nejsou ve vzájemném protikladu, nýbrž jdou ruku v ruce. Csaba Szaló [2007] tvrdí, že metodologický transnacionalismus bourá dosavadní představu o samozřejmě loajalitě lidí k jednomu národnímu státu a tím odstraňuje chápání imigrantů jako problému, který je nutné řešit jejich odchodem nebo asimilací.

Podle modelu etnických ekonomik (ethnic enclave economy model) [Brettell 2000: 81-82] se některé imigrantské menšiny prostorově koncentrují, vytvářejí diverzifikované ekonomiky obsahující všechny typy ekonomické aktivity a jsou vnitřně stratifikované. Etnická ekonomika na jedné straně může vést k určité izolaci imigrantské subpopulace, zároveň ale může ale umožnit migrantům, aby se vyhnuli sekundárnímu trhu práce. Schopnost imigrantské subpopulace vytvořit etnickou ekonomiku závisí na její početnosti, zdrojích kapitálu a podnikatelských schopnostech členů skupiny.

Neoklasická teorie [Massey et al. 1993: 433-436] považuje mezinárodní migraci za důsledek rozdílů v nabídce a poptávce po práci. Lidé migrují ze země s relativním nadbytkem nabídky práce v poměru ke kapitálu do země s nedostatečnou nabídkou práce a přebytkem kapitálu. Na mikroúrovni potenciální migranti zvažují, co je z domovské země vyháni (push faktory) a co je přitahuje do cílové země (pull faktory); kalkulují finanční i ostatní náklady a zisky z případného stěhování, a migrace proběhne, pokud je výsledkem rovnice čistý zisk.

Dosavadní poznatky o ruské menšině v ČR

Ruská imigrační subpopulace v Česku se od začátku devadesátých let až do velmi nedávné minulosti výrazně zvětšovala. V roce 1994 u nás žilo 3 611 občanů Ruska, zatímco dnes u nás žije zhruba 29 tisíc ruských státních příslušníků. Počet obyvatel ČR s ruským občanstvím se tedy za posledních sedmáct let zněkolikanásobil. Nejednalo se nicméně o lineární vývoj: v roce 2000 počet ruských občanů u nás ze 16.900 skokově klesnul na cca 13.000, a to především vlivem změny zákona o pobytu cizinců. Tento zákon výrazně zpřísnil vstupní a pobytový režim cizinců u nás, a v dalších letech byl jen pozvolna zmírňován [Burdová Hradečná 2005]. Počet Rusů pak znovu rychle rostl od roku 2004 až do roku 2010, kdy začal klesat, tak jako klesá i celkový počet cizích občanů žijících u nás. Pokud jde o rozmístění Rusů na území republiky, 58% z nich v roce 2009 žilo v Praze, 13% ve Středočeském, 10% v Karlovarském kraji a 19% ve zbytku země [ČSÚ 2011]. Koncentrace Rusů v hlavním městě je zdaleka nejvyšší ze všech početně významných imigračních menšin.

Doposud jediným pokusem o zjištění více informací o charakteru ruské imigrantské subpopulace u nás, který zašel za uvedené početní údaje a ad hoc pozorování, bylo dotazníkové šetření provedené na ruské komunitě v roce 1999 [Drbohlav et al. 1999]. Výzkumníci sesbírali celkem 70 vyplněných dotazníků, z nichž 43 bylo realizováno v Praze a 27 v Karlových Varech, a na jejich základě také uskutečnili 20 hloubkových interview. Na základě výsledků výzkumu autoři konstatovali,

že většina z ruských imigrantů byla ekonomicky „v dobré kondici“; mezi důvody opuštění vlasti převládala politická nestabilita a strach o vlastní bezpečí. Stěžejním konstatováním autorů výzkumu pak je to, že Rusové tvoří značně uzavřenou etnickou subpopulaci se silnými sociálními vazbami uvnitř, ale slabými navenek – neformální kontakty i případné zaměstnání vyhledávají zejména mezi sebou, češtinu ovládají dosti omezeně a v Karlových Varech jsou dokonce výrazně územně koncentrováni. Nehledě na to ovšem respondenti většinou uváděli bezproblémový vztah k domácímu obyvatelstvu.

Sociálně-ekonomický vývoj v Rusku v posledních 20 letech, emigrace ze země

Pro pochopení důvodů, proč se tolik Rusů již z vlasti vystěhovalo a proč tento trend nadále pokračuje, je nutné alespoň v obrysech načrtnout sociálně-ekonomický vývoj v zemi za poslední dobu.

Po roce 1989 potkal všechny země bývalého východního bloku ekonomický pokles a sociální problémy, ruská verze společensko-ekonomického rozkladu byla však nebývale hluboká a dlouhá. Po celé desetiletí prakticky nepřetržitě klesal HDP, průmyslová i zemědělská výroba – všechny tři veličiny se v roce 1999 ocitly zhruba na polovině úrovně roku 1989, stejně jako průměrné reálné příjmy obyvatel; většina lidí však dopadla ještě hůře, neboť hrstka vyvolených v téže době naopak dosáhla astronomického bohatství [Aganbegjan 2003]. Mzdy, už tak nízké, byly vypláceny nepravidelně, šířila se chudoba, nefungovaly sociální služby, snižovala se kvalita i dostupnost zdravotnictví a vzdělání. Průvodními jevy tohoto vývoje byl rozkvět organizovaného zločinu v podnikatelské sféře jakož i všeobecné kriminality a asociálního chování všeho druhu [Klimantova 2002].

V roce 1999 nastal zvrát – většina významných ekonomických ukazatelů začala strmě růst, což trvalo až do roku 2008, tedy do začátku hospodářské krize. Hrubý domácí produkt se každoročně zvedal o 5-10%, ještě rychleji rostly reálné příjmy (roku 2007 dosáhly úrovně r. 1991), nezaměstnanost klesla na polovinu a stejně tak i počet lidí s příjmem pod úrovní životního minima. Takových osob je ale i tak stále velmi mnoho – v roce 2008 žilo 18% Rusů pod prahem absolutní chudoby [Institut komplexních strategických issledovanij]. Na druhé straně nadále rostl význam stínové ekonomiky a také, i když zpomaleným tempem, pokračovalo prohlubování sociálních nerovností. Ščerbakova [2007: 92] upozorňuje, že průměrný příjem nejbohatší desetin obyvatel bývá v rozvinutých zemích obvykle na šesti- až osminásobku průměrného příjmu nejhudší desetin, zatímco v Rusku je to patnáctinásobek. S malými přestávkami roste v posledních 20 letech zločinnost – v roce 2006 byla více než dvojnásobná oproti roku 1990 a 1,4 krát větší než v roce 1999 [Ščerbakova 2007: 123]. Novinkou se od nástupu prezidenta Putina navíc stalo omezování politických svobod a degradace demokratické politické soutěže [Ardichvili 2009: 222]. Pokračuje také šíření epidemie AIDS v zemi – odhaduje se kolem jednoho miliónu nakažených, a rovněž alkoholismus zůstává masově rozšířeným jevem [Ibid.]

Gontmacher a Malevová [2008] uvedli následující, nepříliš příznivý obraz rozvrstvení ruské společnosti podle výše příjmů:

- 1-2% - bohatí lidé

- 15-20% - střední třída, schopná spořit a brát si úvěry, investovat do vzdělání a sociálního připojištění, jezdit na dovolenou mimo místo bydliště.
- 60-65% - vrstva na pomezí střední třídy a chudoby, život od výplaty k výplatě, omezená schopnost nákupu kvalitních potravin a zboží dlouhodobé spotřeby, vysoké riziko ztráty příjmů a pádu do chudoby
- 15-20% - chudoba, boj o živobytí
- 5-7% - sociální dno, beznadějná bída

Emigrace z Ruska sice od konce devadesátých let zeslábla, i nadále však každým rokem zemi opouštějí desetitisíce lidí. Pyl'novová a Škrylev [2008] hovoří o nové vlně emigrace, která je typická vysokou vzdělaností vystěhovalců. Také Rybakovsky a Ryazantsev [2005] tvrdí, že vzdělanostní úroveň emigrantů je v průměru daleko vyšší než zbytku obyvatelstva a probíhá klasický odliv mozků, který je podporován cílenými programy některých zemí na přilákání ruských specialistů. Podle stejných autorů hrozí Rusku ztráta celých vědeckých škol, protože vystěhovalí odborníci často prošlapávají cestu ven svým kolegům, kteří zůstali, a vědecká emigrace z Ruska tak připomíná lavinu. Podle ekonoma Michaila Děljagina [Děljagin 2008] emigrace již nemá charakter boje o přežití jako v 90. letech, po zlepšení ekonomických poměrů však lidé zjišťují, že ruská společnost přesto není k životu. Vládní zvůle byrokracie, policie, soudů a šéfů na pracovištích, zločinnost je všudypřítomná, média lžou a kvalifikovaná práce je chronicky nedocenená.

Postoje českého obyvatelstva k Rusům

Rusové žijící v Česku se pochopitelně nenacházejí ve vzduchoprázdnu, nýbrž jednají a přemýšlejí v kontextu většinové české společnosti, která je obklopuje. Pro lepší pochopení situace a jednání českých Rusů považují za přínosné shrnout, jaké k postojům zaujímá česká veřejnost k imigrantům obecně a k Rusům specificky.

Literatura od devadesátých let opakovaně uvádí, že postoje české veřejnosti obecně vůči imigrantům jsou značně negativní a to jak v absolutním měřítku, tak ve srovnání se zeměmi západní Evropy [Gabal 1999; Havlík 2007; Leontiyeva, Vávra 2009]. Češi považují cizince spíše za zátěž a riziko, netolerují příliš jejich odlišnost od sebe samých a požadují od nich asimilaci s českým prostředím. Takové postoje jsou podobné nalaďení v ostatních zemích východní a střední Evropy, které mají ovšem oproti nám menší dynamiku imigrace. Přes to všechno ale v České republice není etnický napjatá situace, ani se anti-imigrační proudy neprosazují v politice – podle Leontiyevové a Vávry [2009: 102] to svědčí o tom, že přes deficit tolerance není naše společnost otevřeně xenofobní.

Vůči Rusům jako celé národnosti i jako skupině žijící u nás vyjadřují Češi v dotazníkových šetřeních dlouhodobě spíše záporné postoje. Při dotazování na vztah k Rusům jako k národu na sedmibodové škále (1 „velmi sympatičtí“, 7 „velmi nesympatičtí“) se vážené průměry postojů českých obyvatel v letech 2003 – 2009 pohybovaly v úzkém rozmezí 4,01 až 4,25, což Rusy vždy řadilo mezi nejhůře hodnocené národnosti [CVVM 18. 1. 2010]. Nedá se přitom vyloučit určitý pozitivní posun oproti dřívějším rokům, neboť podle Leontiyevové a Vávry [2009: 62] byli v letech 2000 a 2001 Rusové hodno-

cení průměrně 5,06, resp. 4,33. Ještě hůře Rusové dopadli ve výzkumu zadaném Ministerstvem práce a sociálních věcí [MPSV] v roce 2004 – respondentům byla předložena sedmibodová škála vycházející z tradiční škály Bogardusovy, jejíž jednotlivé stupně byly vyjádřeny verbálně. Zde Rusové „dosáhli“ průměru dokonce 4,82 s vysokým procentem jednoznačně xenofobních postojů [Havlík 2004: 3]. Podle jiného výzkumu z roku 2002 [Ibid.: 5] se na Rusy příznivěji dívají starší lidé než mladší, což problematizuje stereotypní vysvětlení negativních postojů k Rusům špatnou historickou zkušeností.

Při sledování postojů obyvatel k Rusům žijícím u nás docházejí výzkumy CVVM k velmi podobným výsledkům jako když se zabývají Rusy obecně. V letech 2005 až 2011 se průměry na sedmibodové škále pohybovaly mezi 3,80 až 4,14 bez významného trendu vzestupu či poklesu oblíbenosti Rusů v čase [CVVM, 15. 4. 2011]. Také v tomto případě se Rusové vždy ocitli ve druhé polovině žebříčku vybraných občanství předložených ke zhodnocení.

Česká veřejnost tedy hledí na imigranty dlouhodobě negativně, a navíc mezi jednotlivými přistěhovaleckými skupinami ta ruská zaujímá na pomyslném žebříčku oblíbenosti setrvalě nízká umístění. Tato fakta je třeba mít na paměti při posuzování a interpretaci jednání a postojů ruských imigrantů v Česku.

Výsledky sondy

Respondenti mého dotazníkového šetření vyšli převážně z největších ruských měst a jejich vzdělanostní úroveň je mimořádně vysoká: dvě třetiny mají vysokoškolské vzdělání a zbylá třetina (v níž je navíc značný počet studentů vysokých škol) má ukončenou střední školu. Přes v průměru relativně krátkou dobu pobytu v republice má téměř polovina z nich vlastní byt, a kdo ne, bydlí obvykle v některé z dražších pražských čtvrtí. Takřka dvě pětiny z dotázaných zde podnikají a při hodnocení situace v Rusku v době odchodu dávali nehorší známky jiným oblastem než ekonomické situaci. Tato fakta dohromady nasvědčují celkově slušné ekonomické kondici respondentů. Považují za oprávněné vyslovit hypotézu, že Moskva ztratila mnoho ze svého dřívějšího výsadního postavení ve „vysílání“ lidí do ČR: zatímco v roce 1999 pocházela z ruského hlavního města více než polovina pražské části tehdejšího souboru, dnes je to jen čtvrtina, a mezi dřívějšími příchozími v rámci dnešního vzorku najdeme více Moskvanů než mezi těmi, kdo dorazili později. Tento posun odpovídá tomu, jakými změnami prošla ruská společnost v poslední dekádě. Zatímco obrovské majetkové přesuny v Rusku počátku devadesátých let po sobě zanechaly na jedné straně vrstvu prudce zbohatlých skupin lidí a na straně druhé dramaticky ožebračenou většinu obyvatel, právě po roce 1999 se situace začala měnit díky obrátce v ekonomickém vývoji a zřejmě také díky nástupu schop-

nější politické garnitury. Životní úroveň v zemi se zvyšovala a vznikly skutečné střední vrstvy, z nichž se pravděpodobně velká část dnešních pražských Rusů rekrutuje, zatímco ostatní nadále pocházejí z ještě vyšších pater ruské společnosti.

V roce 1999 autoři tehdejší studie konstatovali, že Rusové odcházejí do ČR především kvůli tehdejšímu velmi špatnému stavu sociální sféry v Rusku a že je nejčastěji pohánějí politická nestabilita, nárůst nezaměstnanosti a zločinnosti. Domnívali se, že migrace bude pokračovat především z důvodu pokračování krize ruské společnosti a také díky tomu, že ruská menšina byla už tehdy vnitřně silná a tedy schopná „lákat“ nové příchozí. V realitě se nejdůležitější socioekonomické ukazatele v Rusku od té doby výrazně zvedly, migrace do ČR však neustala ani se neutlumila, nýbrž naopak stále sílí. Nabídl jsem respondentům jedenáct oblastí charakterizujících ruskou společnost ke zhodnocení v době jejich odchodu ze země a v současnosti, a to na stupnici 1-5 od nejhoršího k nejlepšímu¹. Z odpovědí lze dovodit, že společenská situace v Rusku v souhrnu hodnocených oblastí se v očích respondentů zlepšovala až do doby těsně předcházející současné společensko-ekonomické krizi, a oproti devadesátým letům se zlepšily prakticky všechny oblasti také jednotlivě². Situaci v Rusku v době odchodu v souhrnu nejhůře (průměrná známka 2,54) hodnotili ti, kdo přišli před rokem 2000 a nejlépe (3,17) nejpozdější migranti, kteří v Česku pobývají od roku 2007; v očích těch, kdo přišli mezi lety 1993 a 2006, je dnes situace v zemi lepší než byla v době jejich odchodu, zatímco jen podle nejpozdějších migrantů je na tom dnes Rusko v souhrnu všech sledovaných aspektů o něco hůře, než bylo, když odcházeli.

Leckoho může překvapit hodnocení politické situace v Rusku: migranti z devadesátých let ji v době jejich odchodu hodnotí v průměru nízkou známkou 1,54 a kvalitu demokracie 1,69, migranti z let 2000-2006 politickou situaci 2,53 a kvalitu demokracie 2,47 a nejpozdější politickou situaci 2,72 a kvalitu demokracie 2,39. Nic tedy nenasvědčuje tomu, že by respondenti sdíleli českou mediální opozici dřívějšího svobodného jelcinovského Ruska a „tvrdého ruského režimu“ v současné době [viz např. Šůra 2010]. Kromě toho, 31 % z nich považuje české zpravodajství o Rusku za příliš negativní a jen 15 % za objektivní nebo (zcela ojediněle) za příliš pozitivní, což dohromady není příliš dobrá vizitka českých médií, zvláště když ruské emigranty asi sotva může někdo podezřívát z přílišné shovívavosti k situaci v jejich vlasti.

Jak dříve, tak později migrující respondenti při pohledu zpět do doby svého odchodu nejhůře hodnotili práci úřadů, policie a soudů a úroveň kriminality, i když také tyto oblasti se z jejich pohledu od devadesátých let zlepšily. I tak je možné, že právě vysoká kriminalita a zvláště a korupce na úředních místech vzdělaným příslušníkům ruských středních vrstev zásadně vadí a hrají roli v rozhodnutí odejít ze země. Část vysvětlení zrychlování migrace z Ruska do ČR může znít tak, že pokud se lidé v Rusku dostanou nad určitou ekonomickou úroveň, začnou možná být citlivější právě na tyto oblasti sociální sféry, které jsou zjevně v zemi stále velmi problematické, a proto se snáze rozhodnou zemi opustit.

S příznivým hodnocením vývoje v Rusku jde ruku v ruce fakt, že motivace současných pražských Rusů k příchodu do ČR mohou být „pozitivnější“ než dříve. Jako nejvýznamnější důvod příchodu se ukázala vyšší kvalita života v ČR – to, že respondenti tento důvod jmenovali podstatně častěji než jeho

Tabulka 1: Souhrn hodnocení různých oblastí společnosti v Rusku v době odchodu podle doby příchodu do ČR

Doba příchodu do ČR	Průměr	Směrodatná odchylka
Do 1999	2,54	0,39
2000-2006	2,85	0,55
Od 2007	3,17	0,66

Hodnocení na škále od 1 = velmi špatné do 5 = velmi dobré.

protipól „nevyhovující životní styl v Rusku“, není náhodné, neboť první skupina hodnotila situaci v Rusku v době odchodu lépe než ta druhá. A tak bychom s použitím neoklasické teorie mohli říci, že tito lidé byli zřejmě spíše „taženi“ do ČR než „vyháněni“ z Ruska. To ještě více platí pro ty, kdo přišli za mezinárodními zkušenostmi a za konkrétní nabídkou práce, což byly další nejvýznamnější důvody uváděné respondenty.

Je dobře možné, že kromě vyšší životní úrovně u nás kombinované s příbuzností jazyků hraje v příchodu a zejména setrvání Rusů zásadní roli vnitřní infrastruktura, kterou si zde ruská menšina během doby vytvořila. V Praze Rusové podnikají v obrovském spektru oblastí a míří přitom velmi často na ruskou klientelu: mají restaurace, obchody s potravinami, knihkupectví, půjčovny DVD, kosmetické salóny, internetové kavárny, cestovní agentury, realitní kanceláře, právní poradny, komerční banku, mateřské školy, gymnázium, vysokou školu, vydávají četná periodika; přítomnost ruských firem a institucí je zejména patrná ve Stodůlkách a na Praze 6, kde i tento výzkum naznačil koncentraci Rusů, ale také v centru města a v mnoha jiných jeho částech. Přítomnost ruských firem v hlavním městě je patrné jak z každodenní zkušenosti vnímavého Pražana, tak i například ze „Zlatých stránek ruského Česka“ obsahujících kontakty na 300 převážně pražských firem, se kterými se „můžete domluvit v ruštině.“ S trochou nadsázky lze konstatovat, že pokud by pražští Rusové nechtěli, nemuseli by s českým obyvatelstvem téměř přicházet do styku. 55% respondentů má v zaměstnání za spolupracovníky většinou nebo výhradně Rusy a jen 15% kolem sebe v práci naopak žádné Rusy nemá. To všechno ukazuje na vzestup ruské etnické ekonomiky v Praze, která může snadno působit jako stabilizátor těch, kdo zde již jsou, a (zejména prostřednictvím příbuzných a známých) také jako lákadlo pro nové příchozí. Ruské subpopulaci v Praze sice dosud chybí prostorová koncentrace, kterou model etnických ekonomik předpokládá, ve dvou výše zmíněných oblastech města však sonda naznačuje možného vývoje tímto směrem ukázala. Kromě výše popsaných změn uvnitř ruské společnosti tedy za rychlým nárůstem počtu Rusů v ČR stojí možná i to, že jejich imigrace získala svou vnitřní dynamiku, běží „na vlastní pohon.“ Všeobecné zlepšení socioekonomické situace v Rusku, ač emigranti zřetelně vnímané, zřejmě i proto zatím nestačilo na to, aby proudění lidí ve směru Rusko – Česko umělo být jen oslabit.

Respondenti sondy udržují silné vazby na Rusko jako zemi původu a jsou značně uzavřeni ve své etnické subpopulaci. Takřka dvě třetiny respondentů byly během posledního roku v Rusku po nějakou dobu fyzicky přítomné a nemalá část z nich pobývala ve vlasti déle než jeden měsíc. Respondenti obvykle velmi často komunikují s příbuznými a přáteli, kteří žijí v Rusku, a prakticky všichni z nich alespoň občas sledují zpravodajství o dění ve vlasti. Silněji navázání na Rusko jsou ti, kdo lépe hodnotí sociální sféru své vlasti dnes i při ohlednutí do doby svého odchodu – pokud tedy bude pozitivní socioekonomický vývoj v Rusku pokračovat, mohla by země mít naději alespoň na to, že jí emigranti budou při svých návrazech přinášet sociální remitence (o kterých hovoří transnacionální teoretici) nebo že se dokonce významná část z nich vrátí. Z hlediska uzavřenosti ruské subpopulace v Praze jsou výsledky aktuální sondy velmi podobné těm z roku 1999 – více než tři čtvrtiny respondentů mají mezi nejbližšími přáteli v ČR většinou nebo výhradně Rusy a pro takřka dvě třetiny

platí totéž i o širším okruhu známých. Objevil se také i náznak toho, že si pražští Rusové vybírají partnery a partnerky často mezi sebou nebo mezi příslušníky jim příbuzných národů: 17 respondentů uvedlo, že se se svým současným partnerem nebo partnerkou seznámili v ČR, ale partneři pouze čtyř z nich z ČR také pocházejí, kdežto v sedmi případech je rodištěm partnera Rusko, ve čtyřech případech země „blízkého zahraničí“ (Bělorusko, Ukrajina a Moldávie) a ve dvou případech jiné země. Očekával jsem, že mladší respondenti, zejména studenti, budou agilnější v navazování kontaktů s Čechy, a tedy že i celý soubor jakožto poměrně mladý bude v tomto smyslu otevřenější; žádný významný rozdíl mezi mladšími a staršími v souboru, ani mezi studenty a nestudenty, ani mezi současným šetřením a tím z roku 1999 se však v tomto ohledu neukázal.

V etno-kulturní rovině jsou naopak respondenti současně sondy více odhodláni čelit asimilačním požadavkům českého prostředí, neboť pouze desetina z nich chce splynout s českou společností ve všech ohledech, zatímco v roce 1999 to bylo 30%. Toto může být opět odraz zlepšené situace v Rusku, kdy migranti z devadesátých let zřejmě ve větší míře cítili potřebu odtrhnout se od své vlasti než jak to cítí migranti pozdější. Zajímavé je, že názor respondentů na (ne)tolerantnost české veřejnosti vůči ruské menšině nemá významný vliv na jejich případné úvahy o návratu do vlasti ani na jejich spokojenost v Česku – trochu to vypadá, jako by se díky silnému zázámu poskytovanému ostatními Rusy dokázali obrnit vůči celkovému naladění naší společnosti vůči sobě, které jinak nepovažují za příliš příznivé.

Výsledky této sondy nenabízejí kvalitní hypotézu příčin setrvávání respondentů v ruském etnickém prostředí. Objevily se však náznaky toho, že by určitou roli mohl hrát pocit kulturní odlišnosti od českého národa a vůle jednotlivců k uchování své ruské identity: podle výrazné většiny (71 %) je ruská mentalita odlišná od české, respondenti většinou také soudí, že ti, kdo hledají známé mezi ostatními Rusy, mají větší šanci si uchovat svou kulturní svěbytnost, a nakonec pro většinu dotázaných bez ohledu na dobu příchodu je jejich národnostní příslušnost důležitá a právě tito lidé jsou poněkud silněji ukotvení uvnitř ruské subpopulace než ostatní. Celkově se situace jeví tak, že respondenti spíše vybírají mezi uchováním silných vazeb na Rusko a výraznějším začleňováním do české společnosti (a obvykle volí to první), než že by dělali obojí současně, jak by odpovídalo transnacionálním migračním teoriím.

Z druhé strany ale respondenti sondy vykazují nesporné integrační tendence: s delším trváním pobytu v ČR rostou i všechny ukazatele indikující probíhající integrace včetně znalosti češtiny. Sám za sebe také vypovídá nárůst podílu trvalých pobytů oproti dlouhodobým během posledního desetiletí, jak vyplývá ze statistik ČSÚ. V Praze žijící Rusové se s postupem doby, kterou zde tráví, pravděpodobně většinově společnosti otevírají, i když jen pomalu. Tento proces nemusí skončit jejich asimilací a vykořeněním – to by nakonec ani nemělo být cílem žádné společnosti, která uznává odlišnosti a integritu každého jedince a která chce umožnit i zemi původu imigrantů, aby měla z odcházejících lidí alespoň nějaký užitek. Je ale myslím v zájmu samotných Rusů žijících u nás, aby se chovali otevřeněji a více než dosud vyhledávali kontakty s českým obyvatelstvem. Ve výsledcích sondy totiž nelze najít žádný silný signál, že by v běžném životě čelili nepřátelskému

chování českých obyvatel – koneckonců drtivá většina respondentů vyjádřila s pobytem v ČR spokojenost a 55% i vůli zde zůstat; první krok k navázání silnějších kontaktů mezi ruskou menšinou a českou většinou je tedy proto asi na nich. Pokud se touto cestou nevydají a budou se výhradně spoléhat na stále se rozmáhající ruskou infrastrukturu v Praze a k tomu se třeba ještě začnou prostorově segregovat v určitých částech města, může to při pokračování ruské imigrace vést k dalšímu růstu nedůvěry ze strany majoritní populace. Z druhé strany je ovšem pravděpodobné, že Rusové vnímají setrvale negativní, i když ne otevřeně nepřátelské postoje českého obyvatelstva vůči sobě, a do svého etnického prostředí se uzavírají možná i z tohoto důvodu.

Závěr

Všechny výsledky výzkumné sondy, které tato práce představila, lze na celou pražskou složku ruské menšiny žijící v Česku vztahovat jen s velkou opatrností a rezervou. Výběr je nereprezentativní, počet respondentů je malý, jejich věkový průměr nízký a ve vzorku bylo navíc o něco více žen než by bylo třeba. V souvislosti s podrobně zkoumaným tématem uzavřenosti ruské subpopulace je také nutné přiznat, že o něco větší šanci být nalezeni měli ti, kdo pracují v převážně ruském prostředí, ale z druhé strany procento odmítnutí bylo zřejmě větší u méně integrovaných. Ve vzorku jsou nicméně zastoupeni ruští imigranti ze všech fází trvání imigrace z Ruska od devadesátých let, což navíc napomohlo k tomu, že realitě velmi přesně odpovídá poměr respondentů s trvalým pobytem vůči těm s pobytem dlouhodobým. Vyslovuji proto přesvědčení, že přes všechny metodologické nedostatky a z nich plynoucí opatrnost při interpretaci výsledků tato sonda může nabídnout kvalitní hypotézy těm, kdo se o situaci, postoje a jednání ruské menšiny v Praze a v ČR budou hlouběji zajímat v budoucnu,

a možná o ní i sama o sobě vyjevila některá důležitá fakta. Tyto hypotézy shrnuji do tří následujících okruhů.

Za prvé, ruští imigranti vzešli nejčastěji ze středních a vyšších středních vrstev ruské společnosti, a mají vysokou vzdělanostní úroveň. Pocházejí obvykle z největších ruských měst a to prakticky z celého území Ruské federace, i když nejvýznamnějším místem původu ruských imigrantů je Moskva.

Za druhé, nejvýznamnějšími push-faktory, které napomáhají k migraci z Ruska do ČR, jsou vysoká kriminalita a svévole úředních míst v Rusku. Celkově však za většinou rozhodnutí o migraci z Ruska do ČR stojí vidina příležitosti v cílové zemi spíše než potřeba odejít z vlasti.

Za třetí, pražští Rusové udržují silné kontakty s Ruskem, a současně se spíše izolují ve vlastní etnické skupině zde v ČR. Většinu jejich blízkých přátel tvoří jiní zde žijící Rusové, mezi Rusy si často vybírají životní partnery a velká část z nich je zaměstnána v ruských firmách. Takovému jednání napomáhá fakt, že se v Praze dynamicky rozvíjí ruská etnická ekonomika, ale i pocit kulturní odlišnosti od Čechů.

Hypotézy, které ze sondy vyplynuly, bych považoval za prospěšné otestovat na reprezentativním výběru, nebo alespoň takovém, který by se mu blížil. Kromě toho, šetření se dávalo na pražské Rusy ve velké míře jako na homogenní skupinu, je ale jasné, že toto o nich platí tím méně, čím více jich je – světy podnikatelů, zaměstnanců v různých oborech a studentů mohou být navzájem dosti odlišné a síla kontaktů mezi nimi také různá. Pokud se v nějakém příštím šetření potvrdí uzavřenost ruské subpopulace, bylo by užitečné pokusit se zjistit, zda jsou jejím důvodem spíše postoje Rusů, nebo negativní vztah Čechů vůči nim. Stálo by také za to zkoušet odhalit mechanismy, jakými funguje ruská etnická ekonomika v ČR a některé otázky zkoumat v širším záběru etnických Rusů původem i z jiných zemí než z Ruska.

literatura

- Aganbegjan, Abel Gezevič. 2003. *Social'no-ekonomičeskoje razvitije Rossii*. [online]. [cit. 2010-02-01]. Dostupné z: <http://econom.nsc.ru/eco/Arhiv/ReadStatii/2004_01/Aganbegjan.htm>.
- Ardchivili, Alexandre. 2009. „The Relationship Between Meaning of Working and Socioeconomic Transformations: The Case of Post-Communist Russia“. *Advances in Human Developing Resources* 11 (2): 218-234.
- Bretell, Caroline, et al. 2000. *Migration Theory : Talking Across Disciplines*. New York, London : Routledge.
- Burdová Hradečná, Pavla. 2005. „Odstraňování následků restriktivního cizineckého zákona z roku 1999 je stále aktuální“. *Migraceonline.cz*. [online]. [cit. 2011-10-29]. Dostupné z: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=1955224>>.
- CVVM. 2010. *Postoje české veřejnosti k cizincům – březen 2010*. [online]. [cit. 2011-01-25]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101026s_ov100406.pdf>.
- CVVM. 2009. *Vztah Čechů k vybraným národnostem*. [online]. [cit. 2011-01-25]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100860s_ov90123.pdf>.
- CVVM. 2010. *Vztah Čechů k vybraným národnostem – prosinec 2009*. [online]. [cit. 2011-01-25]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100995s_ov100118.pdf>.
- CVVM. 2011. *Vztah Čechů k národnostním skupinám žijícím v ČR*. [online]. [cit. 2011-10-29]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100903s_ov90506.pdf>.
- ČSÚ. 2011. *Počet cizinců v ČR*. [online]. [cit. 2011-10-29]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_pocet_cizincu-001>.
- ČSÚ. 2009. *Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2065*. [online]. [cit. 2010-01-21]. Dostupné z: <[www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/1D00355EB4/\\$File/400709a8.pdf](http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/1D00355EB4/$File/400709a8.pdf)>.
- ČSÚ. 2006. *Národnostní složení obyvatelstva*. [online]. [cit. 2010-01-25]. Dostupné z: <<http://czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4114-03>>.
- ČSÚ. 2007. *Profily pěti nejčetnějších státních občanství cizinců v ČR – údaje k 31. 12. 2005*. [online]. [cit. 2010-08-15]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_prehledy-01702>.

- Drbohlav, Dušan, et al. 1999. *Ruská komunita v České republice*. Praha.
- Gabal, Ivan, a kol. 1999. *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha: G plus G.
- Gontmacher, Jevgenij, Tat'jana Maleva. 2008. Social'nyje problemy Rossii i al'ternativnyje puti ich rešenija. *Voprosy ekonomiki* 2: 61-72. [online]. [cit. 2011-01-25]. Dostupné z: <<http://demoscope.ru/weekly/2008/0331/analit09.php>>.
- Havlík, Radomír. 2007. „Postoje k cizincům a menšinám ve světle sociologického výzkumu“. *Paidea: Philosophical E-Journal of Charles University* 4 (1-2). [online]. [cit. 2011-01-25]. Dostupné z: <<http://userweb.pedf.cuni.cz/paideia/download/havlik.pdf>>.
- Institut komplexnych strategičeskich issledovanij. *Osnovnyje social'no-ekonomičeskije pokazateli*. [online]. [cit. 2011-01-25]. Dostupné z: <<http://www.icss.ac.ru/macro/>>.
- Klimantova, Galina Ivanovna. 2002. *Sovremennoje děmografičeskoje položenije Rossii*. [online]. [cit. 2011-01-25]. Dostupné z: <http://r-komitet.ru/s_i_d/sd-005.htm>.
- Leontiyeva, Yana, Martin Vávra. 2009. *Postoje k imigrantům*. Praha : Sociologický ústav AV ČR.
- Leontiyeva, Yana, Michaela Vojtková. 2006. „Výzkum migrantů v ČR – víme jak na to?“. *Socioweb*. [online]. [cit. 2011-10-29]. Dostupné z: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie & shw=253 & lst=105>>.
- Massey, Douglas S., et al. 1993. „Theories of International Migration: Review and Appraisal“. *Population and Development Review* 19 (3): 441-466.
- Ministerstvo vnitra ČR. 2009. *Zpráva o situaci v oblasti migrace na území České republiky v roce 2008*. Praha : Ministerstvo vnitra ČR.
- Děljagin, Michail. 2008. „Pojechali. Vybor něvelik: emigracija ili děgradacija“. *Novaja gazeta* 70. 22. 9. 2008. [online]. Dostupné z: <<http://www.novayagazeta.ru/data/2008/70/14.html>>.
- Pyl'nova, Dar'ja, Dmitrij Škrylev. 440 000 čelovek ujechali iz Rossii za poslednie pjať let. *Novaja gazeta*. 28. 11. 2008, no. 46. Dostupné z: <<http://www.novayagazeta.ru/data/2008/color46/00.html>>.
- Rybakovsky, Leonid, Sergey Ryzantev. 2005. *International Migration in the Russian Federation*. New York : United Nations Secretariat. [online]. Dostupné z: <http://www.un.org/esa/population/meetings/ittmigdev2005/P11_Rybakovsky & Ryzantsev.pdf>.
- Szaló, Csaba. 2007. *Transnacionální migrace*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Ščerbakova, Jekatěrina Michajlovna. 2007. „Social'no-ekonomičeskaja situacija v Rossii: 15 let do i posle načala reform 1990-ch godov“. *Rossija v okružajuščem mire*. Pp. 85-128. [online]. [cit. 2010-12-02]. Dostupné z: <<http://www.rus-stat.ru/index.php?vid=1>>.
- Šůra, Adam. 2010. „Rusové se vracejí“. *Respekt* XXI (3): 26-28.

poznámky

- ¹ Respondenti hodnotili ekonomickou situaci, politickou situaci, kvalitu demokracie, jednání úředníků, policie a soudů, možnosti kulturního využití, vztahy na pracovištích, mezilidské vztahy obecně, úroveň školství, úroveň zdravotnictví, zločinnost a etnické vztahy.
- ² Jedinou výjimkou je školství, které migranti z devadesátých let hodnotili v průměru 4,08 a nejpozdější migranti 4,06.

Vzdělávání dětí cizinců na pražských základních školách¹

Kateřina Vojtíšková

Educating Immigrant Children in Primary Schools in Prague

Abstract: The article examines the Czech educational praxis toward integration of immigrant children. Although the number of immigrant children increased during past several years, Czech national educational policy still lacks specific measures which would systematically promote inclusive education and integration of immigrant children. The article aims to describe the experience of schools with integration of immigrant children at schools, and to identify the most important barriers that prevent full participation of immigrant children according to accounts of interviewees. Based on 21 in-depth interviews with representatives of school staff in 11 Prague public-sector základní škola (ISCED 1+2) with higher share of immigrant children (5-20 %), the paper provides insight into the ways how schools deal with immigrant children, families' acculturation strategies and inclusive educational policy. The article concludes with a discussion of "immigrant paradox", highly achieving minorities (particularly Vietnamese students).

Keywords: inclusive education, qualitative research, acculturation strategies, integration, the immigrant paradox, the Czech Republic.

Problematika vzdělávání dětí cizí státní příslušnosti získává v České republice na důležitosti s tím, jak dochází k nárůstu počtu migrantů, kteří získávají trvalý či dlouhodobý pobyt (viz graf 1) a zvyšují se počty rodin cizinců s dětmi školou povinnými, které dochází do českých škol.² S pokračující evropskou integrací a na základě celosvětového rozšíření fenoménu mobility/migrace se dá usuzovat, že tato tematika nebude ani v nejbližší době na svém významu ztrácet, podobně jako v jiných zemích [Berry et al 2006]. K největšímu nárůstu došlo v době ekonomického růstu mezi lety 2001 a 2008. V návaznosti na ekonomickou krizi počet cizích státních příslušníků v letech 2009 a 2010 v ČR stagnoval (viz Graf 1).

Průměrný podíl dětí s cizí státní příslušností na českých základních školách (dále ZŠ) zůstává relativně nízký (méně než 2 %). Dle dat ÚIV se na českých základních školách vzdělávalo v roce 2009 13.583 cizinců (jen 291 v ZŠ pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami) z celkového počtu 816.015 žáků. Cizinci ze zemí EU tvořili více než čtvrtinu těchto žáků (pětinu tvořili žáci ze Slovenska), cca čtvrtina žáků měla státní občanství Vietnamské republiky, 22 % ukrajinské a 7,6 % ruské. Významný podíl mezi žáky na všech stupních českého školství tvoří vietnamští studenti, což ukazuje na dospívání druhé generace [Rákoczyová, Trbola 2009: 19]. V následujících letech počet studujících cizinců dále stoupal (13.839 v roce 2009/10, 14.109 v roce 2010/11).

V závislosti na lokalitě a konkrétní škole se ovšem může podstatně lišit a pro některé školy tak vzdělávání cizinců rozhodně nepatří mezi okrajová témata, ale živou realitu. To se týká především městských aglomerací, které nabízí migrantům větší životní příležitosti. V ČR se lidé cizí státní příslušníci usazují zejména v městech nad 100 tisíc lidí. Podle dat Českého statistického úřadu sídlí více než třetina všech cizinců v Praze, na kterou se také soustřeďuje tato studie (v roce 2009 – asi 150 tisíc osob cizí státní příslušnosti).

Povinná školní docházka a vzdělávání stojí v samém centru uchovávání, předávání a utváření kultury a celkově společenské integrace. Do základního školního vzdělávání musí být podle aktuálního školského zákona (č. 561/2004 Sb. ve

znění pozdějších předpisů) zapojeny všechny osoby splňující podmínku věku, bez ohledu na jejich původ, rodinu, schopnosti či handicap. Přinejmenším v deklaratorní rovině se stát zasazuje o prosazování rovných příležitostí, výslovně u žáků a žákyň znevýhodněných minoritní etnicitou nebo sociokulturně, kterými mohou (ale nemusí) být děti cizích státních příslušníků („dětí cizinců“). Neoddělitelnou součástí aktuálního evropského kánonu a celospolečenským cílem zabudovaným do koncepčních dokumentů se stalo *inkluzivní vzdělávání*, tedy přijímání jinakosti, podpora komunikace a představa vzájemného obohacování vyplývající z existence různých kultur vedle sebe a pospolu.

V následujících pasážích se pouze dotknu rozsáhlé debaty o zavádění konceptů integrace a inkluze do praxe českého základního školství. Pozornost budu především věnovat zkušenostem oslovených škol se zapojením dětí cizinců do českého školského systému, na relevantní okolnosti, které vedou školy k vyvíjení aktivit na podporu žáků cizinců.

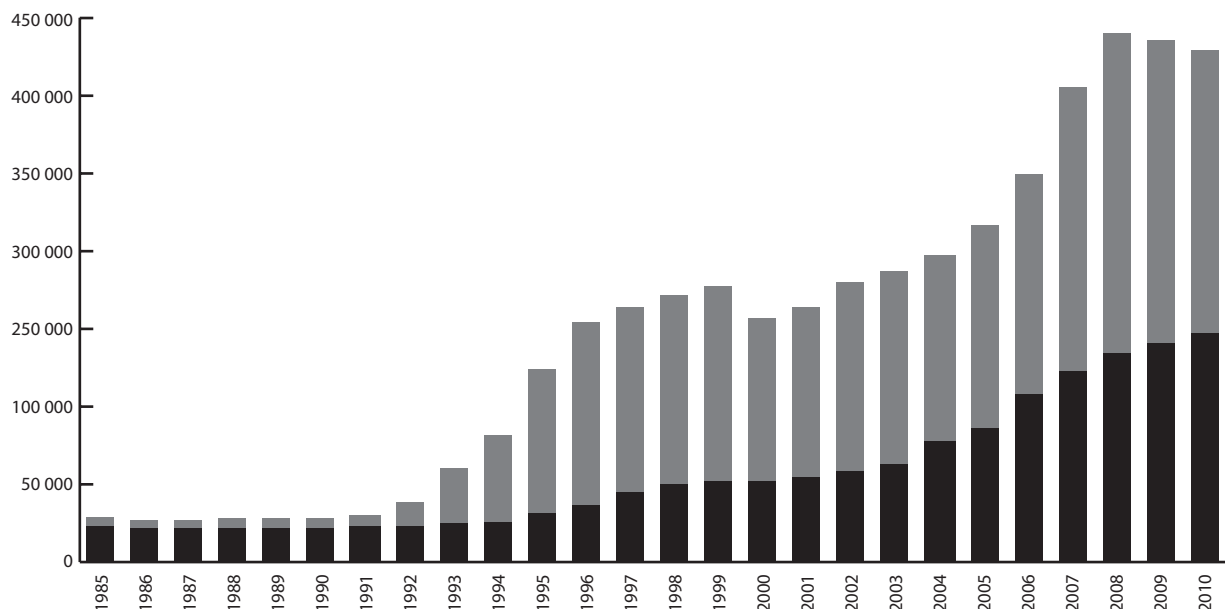
Nejdříve v krátkosti představím provedený výzkum, poté pedagogické přístupy ke zvládnutí jinakosti a popíši fenomén migrace do ČR po roce 1989. V návaznosti na kvalitativní výzkum se zaměřím na přístupy škol ke vzdělávání cizinců, zkušenosti vedení a učitelů škol se žáky cizinci a jejich rodinami, v tomto smyslu na akulturační strategie rodin žáků. V závěrečné části diskutuji imigrantský paradox ve vzdělávání.

Výzkum, data a metodologie

Výzkum provedený v prvním pololetí školního roku 2009/10 na pražských ZŠ si kladl za cíl zmapovat praxi pražských základních škol v zacházení s žáky cizinci a zkušenosti se vzděláváním dětí cizinců, přednostně se zaměřením na ty s odlišným mateřským jazykem. Dotazovaní byli zástupci vedení škol a zástupci z řad pedagogů, kteří se ve vzdělávání cizinců prakticky angažují.

Zjišťovala jsem informace o konkrétních způsobech práce s dětmi-cizinci, zkušenostech s průběhem integrace u žáků s odlišným mateřským jazykem, financování aktivit, spolu-

Graf 1: Vývoj počtu udělovaných trvalých a dlouhodobých pobytů mezi lety 1985 a 2010.

Zdroj: Český statistický úřad (G11 Cizinci v ČR podle typu pobytu; 1985 - 2010).

práci s dalšími subjekty, snažila jsem se identifikovat případy „dobré praxe“ a shromáždit návrhy pro změnu vzdělávací politiky.

V prvním kroku byly z databáze škol sídlících na území hlavního města Prahy (Ústav pro informace ve vzdělávání, ÚIV) a na základě dat uveřejněných ve výročních zprávách vybrány školy s vyšším podílem cizinců, které se lišily složením cizích státních příslušníků (nejčastěji cizinci z tzv. třetích zemí - Vietnam, Rusko, Ukrajina), velikostí a polohou. Byly vybrány školy s vyšším podílem žáků cizinců (alespoň 4 %), včetně těch s relativně nejvyšším, u nichž byl předpoklad delších a hlubších zkušeností s touto kategorií žáků a rodin.

V období října až prosince 2009 jsem uskutečnila 21 polostrukturovaných hloubkových rozhovorů se zástupci 11 vybraných pražských ZŠ, kterými byl zástupce vedení školy a (s jednou výjimkou) s vedením vybraným pedagogem/pedagožkou, který/á pracuje s žáky cizinci. Setkání byla předjednána telefonicky a prostřednictvím emailu, odehrávala se

přímo ve školní budově. Rozhovory s vedením a učiteli měly být oddělené,⁴ ve dvou případech (školy 5 a 8) ovšem ředitelé uspořádali setkání ve svých kancelářích, učitelé si v pozdější fázi rozhovoru zavolali, a byli tak přítomni celou dobu. Ve škole 7 mi bylo umožněno nahlédnout do hodiny vedené asistentkou pracující s třemi žáky-cizinci, ve škole 11 jsem se přímo zúčastnila odpolední výuky češtiny v klubu pro cizince se šesti žáky-cizinci. Průměrná délka rozhovorů na jednu školu činila přibližně 1,5 hodiny (nejdelší rozhovor trval dvě hodiny, nejkratší 22 minut).

Z navštívených škol ležely pouze dvě mimo sídlištní zástavbu (obě zřizované městskou částí Praha 6). Ostatní byly umístěné uvnitř sídlištních komplexů (viz Tabulka 1). Dotazováno bylo pět mužů a šest žen z vedení škol, mezi zástupci pedagogů byl jeden muž a 11 žen (viz Tabulka 2). Záznam z rozhovorů byl nahráván na diktafon a následně byl pořízen přepis, který byl doplněn o informace o škole získané z výročních zpráv a popisu okolností, za nichž byl rozhovor pořízen. Přepisy

Tabulka 1: Přehled navštívených škol, procentuální podíl cizinců na žákovské populaci, absolutní počet cizinců.³

Číslo školy	Sídlo základní školy	Podíl žáků cizinců (%)	Celkový počet žáků	Počet žáků cizinců
3	Praha 4	4,9	549	27
5	Praha 4 (rozšířená výuka jazyků)	5,9	676	40
8	Praha 5 (fakultní škola)	5,9	834	49
10	Praha 4	6,1	591	36
1	Praha 6	6,3	869	55
2	Praha 6	6,6	518	34
11	Praha 4	8,8	477	42
9	Praha 9	9,2	458	42
4	Praha 9	9,8	582	57
6	Praha 4	12,5	305	38
7	Praha 5 (fakultní škola)	18,5	475	88
	celkem	8,0	6334	508

Tabulka 2: Přehled uskutečněných rozhovorů.

Číslo školy	Za vedení školy	Vedením školy vybraný pedagog
1	ředitelka	
2	ředitelka	učitelka ČJ pro cizince
3	ředitel	speciální pedagožka
4	ředitelka	učitelka prvních tříd
5	ředitelka	výchovná poradkyně
6	ředitel	učitelka ČJ, třídní učitelka 2. stupně
7	ředitel	zástupkyně ředitele
8	zástupce ředitele	učitel ČJ
9	zástupkyně ředitelky	učitelka 1. stupně, učitelka ČJ 2. stupně
10	zástupkyně ředitele	učitelka 2. stupně
11	ředitel	učitelka 1. stupně, vede klub pro cizince

rozhovorů byly kódovány v programu pro kvalitativní analýzu dat Atlas.ti.

Vedení škol reagovalo na účast ve výzkumu převážně kladně, v některých případech ředitelé jednoznačně vítali zájem o tuto problematiku, protože ji považovali za nedostatečně diskutovanou, a přitom pro ně nanejvýš aktuální. Ojediněle jsem se setkala s odmítavým postojem, odůvodněným názorem, že výzkumy obvykle nikam nevedou, ale i na těchto školách s rozhovorem souhlasili.

Cizinci, imigrace a jejich integrace do společnosti

Studie zabývající se migrací a cizinci v ČR využívají nejrůznějších výzkumných metod a pokrývají širokou paletu od ekonomických, politických až po sociální aspekty s tímto jevem spojené. Zahrnují zkoumání budování identity cizinců a praktik zvládnání nerovností [Ripková 2008, Klvačová 2007, Tollarová 2007; Tollarová, Klvačová 2009; Klvačová 2012], strategií adaptace v hostitelské zemi [Uherek 2003; Uherek, Korecká, Pojarová 2008; Rákoczyová, Trbola 2009] až po přístupů hostitelských zemí na úrovních imigračních politik, postojů obyvatel vůči cizincům [Chaloupková, Šalamounová 2006; Leontiyeva, Vávra 2009] či obrazu vytvářeného o imigrantech/cizincích médií [např. *Cizinci...* 2007].

Nejčastěji studie rozlišují přistěhovalce podle občanství, národnosti nebo širších kategorií imigrantů dělených podle občanství [např. Rákoczyová, Trbola 2009]. Zaměřují se pak typicky buď na vybranou národnost (historii migrace, kulturní charakteristiky, ekonomické strategie) či srovnávání několika národností mezi sebou. V ČR jsou nejčastěji zkoumané hlavně nejpočetnější populace Vietnamců a Ukrajinců [Drbohlav, Dzúrová; Ripková 2008], dále Rusů, Bulharů, Arménů, Bělorusů [Nešporová, Kuchařová 2009; Drbohlav, Dzúrová 2007], Číňanů a dalších východoasijských zemí (Korejci, Mongolci, Japonci) [Barešová 2010; Moore 2002]. Sociální integraci nejen cizinců ze „třetích zemí“, ale také z vyspělých zemí a nových členských zemí Evropské unie (EU) se věnuje publikace M. Rákoczyové a R. Trboly [2009]. Analýzy neuvažující národnostní kategorie jsou spíše výjimečné, jako v návaznosti

na kulturní obrat zkoumání utváření a zvládnání nerovností [Tollarová, Klvačová 2009; Klvačová 2012].

Různým *způsobům inkluze* a jejich krystalizaci u Vietnamců, Ukrajinců a Arménů se věnují Drbohlav a Dzúrová [2007]. Mezi vysvětlujícími faktory odlišností uvažují historické dědictví zemí, vzájemné vztahy mezi danou zemí a ČR, kulturní specifika a vzdálenosti (kulturní i geografické), dále lidský kapitál a socioekonomickou situaci lidí v původní zemi a v ČR [Drbohlav, Dzúrová 2007: 88]. Chování imigrantů ovlivňují podle výsledků této studie především *občanství*, dále *věk a rodinný status* [Drbohlav, Dzúrová 2007]. *Úspěšná inkluze*, měřená jako spokojenost s kvalitou života v ČR, se pojila s imigranty, pro které nebylo důležité žít s krajany, a jejich znalost češtiny byla nadprůměrná. Nejnížší spokojenost uváděli ti, kteří upřednostňovali život v blízkosti krajanů, měli univerzitní vzdělání a přitom nízký příjem. Ti, kteří podle autorů nenaplnili dostatečně své předpoklady, což může souviset s existencí omezených příležitostí pro imigranty v hostitelské zemi.

Vietnamci, ačkoli byli ve zkoumaném vzorku méně vzdělaní než Arméni a Ukrajinci, dosahovali vyššího příjmu, pracovali častěji jako malí obchodníci. Jejich komunita byla charakteristická větší uzavřeností, respektive zaměřeností dovnitř (vazby solidarity), snahou bydlet v blízkosti ostatních krajanů a málo rozvinutým přátelstvím s Čechy. Podle autorů jsou Vietnamci typičtí obchodníci, kteří málo rozumí mluvené češtině [viz také Vasiljev in Barešová 2010], tvoří *uzavřenou komunitu, separovanou* a segregovanou na určitých místech. Kombinují cestu rychlého ekonomického vzrůstu se záměrným uchováním hodnot vlastní komunity a solidarity. Pro sociální integraci Vietnamců jsou klíčoví jejich potomci, přičemž v této komunitě se rodí nejvíce dětí, a považuje se za možné, že vyrůstající druhá generace zásadně promění obraz Vietnamců i jejich ekonomickou činnost v ČR [Trbola, Rákoczyová 2010: 92].

Ukrajinci zůstávali v ČR kratší dobu a nejméně zde pobývali s dětmi, navštěvovali častěji přátele a rodinu v původní zemi. Byli spíše zaměstnanci než zaměstnavatelé, dobře rozuměli česky, včetně četby českého denního tisku. Specifičtí byli svým „*transnacionalizačním*“ vzorcem (transnationalization patterns), životem skrze neustálý pravidelný kontakt přes hranice, neusídlením „navždy“, spíše cirkulací a udržováním silných vazeb

v místě původu [viz Szaló 2007]. Zůstávali spíše dočasně, bylo na ně údajně těžké aplikovat akulturační modely.

Asimilační akulturační strategii v nejrůznějších oblastech života a socioekonomicky nejbližší běžnému průměru vykazují podle závěrů autorů Arméni. Ti zůstávali v ČR delší dobu a nebylo pro ně tolik důležité žít v blízkosti svých krajanů, byli méně spojeni s původní zemí a udržovali bližší přátelství s Čechy, sledovali český tisk. Jedním z vysvětlení může být délka jejich pobytu, pokud předpokládáme, že strategie se v čase může proměňovat. Nicméně hlavní znaky této strategie byly u této kategorie údajně přítomné již od počátku.

Z hlediska budoucnosti české společnosti je klíčovou zejména otázka úspěšnosti integrace imigrantů, kteří v ČR žijí se svými dětmi a rodinou, a u nichž je možné předpokládat největší zájem o zapojení do české společnosti a spojování svého dalšího života s ČR. Výroční zprávy navštívených škol ukazují, že nejvíce zastoupenými žáky podle státní příslušnosti byli právě Vietnamci a Ukrajinci, obě kategorie s více než pětinačním zastoupením v celém souboru žáků cizinců daných škol. O něco menší podíl se týkal dětí z Ruské federace.⁵

V následující části se zaměřím na modely, které mohou volit školy při vzdělávání žáků cizinců a jaké strategie akulturace byli popisované u rodin cizinců. Dále se budu blíže věnovat zkušenostem škol s komunikací s rodiči cizí státní příslušnosti, hlavním problémům, které ve školách identifikovali jako překážky v integraci a aktivitám, které mají problémy řešit. Nakonec diskutuji pozitivní přínosy vzdělávání cizinců pro školy.

Školní vzdělávání žáků cizinců

Devítileté základní vzdělávání je povinné pro děti věku stanoveného školským zákonem, je bezplatnou a univerzálně dostupnou veřejnou službou. Tato povinnost se týká také cizinců, které na území ČR pobývají déle než 90 dní. Stát garantuje rovnost podmínek pro občany ČR, EU i děti státních příslušníků tzv. třetích zemí, kteří pobývají na území ČR.⁶ V době výzkumu neexistovala metodika, která by integraci dětí cizinců (nebo žáků s odlišným mateřským jazykem) závazným způsobem pro základní školy upravovala a která by zohledňovala ve financování počet žáků cizinců.

Přítomnost dětí pocházejících z různých částí světa, zvlášť pokud je jejich mateřský jazyk jiný než čeština, zvyšuje různorodost třídního kolektivu, klade nové nároky na pedagogickou práci a její organizaci. Zvládnutí heterogenity/odlišnosti v praxi může probíhat čtyřmi základními způsoby [Hájková 2005]. Separální, *segregační* model akcentuje odlišnost a prosazuje oddělené vzdělávání (podpora osobitosti kultur). Příkladem mohou být školy pro cizince dané národností nebo speciální školství. Model adaptační, *asimilační* nehledí na odlišnosti, popř. pozitivně diskriminuje v zájmu odstranění handicapu (jazyková příprava) a splynutí s „normální“, většinovou, kulturou (podpora rovnosti). Doplnovací, *integrační* model uznává zvláštnost cizinců a podporuje kulturní heterogenitu s cílem dosáhnout harmonického a rovného zacházení s rozdílností ve schopnostech (škola pro všechny, různorodost a rovnost kultur). *Inkluzivní* model zacházení s různorodostí vnímá odlišnost jako přínosnou, obohacující edukační proces. Neusiluje o selekci a asimilaci, klíčovými koncepty jsou participace, uznání, demokratičnost [UNESCO 1994]. V posledním

modelu je nutné uvažovat nejen vztah pedagogů k žákům, ale vztahy mezi všemi aktéry, včetně rodičů. Termín různorodost naznačuje přínos a obohacení společnosti, školy a jedinců soužitím s „jinými“ [Hájková 2005: 9-13; srovnej Sartori 2005]. Interkulturní pedagogika má zájem na vytváření *transkulturní identity*, kdy člověk není reprezentantem určité kultury, ale součástí pluralitní společnosti, ve které je všem lidem věnována náležitá pozornost, tedy společnosti jak je popisována v průřezovém tématu Výchova demokratického občana [RVP ZV 2007].

V literatuře je popisováno, že heterogenní skupiny žáků si vyžadují specifický edukační styl, charakteristický spíše *provázením* než řízením, využívání *skupinové práce a kooperativního učení*, a stále nikoli frontální výuky. Formami práce, které u nás nejsou nové, přesto nikoli univerzálně přijímané a běžně rozšířené. Očekávaným výsledkem procesu je sblížení minority a majority, cesta ke změně na obou stranách, k růstu pospolitosti a sounáležitosti.

Český školský systém je smíšený, existuje zde segment speciálního školství, ale zároveň se prosazují ve vzdělávacím diskurzu koncepty spojené s inkluzivním vzděláváním, na jehož některé prvky MŠMT vyčleňuje dotační a rozvojové programy.⁷ Podobně jako se současná společnost v mnohých ohledech liší od pluralitní společnosti ideálního typu, také ve školní praxi jen stěží najdeme plně realizovaný ideál inkluzivního vzdělávání. Pro lepší pochopení problematiky a možnosti změny je třeba konceptuální i praktická omezení či napětí otevírat, nikoli přehlížet a ignorovat. Součástí tohoto přístupu je také zkoumání perspektiv učitelů, rodičů i žáků, včetně zhodnocení akademických přínosů bádání na tomto poli. K tomuto účelu se hodí především kvalitativní výzkum [Lindsay 2003]. Text se pokouší k takové diskusi malým dílem přispět.

Rodinné strategie akulturace

Vycházím z předpokladu, že zapojení žáka do české školy nezávisí pouze na jednání školy a pedagogů, ale je také ovlivňováno přístupem žáků a rodin ke vzdělávání a celkovou akulturační strategií imigrantů [Berry 1997, Berry et al. 2006].

Pro mezikulturní kontakt je zásadní vztah rodin k původní a české kultuře a společnosti, tedy míra zájmu o participaci a vazby v nové společnosti. Čtyři ideální typy akulturačních strategií vznikají kombinací zájmu o uchování a předávání původní kultury, etnické či náboženské identity dětem se zájmem o hostitelskou kulturu, styky s lidmi hostitelské země, účast na vzdělávání. *Integrace* propojuje snahu uchovat si vlastní kulturu a udržet si kontakty se členy původní země, ale zároveň participovat v nové společnosti, osvojit si její kulturu (dvojitá kultura). *Asimilační* strategie je opuštěním původní kulturní identity ve prospěch hostitelské. Při *separaci* usilují přistěhovalci o udržení původní identity stranou účasti na majoritní společnosti. Nejméně žádoucí je *marginalizace* či odcizení, které se vyznačuje nezájmem o původní kulturu, i kulturu a interakce s lidmi z hostitelské země [Berry 1997: 9]. Pokud uvažujeme o žácích základní školy, situace se komplikuje o to, do jaké míry rodiče předávají kulturní identitu původní země svým dětem s ohledem na dlouhodobé životní strategie vzhledem k ČR. Přístup (dospívajících) dětí se může dostat do konfliktu s rodinnou strategií, což se ve výpovědích

ze škol objevilo. Motivace a zájem dětí o začlenění do školy a do české společnosti je spolu s inteligencí pro úspěch integrace i školní úspěch jako takový považován vedoucími škol i pedagogy za jednu ze zásadních veličin, nicméně pedagogové jsou přesvědčeni také o podstatném podílu rodiny dítěte na úspěšnosti vzdělávacího procesu.

Ředitelka ZŠ 2: „*My nemáme problémy s dětma... my si vždy s dětma poradíme, my vždycky najdeme způsob, jak to dítě nasměrovat... ale my máme největší problém a téměř neřešitelný problém s rodičema... pokud nám nebudou chtít naslouchat, pokud nebudou vidět v naší práci prostě nějaký smysl, užitek... že to může být ke škodě jejich dítěte, když nezmění své názory, tak s tím se potýkáme.*“

Mezi faktory obecně ovlivňující vzdělanostní úspěšnost žáků patří strukturální, ekonomické nebo kulturní, které doprovází rodinnou socializaci. Vztah rodiny ke vzdělání („podnětnost“) se u cizinců z významně v případě, že děti nastupují do české školy během druhého stupně. Pokud se rodiče snaží s dětmi mluvit česky, posílají je na doučování češtiny, do družiny, kroužků, najímají na hlídání české chůvy, pak jsou znatelné rychlé pokroky dětí a učitelé postup rodin oceňují.

Sociologie dlouhodobě upozorňuje na vliv sociálního postavení rodiny (sociální třída, status) a dosaženého vzdělání rodičů na vzdělanostní úspěch dětí, resp. vzdělanostní nerovnosti [Matějů, Straková, Veselý 2010]. Status cizince ve škole může představovat jedno ze znevýhodnění žáka/žákyně. Podobně jako u českých rodin, i mezi rodinami imigrantů existují rozdíly v sociálně-ekonomické pozici a kulturním statusu. V pomyslném průsečíku se tak školy setkávají jak se žáky s dvojnásobným znevýhodněním (imigranti ze třetích zemí v nevýhodném zaměstnaneckém postavení), tak se žáky z dobře situovaných rodin, ať již kulturně, profesně nebo ekonomicky (např. děti diplomatů, vedoucích pracovníků, profesionálů, podnikatelů, zvláště z globálně významnějších vyspělých zemí jako USA, Německo, Kanada) [viz Pořízková in Rákoczyová, Trbola 2009].

Školy se setkávají i s rodiči, jejichž postavení je nekonzistentní v tom smyslu, že ač jsou ekonomicky zabezpečeni, nedisponují adekvátním kulturním kapitálem (znalost českého školského systému, škol, možnost pomoci dítěti s úkoly apod.). Tyto rozdíly se odrážejí na životním způsobu, místě bydliště, volbě školy a zapojení rodičů do vzdělávání dětí. Různost populací rodin může být jedním z vysvětlení zjištěných rozdílů ve sdělovaných zkušenostech se vzděláváním dětí cizinců v navštívených školách. Jazykové školy a školy ležící v rezidenční čtvrti Prahy 6 se setkávají více s rodinami pocházejícími z vyspělých zemí, které mají na školu větší požadavky. Ideální zkušenosti mají na škole 2 s „kultivovanými“ smíšenými rodinami Čechů a cizinců, jejichž děti studují střídavě v obou zemích, jejich strategie je tedy integrační. Rodiče dbají na rozvoj obou jazyků, velmi dobře komunikují ze školou, chtějí individuální plán. Děti představují prototyp kosmopolitního světo-/Euro-/občana s transkulturní identitou.

Většina škol měla zkušenost s rodiči cizinci, kteří přenechávají velký díl odpovědnosti za vzdělávání dětem a české škole, což bývá prisuzováno výše zmíněným důvodům, nižší kompetence, časové vytížení. Pedagogové vnímali obtížnou sociální

situaci rodin cizinců, mnohdy obtížnější než většiny českých domácností, byť u přistěhovaleckých rodin bývá životní úroveň vyšší než u migrujících jednotlivců [Nešporová, Kuchařová 2009: 71]. Chudoba, samoživitelství, odkázanost na sekundární trh práce znamená velké časové vytížení pro zajištění obživy rodiny. Ekonomické znevýhodnění neumožňuje rodinám financovat doučování nebo jiné mimoškolní aktivity. Pracovní vytížení brání věnovat se přípravě do školy s dítětem nebo doplňovat vlastní jazykové znalosti (většina rodičů cizinců neovládala podle zástupců škol dostatečně český jazyk). Jazykový handicap rodičů, nižší zapojení do sociálních sítí než u českých rodičů, neznalost české školy a fungování školského systému ústí v nedostatek kompetencí rodičů pomoci při vzdělávání. Málo času tráveného společně přípravou do školy a časné zapojování dětí do pracovních činností na úkor vzdělání je v rozporu s představou pedagogů o výchově. Děti jsou těmi, kdo si osvojují češtinu na vyšší úrovni a nezřídka zastávají roli překladatelů či komunikačních spojek rodin s českými institucemi a úřady (zejména u Asiatů). Školy vnímají pozitivně praxi především vietnamských rodin, které, vědomi si svých limitů, nechají své předškolní děti hlídat českými „tetami“ nebo „babičkami“, které děti přirozeně učí český jazyk i kulturu [viz také Kahlerová podle Uherek 2003]. V takovém případě se může jednat o integrační, až asimilační strategii rodiny. Předškolní výchova v mateřské škole je shledávána podobně přínosnou pro vstup dětí na základní školu.

Pouze malá část rodin podle představitelů škol nevyjadřuje zájem o integraci do české školy a společnosti, separuje se, příp. marginalizuje. Děti přichází do školy v pozdějším věku, zapojují se více do rodinného podnikání než vzdělávání, setrvávají v uzavřené komunitě přistěhovalců. Bez adekvátní podpory z rodiny se jednotlivé děti nenaucí dostatečně český jazyk. Pokud neprojevují vlastní aktivitu, aby svůj handicap oproti spolužákům snížily, ten se dále prohlubuje, žáci absentují a opouští základní vzdělávání bez uspokojivých výsledků, které by jim dávaly větší příležitosti na střední školu, někdy z nižšího než devátého ročníku.

Ředitelka ZŠ 4: „... dítě jde po škole do stánku, hery nebo restaurace, mluví jazykem svých rodičů a škola jde stranou... Sociální problémy jsou obrovské a nikdo si je dostatečně neuvědomuje a nespojuje s integrací... rodina se musí před někým skrývat, škola je nemůže zkontaktovat, rodina mění telefony a bydliště, střídají azylové domy.“

S touto strategií se ve školách setkávali v jednotlivých případech, ale působila logicky největší obavy. Nekomunikující rodiče, kteří mění kontaktní údaje, případně ani nehlásí změny bydliště, neomlouvají absence žáků, často mění školy kvůli migraci, to vše znamená administrativní zátěž a nutnost spolupráce s odbory sociálně-právní ochrany dítěte nebo cizineckou policií. S absencemi jsou spojeny neuspokojivé vzdělávací výsledky. V těchto případech je jednoznačně ohrožena integrace, dítě z pohledu učitelů trpí, nebuduje si přátelské vztahy ve škole, nezažívá běžné dětství a hrozí u něj psychické problémy. Podle ředitelky sídlištní školy 4 se podíl neintegrací se rodin zvyšuje a neexistují proti tomu účinná opatření.

Ve výpovědích se objevily případy dospívajících dětí, které projevovaly vlastní vůli po integraci a zájem o další vzdělávání navzdory přání rodiny, které vyústily až v aktivní vstup škol

(3, 5). Návrat úspěšných žáků do země původu z rozhodnutí rodičů proti jejich vůli, doprovázely plány u žáků na návrat do ČR a budoucnost na zdejších vysokých školách. Pedagogové se zasazovali o řádné ukončení vzdělání a předání dokladů.

Nároky kladené na školy integrující děti cizince – jazyková bariéra a komunikace

Pracovníci škol se lišili v tom, jak silně vnímaly potřebu zvláštní pedagogické práce a zavádění opatření spojených s integrací žáků cizinců, i v tom, jakým způsobem přistupovalo vedení k financování zvýšených nákladů na zvolená řešení a metody vzdělávání.⁸

Část škol vycházela ze zařazení dětí cizinců do kategorie žáků se specifickými vzdělávacími potřebami (navýšený normativ). V jiných školách využili dotační programy vypisované ministerstvy pro zajištění podmínek vzdělávání dětí cizinců a obecně k zavádění inkluzivního vzdělávání.⁹ Většina se ovšem vypořádávala s nároky v běžném provozu a spoléhala na individuální práci pedagogů, která je do určité míry dobrovolná.¹⁰

Navštěvené školy, které ušly nejdlejší cestu směrem k inkluzi (3, 6, 7), využívaly celé řady nástrojů a aktivit, pro něž sháněly finanční a jinou podporu. Mezi školní opatření podporující integraci žáků cizinců patřila předškolní příprava, nabídka odpoledních kurzů češtiny, školní klub pro žáky cizince, práce asistentů pedagoga, speciálního pedagoga, speciální pomůcky (slovníky, učebnice, audio, video), další vzdělávání pedagogických pracovníků – jazykové nebo interkulturní, žákovské patronáty.

Zkušenost vedení oslovených škol s dotačními programy nebyla výhradně pozitivní kvůli administrativní náročnosti přípravy projektů, jejich vedení, sporným výběrovým řízením a kontrol, které byly považovány za příliš formální („byrokratická hrůza“).¹¹ Ve třech školách čerpaly ze zkušeností z komunikace se zahraničními kolegy (USA, severské země, západní a střední Evropa) a znalostí získaných díky pobytem v zahraničí (Praha 6 podporovala pracovní výjezdy ředitelů do zahraničních škol – školy 1, 2, škola 3 je zapojena do projektu mezinárodního partnerství škol). Ty nejen umožnily větší vhled do širší problematiky migrace, potenciálů, jak zlepšit práci školy a pedagogů, ale zároveň možnost vnímat některá pozitivita českého školství nebo současného stavu migrace.

Zvládnutí českého jazyka je předpokladem pro jakékoli zapojení dítěte do české školy (nikoli nutně do kolektivu dětí). Výsledky kvantitativního šetření (rychlé šetření ÚIV) potvrzují, že *neznalost českého jazyka* je považována za klíčový problém, kterému čelí školy při vzdělávání cizinců (průměrné hodnocení 2,4 na škále 1 = klíčový problém až 5 = žádný problém). Dalším významným problémem při integraci byla *špatná komunikace s rodiči žáka* (2,7), následoval *nedostatek financí* na podpůrné integrační programy (2,9). Negativní reakce ze strany ostatních žáků školy jako překážka integrace pedagogové nevnímají jako důležité [Kašparová, Hučín 2010]. J. Kocourek mezi čtyři propojené okruhy problémů vážící se k integraci cizinců řadí opět jazykový handicap a komunikaci s rodiči, dále nesouvislou školní docházku a nedostatek metodické opory pro školy [podle Hájková, Strnadová 2010: 47].

Citát uvádí postoj vedení školy, které začlenění žáků-cizinců v rámci školy ztotožňuje především s adaptací dítěte na školní prostředí, „zapadnutím“, až školním úspěchem.

Ředitelka ZŠ 4: „Škole by pomohlo, kdyby bylo uzákoněno... aby... cizinec musel prokázat před vstupem do školy základní jazykovou znalost. Pokud jí nemá, pak dát dítě do ukrajinské, vietnamské školy. Aspoň tohle sejmout z té školy... To dítě by mělo mnohem větší šanci a ta práce s ním by byla smysluplná. Protože když si vezmete, že klasická třída u nás vypadá, že je 25 dětí, z toho je 5 cizinců – různých národností, na různý jazykový úroveň, minimálně 7 dětí s vývojovými poruchami učení, dyslektiků, dysortografiků, 1 mimořádně nadaný nebo co se alespoň tak dnes diagnostikuje, a zbytek 12 dětí takových těch normálních, průměrných, ale od dvojek do čtyřek. Učitelka má 45 minut a každému se individuálně věnovat a teď mi řekněte jak?... každé dítě by umělo česky a psalo latinkou, to by nám jako vstup úplně stačilo... nemůžeme bourat jazykovou bariéru.“

Způsob zacházení s heterogenitou byl v případě školy 4 převážně *asimilační* a nevyklučuje ani segregaci. V jiných školách byla segregace uvažována spíše jako forma afirmativního jednání, kde žáci projdou intenzivní jazykovou přípravou před vstupem do hlavního vzdělávacího proudu¹². Žáci cizinci jsou hodni zvláštních ohledů, pokud mají jazykový deficit a projeví zájem o vzdělávání. Zájem škol se zaměřuje (výhradně či především) na zajištění *pomoci k překonání jazykové bariéry*. Ideální (podpůrná) role státu/města pro školy by spočívala podle části škol (4, 5, 10) v selekci dětí s nedostatečnou jazykovou výbavou, které by měly projít intenzivní přípravou k doplnění jazykových dovedností. Do základních škol by vstupovali pouze žáci schopní komunikovat v češtině, kteří umí psát latinkou. Pedagogové uváděli případy ze zahraničí (Německo, Dánsko, Anglie), kde jazykové přípravy úspěšně fungují. V ČR je pouze na rozhodnutí školy, jak se se zvýšenými nároky vypořádá, zda zajistí finance a zřídí místa asistentů či kurz. Individuálně na rodině zase spočívá rozhodnutí, zda využije služeb nabízených neziskovými organizacemi, případně dobrovolných kurzů, které se v Praze nabízejí. Školy vnímají podpůrnou roli neziskového sektoru převážně v pomoci při plnění domácích úkolů a doučování.

Některé školy zavedly systematická opatření, jak s jazykovým handicapem žáků cizinců pracovat. Organizovaly jazykové kurzy češtiny v rámci výuky (s asistenty či vybranými pedagogy; 2, 3) nebo mimoškolní vyučování jako nepovinný kroužek, doučování či klub (ranní nebo odpolední hodiny (3, 6, 7, 9, 11), dramatický kroužek (2)). Dvě školy (6, 7) opakovaně pořádaly letní intenzivní kurz češtiny. Tři školy měly zřízené pozice asistentů pedagoga, kteří pomáhali žákům s handicapem, včetně jazykového (3, 6, 7). Asistenti představovali v těchto školách vítanou pomoc a vedení škol mělo velký zájem tato místa udržet, byť je podle nich obtížné zajistit finance na jejich plat. Ve škole 3 využívali také dobrovolnou pomoc rodičů jako asistentů. Asistent pedagoga byl podle výzkumu ÚIV považován za nejpřínosnější ve školách, do nichž docházejí žáci původem z Vietnamu (56 % odpovědí). Se značným odstupem se pozitivně vyjadřovaly školy se žáky původem z Ruska nebo Ukrajiny (38 %) [Kašparová, Hučín 2010]. Vietnamci, kteří do ČR přijeli v posledních letech s rapidním nárůstem počtu této komunity [viz Hofírek, Nekorjak in Rákoczyová, Trbola 2009:

162] často český jazyk ovládají minimálně. Čeština a vietnamština jsou velmi odlišné jazyky, u nichž zvládnutí druhého jazyka v dospělosti je vysoce obtížné [Vasiljev in Barešová 2010]. Zkušenosti škol potvrzovaly problematičnost zapojení některých dětí, které přichází v posledních letech školní docházky, zejména z Číny nebo Vietnamu.

V převážně asimilační perspektivě zastávané na některých školách přichází do základní školy jednotlivci se svými individuálními šancemi na úspěch, dané výchovou, dispozicemi, talentem a pílí. U žáků bez jazykové bariéry se cizincetví nepovažuje za důležitou okolnost, k žákům se přistupuje stejným způsobem. Učitelé nejsou a nemají být nuceni pracovat s (přílišnou) heterogenitou žáků, mají se věnovat plně předávání vědomostí. Cílem je dát všem žákům *rovné podmínky*. Citovaná ředitelka školy 4 by nevítila na škole ani asistenty, protože ruší při hodinách ostatní žáky (měli zkušenost s asistenty pro zdravotně znevýhodněné žáky). Zkušenost školy 3 byla právě opačná, asistenti podle ředitele dávají učitelům zpětnou vazbu a zkvalitňují výuku. Ředitelka ze školy 4 ani nevnímala potřebu speciálních pomůcek, které ve škole 3 hradí mimo jiné z příspěvků na kurz češtiny.

Pedagogové i vedení navštívených škol se shodnou v tom, že nepovažují za problém *přijímání žáků cizinců v třídních kolektivech*, zapojení do sociálních sítí. Takové jevy byly považovány za výjimečné a případně prisuzovány individuálním charakteristikám dětí (uzavřenost, provokování okolí, agresivita). Téměř jednohlasně znělo pozitivní hodnocení směrem k mladé generaci, která neřeší odlišnosti ve vzhledu, v národnosti. V tomto ohledu se jeví problematičtější dospělá generace – rodiče, nebo dokonce někteří učitelé. Souvislosti s osudem dětí a jejich minulostí (např. dlouhodobá odloučenost od rodiny, migrace, změna sociálního prostředí), psychikou, byly zmiňovány minoritně. Podobně tomu bylo u kulturních specifíků (jídlo, odmítání plavání, výletů, genderové vztahy, vztahy mezi rodiči a dětmi, dětská práce), u nichž byla převážně spatřována potřeba je tolerovat.

Vztahy mezi školou a rodinou

Komunikace mezi školou a rodiči dětí-cizinců představuje důležitý článek procesu integrace dětí ve škole. Nízká úroveň komunikace byla na školách u rodičů cizinců spojována především s již zmíněnou extrémní pracovní vytížeností rodičů, nezájmem o češtinu a vzdělávání dětí, někdy s vyžadováním poslušnosti a zapojováním dětí do ekonomických aktivit rodiny.

Školy volily různé přístupy k rodinám a různé komunikační prostředky. Zatímco část škol se snažila cizincům vycházet vstříc tím, že pedagogové a vedení byli ochotni dorozumívat se jinak než česky (anglicky, rusky), případně s pomocí asistentky pedagoga (vietnamsky) nebo osobní asistentky (ukrajinsky), v jiných školách považovali pedagogové za důležité komunikovat výhradně česky.

V komunikaci mezi školou a rodinou jde také o moc. Většinou je výhoda na straně školy, o to citlivější jsou učitelé a ředitelé vůči sebevědomým až arogantním rodičům, kteří své privilegované postavení projevují při jednání se školou. Tyto rodiny dávají najevo, že si mohou školu vybírat, vyžadují nadstandardní služby, výuku jazyků. Především rodiče finančně zabezpečení byli v několika případech označeni jako ti,

kteří jednají se školou tvrdě, neadekvátně, bezohledně uplatňují vlastní představy. Také byli kritizováni za to, že nejsou ochotni převzít dostatečnou zodpovědnost v případě horšího prospěchu dítěte. Svému dítěti střední školu „zaplatí“ (soukromé školství). Někteří vystupují z nadřazené pozice, pohrdlivě jednají s učiteli i vedením škol také z kulturních či náboženských důvodů. Otec-muslim například odmítal komunikovat s ženami, včetně ředitelky školy (5).

Otevřenost v přístupu školy se projevovala například v tom, že práce asistentek cizí státní příslušnosti ve školách 3 a 6 (Ukrajinka, Vietnamka) spočívala nejen v pomoci žákům, ale také při komunikaci s rodinami nebo při překladu dokumentů určených rodičům nebo škole. Zkušenosti byly přesto takové, že rodiče do škol příliš nechodí. Rozšíření prostředků komunikace o používání třetího jazyka (angličtiny) na ve školách 1, 2, 3, 5, 9 vnímali jako obohacení, a to i pro učitelský sbor motivovaný zvyšovat jazykovou vybavenost, což lze interpretovat jako nakloněnost vůči inkluzivním prvkům ve vzdělávání.

Jiné školy (4, 7) ale takový přístup neschvalovaly, učitelé naopak považovali za kontraproduktivní nepoužívat češtinu. Prioritním cílem z jejich pohledu má být přizpůsobení dětí (případně i rodin), jejich zvládnutí češtiny, ne změna školy, pedagogů. Rodičům tím dávají také najevo, podobně jako na úradech, že se od nich očekává respekt vůči hostitelské zemi. Rodiče si podle nich toho jsou většinou vědomi a berou s sebou na jednání tlumočníky (mnohdy děti). Argumentem, který v tomto případě zástupci škol opakovaně použili, byla situace Čecha v zahraničí, od něhož se také očekává přizpůsobení. Tento přístup jinakost (zde jazykovou) vnímá spíše jako překážku partnera než možné obohacení majority. Asimilacionistický přístup jako hlavní u nás identifikuje také mezi pracovníky neziskového sektoru Tollarová: „...cizinci by se měli – aby byli přijatelní – odlišovat co nejméně. Jakmile není možné se jinakosti zbavit a jednostranně se přizpůsobit požadavkům společnosti, měli by cizinci majoritu se sebou seznamovat, a to způsobem, který je pro majoritu přijatelný a známý.“ [Tollarová 2006: odst. 103]

Imigrantský paradox

Nezanedbatelná část žáků cizinců nejenže nepředstavuje pro školy problém, naopak svými vzdělávacími úspěchy, školní i mimoškolní aktivitou a kvalitou přípravy může sloužit za vzor. Žáci cizinci jsou nečíslně pracovitější, rodiče jsou vděčnější a vnímavější vůči radám škol než většina českých rodičů. Ředitel školy 7 hovořil přímo o „lepší migraci“ (z východní Evropy), než kterou zažívají státy jižní Evropy, a která by měla být státem systematicky podporována nabídkou výuky češtiny.

V zahraniční literatuře zjištěná vyšší úspěšnost některých imigrantů vedla k formulaci hypotézy *imigrantského paradoxu* (immigrant paradox). V USA se v posledních letech zdůrazňuje kontraintuitivní lepší výsledky první generace imigrantů než imigrantů druhé a třetí generace, což zpochybňuje stereotypní pohled na imigranty jako ty, kteří nemají zájem o školu a školní úspěch, a zároveň i představu, že děti narozené v hostitelské zemi snadněji zvládnou vzdělávání než nově příchozí. Tento paradox byl popsán jako běžnější u chlapců asijského nebo afrického původu [Crosnoe, López Turley 2011]. V Evropě se srovnávají lepší adaptační výsledky s místními spolužáky bez ohledu na horší socioekonomický status. Výsledky ovšem cel-

kově nejsou jednoznačné, zejména s ohledem na psychickou adaptaci [Sam et al 2008], přetrvávání tohoto jevu v čase nebo různé skupiny imigrantů.

Mezi mnoha možnými příčinami paradoxu je uváděna dlouho známá větší tendence k emigraci lidí s vyšším sociálním a „lidským“ kapitálem. Ve vyspělejších zemích někteří imigranti zažívají sociální sestup, který je vyrovnáván navýšením příjmu (u nás především lidé z postsovětských republik). Imigranti tak nejsou reprezentativním vzorkem populace původní země, ale diferencovaná kategorie více motivovaných, schopných, ambiciózních, agresivních a podnikavějších.

Českou republiku jako destinaci nemůžeme s USA nebo západními zeměmi EU srovnávat, protože migrace zde má jinou historii a podobu. Co činí ČR dlouhodobě atraktivní pro cizince jsou pracovní příležitosti, vysoká míra bezpečnosti (právě bezpečnost v Praze je údajně důvodem dlouhodobého setrvání bohaté ruské rodiny z Moskvy) [podobně také Rákoczyová, Trbola 2009: 120]. U vietnamských rodin zazněla hypotéza, kterou tento výzkum nemohl ověřovat, totiž že dříve byl tlak ze strany rodin na děti větší, školu navštěvovaly děti vzdělanějších vietnamských rodičů, v několika posledních letech již tlak na vzdělání nebyl stejný, zejména u těch, kteří přicházeli do ČR na druhém stupni.

České veřejnosti jsou z médií známé příklady úspěšných vietnamských dětí jako pilných, poslušných a snaživých studentů [Rákoczyová, Trbola 2009: 197]. V rozhovorech byly zmiňovány až *asimilační snahy* těchto žáků a žákyň (především druhé generace), celkový zájem rodin o dosažení úspěchu ve vzdělání a změnu společenského postavení, překročení ekonomické situace rodiny. Ústřední otázka pak nezní, zda se asimilovat, ale do jakého segmentu společností [Portes, Fernandez-Kelly, Haller 2005]. V těchto rodinách je právě vzdělání prostředkem k naplnění aspirace po mezigenerační vzestupné sociální mobilitě. Rodiny vnímají gymnázia (včetně víceletých) jako kvalitní střední školy, podobně jako čeští rodiče s vyšším vzděláním.

Snaha školy 6 po zvýraznění vietnamské kultury v životě školy narazila na nezáměr vietnamských žáků, kteří se nechtěli s Vietnamem ve škole identifikovat, neprojevali ani zájem o volitelnou vietnamštinu. Za jazyk svých rodičů se podle učitelky někteří až stydí, neovládají jej ani tak dobře jako češtinu a neumí jím psát (o identitních problémech vyplývajících z života v paralelních světech u vietnamských dětí viz [Jirsová 2006: 332-336]). O podobných zkušenostech vypovídali na školách s ruskými žáky a žákyněmi, kteří si nevolí ruštinu.¹³ Na škole 7 s nejvyšším podílem žáků cizinců nebyli nakloněni aktivitám, které by poutali na cizince přílišnou pozornost (např. multikulturní dny) s odkazem, že děti nechtějí být škatulkovány podle národnosti.

Opačné zkušenosti než s Vietnamci měli ve školách s rodinami z Číny a Německa. Ty usilovaly o to, aby děti dokonale zvládly původní jazyk. Tito rodiče vnímali dvojjazyčnost jako výhodnou výchozí pozici pro budoucí uplatnění i volbu místa pro život. Tento cíl jim stojí i za náročnějším studium. V čínské komunitě snahy o udržení soudržnosti rodiny, kultury, psané i mluvené čínštiny, jsou jedny z nejsilnějších. Vedou rodiny k tomu, že děti zůstávají v prvních letech docházky u širší rodiny v Číně a přijíždějí za rodiči do ČR v pozdějším věku¹⁴ (což může vést k problémům v integraci do české ško-

ly), případně navštěvují vedle české školy odpoledne školu čínskou.¹⁵

Vietnamci i další asiáté či žáci z Ruska, balkánských zemí byli oceňováni zejména pro svou houževnatost a pracovitost. Děti jsou vedeny k tomu, že úspěch není samozřejmostí, ale je nutné vyvinout hodně úsilí, zasloužit si ho. Žáci se zkušeností z ruských škol byli zvyklí na větší disciplínu a prokazovali dobré znalosti angličtiny. Některé děti byly schopné (zejména z Asie) překonat v krátkém čase výrazné překážky a uspět. Chlapec, který nastoupil až do šesté třídy bez znalosti češtiny, již v deváté třídě vyhrál obvodní kolo olympiády z českého jazyka. Jeho slohová práce byla považována za úchvatnou, nyní studuje medicínu. Nechtěl se stát stánkařem jako jeho rodiče. Zmiňován byl vietnamský žák, který zvítězil v řečnické soutěži Mladý Demosthenes.

Učitel ZŠ 8: „*Když ty děti uvidíš Korejce, jak těžký český diktát napíše na jedna mínus, na dvojku, a je to trend, je to pravidlo... to je fantazie, tam je to tím úsilím, tím, tou tíživostí, je to i u některých balkánských žáků, za každou cenu prostě musím, musím, musím! To úsilí je mnohem větší než u českých dětí, které se to od nich učí. Pedagogicky strašně cenná věc, my si vzájemně máme co dávat, nejenom si na sebe zvykat, že tady sedí děti vedle sebe. Ale dá se toho obratně využít, ten jejich motor!... neřeknou mu šprte, ale začnou ho obdivovat.*“

Pokroky dětí cizinců mají velký význam také pro učitele, je pro ně odměnou, když se dítěti cizinci daří v soutěžích a olympiádách, pokračují dále ve studiu na prestižních oborech (medicína, práva). Žáci s vysokými aspiracemi, houževnatí a pracovití jsou příkladem hodným následování, „motorem“ kolektivu. Přínos dětí cizinců pro českou školu byl spatřován také v učení se toleranci k různosti a vůbec životu v pluralitní společnosti. Přínosy tito učitelé vnímali na obou stranách, jak na české školy, českých žáků, české společnosti, tak u žáků cizinců a rodin cizinců. V takovém případě lze mluvit o úspěšné inkorporaci inkluzivních konceptů v praxi školy.

Závěr

Problematika začleňování dětí cizinců ve vzdělávání byla na školách považována za aktuální, důležitou a zároveň nedostatečně a nesystematicky řešenou nadřízenými orgány. Migrace sice není v ČR tématem tak masivním a viditelným jako v zemích, kde dosahují migrační toky dlouhodobě mnohem vyšších hodnot, přesto pro navštívené školy se vzdělávání cizinců stalo v posledních letech živým tématem.

Při diskusích o integraci či inkluzi dětí cizí státní příslušnosti v české škole je nutné brát v úvahu nejen prosazované vzdělávací koncepce a cíle vzdělávací politiky a konkrétní školní praxi, ale také vnímat strategie rodičů a dětí cizinců, jejich potřeby, možnosti a představy. Reflektovat shody a rozdíly dané národností, socioekonomickým postavením nebo kulturou.

Rozhovory provedené na pražských veřejných základních školách s vyšším počtem žáků cizinců dokládají velmi různé přístupy ke vzdělávání cizinců a také rozdíly ve vnímání potřeb vyplývajících ze vzdělávání cizinců (či obecně minorit), například zajistit pomoc v podobě zřízení pozic asistentů pedagoga, organizovat mimoškolní kroužky či kurzy výuky

češtiny nebo zajišťovat speciální pomůcky. Žákům cizincům se proto dostává v různých pražských školách různého přístupu a zažívají různé podmínky. Klíčová je mnohdy osobnost individuálního učitele, případně aktivita vedení školy, které rozhoduje o tom, zda škola disponuje zvláštními finančními prostředky získanými z programů či dotací, které vyhláší ministerstva, městské části apod. Výsledky naznačují, že části škol obtížnost práce s žáky cizinci bez dostatečných znalostí češtiny brání nahlídnout příležitosti, které zavádění inkluzivních opatření může škole přinést.

V některých oslovených školách bez ohledu na podíl žáků cizinců se úspěšně implementují prvky *inkluzivního vzdělávání*. Ty jsou výsledkem finančního zabezpečení (realizace projektů, informovanost vedení škol, zapojení do sítě), ideové podpory vedení školy a prostoupení těchto myšlenek do školní kultury, osvojení nástrojů, které je provází. Ze strany žáků a rodin předpokládá inkluzivní vzdělávání určitou otevřenost vůči aktivitám školy – např. zapojení do mimoškolních aktivit, intenzivnější komunikace se školou, ochota prezentovat svou kulturu apod. I zde se nachází určité hranice možnosti naplnění ideálu inkluzivní školy.

Integrační opatření namířená vůči žákům cizí státní příslušnosti není možné posuzovat pouze podle vynikajících kariér vybraných žáků, ale podle začlenění všech žáků. I těch, kteří nepatří k neúspěšnějším, žijí ze školního hlediska méně podnětném rodinném prostředí, vykazují problémy s psychologickým přizpůsobením. Školy musí být podpořeny zejména ve vzdělávání žáků cizinců ohrožených exkluzí.

Zásadní je i tolik diskutovaný postoj majoritní společnosti, širší komunity a vnímání obrazu cizinců (hetero-stereotypy, předsudky, postavení minorit ve společnosti) [Tollarová, Klvačová 2009]. Ve školství hrozí vyostření segregačních mechanismů v důsledku individuálního jednání rodin majority s kolektivními důsledky, které je popisováno u nás nejvíce v souvislosti s romskou populací [viz např. Nekorjak, Souralová, Vomastková 2011]. Úspěšná školní integrace především druhé generace (bez jazykového handicapu), bude zároveň kritickým testem otevřenosti českého trhu práce. Zejména v situaci možných narůstajících sociálních nerovností, nezaměstnanosti a spřízněných negativních průvodních jevů.

literatura

- Barešová, I. (ed.). 2010. *Současná problematika východoasijských menšin v České republice*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Berry, J. W. 1997. „Immigration, acculturation, and adaptation“. *Applied Psychology: An International Review* 46 (1): 5-68.
- Berry, J. W., J. S. Phinney, D. L. Sam, P. Vedder. 2006. „Immigrant youth: acculturation, identity, and adaptation“. *Applied Psychology: An International Review* 55 (3): 303-332.
- Cizinci, našinci a média. Mediální analýzy*. 2007. Praha: Multikulturní centrum Praha, o. s., UNHCR.
- Crosnoe, R., R. N. López Turley. 2011. „K-12 Educational Outcomes of Immigrant Youth“. *The Future of Children* 21: 129-152.
- Drbohlav, D., D. Džurová. 2007. „Where Are They Going: Immigrant Inclusion in the Czech Republic. (A Case Study on Ukrainians, Vietnamese, and Armenians in Prague)“. *International Migration* 45 (2): 69-95.
- Hájková, V. 2005. *Integrativní pedagogika*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR.
- Hájková, V., I. Strnadová. 2010. *Inkluzivní vzdělávání*. Praha: Grada.
- Chaloupková, J., P. Šalamounová. 2006. Postoje k imigrantům a dopadům migrace v evropských zemích. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 42 (1): 57-80.
- Jirasová, M. 2006. „Perspektivy vietnamských dětí“. Pp. 318-338 in D. Bittnerová, M. Moravcová (eds.). *Etnické komunity v české společnosti*. Praha: Ermat.
- Kašparová, V., J. Hučín. 2010. „Asistenti pedagogů pro žáky sociálně znevýhodněné a pro žáky-cizince“. *Týdeník školství* 22.
- Klvačová, Petra. 2007. „Když sem jdeš, tak to musíš vydržet! Vyrovnávání se s nerovností ve výpovědích cizinek žijících v České republice“. Pp. 56-71 in J. Šanderová (ed.). *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: ISS FSV UK.
- Koncepce integrace cizinců v ČR a její další rozvoj*. 2005. MPSV. Dostupné z: <http://www.cizinci.cz/files/clanky/324/KIC_aktualizovana.pdf (2011-11-28)>.
- Leontiyeva, Y., M. Vávra (eds.). 2009. *Postoje k imigrantům*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Lindsay, G. 2003. „Inclusive education: a critical perspective“. *British Journal of Special Education* 30 (1): 3-12.
- Matějů, P., J. Straková, A. Veselý (eds.). 2010. *Nerovnosti ve vzdělávání. Od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Moore, M. 2002. *Čiňané v České republice 1992-2002: Zrod a formování symbolické komunity*. Výzkumná zpráva. Praha: Ministerstvo vnitra ČR.
- Národní program rozvoje vzdělávání v České republice. Bílá kniha. Praha: MŠMT, 2001.
- Nekorjak, M., A. Souralová, K. Vomastková. 2011. „Uvznutí v marginalitě: vzdělávací trh, „romské školy“ a reprodukce sociálně prostorových nerovností“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47 (4): 657-680.
- Nešporová, O., V. Kuchařová. 2009. *Rodiny přistěhovalců II*. Praha: VÚPSV, v.v.i.
- Portes, A., R. G. Rumbaud. 2005. „Introduction: The Second Generation and the Children of Immigrants Longitudinal Study“. *Ethnic and Racial Studies* 28 (6) : 983-999.
- Portes, A., P. Fernandez-Kelly, W. Haller. 2005. „Segmented assimilation on the ground: The new second generation in early adulthood“. *Ethnic and Racial Studies* 28 (6): 1000-1040.
- Radostný, L. 2010. „Začleňování cizinců do českého vzdělávacího systému“.

- ho systému". Pp. 141-150 in D. Bittnerová, M. Moravcová. *Etnické komunity v kulturní a sociální různosti*. Praha: FHS UK.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. 2007. Praha: Výzkumný ústav pedagogický.
- Rákoczyová, M., R. Trbola (eds.). 2009. *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Ripková, E. 2008. *Stejní i když jiní: Identitní práce v narativěch ukrajinských matek a jejich potomků* (diplomová práce). Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.
- L. Sam, D. L., P. Vedder, K. Liebkind, F. Neto, E. Virta. 2008. „Immigration, acculturation and the paradox of adaptation in Europe“. *European Journal of Developmental Psychology*. 5 (2): 138 – 158.
- Sartori, G. 2005. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti*. Praha: Dokořán.
- Szaló, Czaba. 2007. *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: CDK.
- Tollarová, B., P. Klvačová. 2009. „Strategie zvládání nerovnosti imigranty žijícími v České republice“. Pp. 108-159 in J. Šanderová, O. Šmídová. *Sociální konstrukce nerovnosti pod kvalitativní lupou*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Tollarová, B. 2006. „Integrace cizinců v Česku: pluralita, nebo asimilace?“. *Biograf* (39): 107 odst. Dostupné z: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v3902>>.
- Tollarová, B. 2007. „Je normální, že cizinec není normální“. Pp. 72-88 in J. Šanderová (ed.). *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: ISS FSV UK.
- Trbola, R., M. Rákoczyová. 2010. *Vybrané aspekty života cizinců v České republice*. Praha: VÚPS, v.v.i. Dostupné z: <http://www.cizinci.cz/files/clanky/710/Vybrane_aspekty.pdf>.
- Turková, M. 2009. „Rodinné strategie čínských podnikatelů v České republice“. Pp. 239-252 in D. Bittnerová, M. Moravcová. *Etnické komunity – Elity-institute-stát*. Praha: FHS UK.
- Uherek, Z. 2003. „Cizinecké komunity a městský prostor v České republice“. *Sociologický časopis/Czech sociological review* 39: 193-216.
- Uherek, Z., Z. Korecká, T. Pojarová. 2008. *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy (vybrané případy významných imigračních skupin v České republice)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- UNESCO. 1994. *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Paris: UNESCO.
- Vodňanská, Z., L. Radostný. 2010. Úskalí vzdělávání žáků-cizinců. [online]. Dostupné z: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/7215/uskali-vzdelavani-zaku-cizincu.html/>>.
- Zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

poznámky

- ¹ Výzkum byl součástí projektu Integrace dětí příslušníků národnostních menšin a cizinců do českého vzdělávacího systému (řešitelka: PhDr. Y. Kostecká, Ph.D.), který podpořilo MŠMT v rámci programu na podporu vzdělávání v jazycích národnostních menšin a multikulturní výchovy. Článek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378025.
- ² Dle ČSÚ se počet trvale a dlouhodobě usazených cizinců v ČR od roku 1989 do 2009 zvýšil více než 12x (viz Graf 1). Česká praxe udělování občanství v rámci Evropské unie zůstává i nadále poměrně restriktivní.
- ³ Data podle výročních zpráv zveřejněných na internetu v září 2009 (rok 2007/8). Rozhovory ukázaly, že počty se během roku mění. Z novějších Výročních zpráv (2009/10) vyplývá, že v daných školách se celkový počet žáků snížil asi o 6 %, podíl žáků cizí státní příslušnosti se zvýšil na průměrných 9 % (školy 9, 2, 4, 6 více než 10 %; nejvyšší podíl – škola 7 s 24 %).
- ⁴ Přípraveny byly dvě osnovy – pro vedení školy a pro učitele. Vedení školy: počty dětí-cizinců, národnostní složení, délka pobytu dětí-cizinců, zařazování dětí-cizinců do ročníků a tříd, hodnocení dětí-cizinců, aktivity školy v oblasti integrace, financování programů, návrhy změn ke zlepšení integrace dětí-cizinců. Učitel: jazyková vybavenost dětí-cizinců, hodnocení pokroku dětí-cizinců ve výuce, zkušenosti a komunikace s rodiči dětí-cizinců, spolužáci, družina, proces integrace.
- ⁵ Vzorek cizinců na školách byl ovšem jinak velmi pestrý. Celkově školy navštěvovali žáci 33 národností (zastoupená Evropa, Asie, Severní Amerika, Jižní Amerika, Afrika). Z více zastoupených můžeme jmenovat Slovensko, Čínu, Srbsko, Chorvatsko.
- ⁶ Vzdělávání cizinců upravuje zvláště § 20 školského zákona č. 561/2004 Sb. ve znění pozdějších předpisů, zejména s ohledem na novelu č. 343/2007 Sb. § 16 upravuje Vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami.
- ⁷ V usnesení vlády ze dne 15. března 2010 č. 206 byla schválena přípravná fáze Národního akčního plánu inkluzivního vzdělávání (NAPIV) na roky 2010 až 2013.
- ⁸ Tématu se ve větších městech věnuje také neziskový sektor. Například Meta o.s., sdružení pro příležitosti mladých migrantů, založilo internetový portál www.inkluzivniskola.cz sloužící jako podpora pedagogům [Vodňanská, Radostný 2010]. Sdružení realizuje vzdělávací program na podporu pedagogických pracovníků při práci s žáky cizinci.
- ⁹ V letech 2009 a 2010 uspěly žádosti čtyř navštívených škol (1, 8, 6, 7; škola 2 prostředky nezískala) o dotaci na podporu z prostředků rozvojového programu MŠMT „Zajištění podmínek bezplatné přípravy k začlenění žáků – cizinců ze třetích zemí do základního vzdělávání, zahrnující výuku českého jazyka přizpůsobenou potřebám těchto žáků“ nebo dotačního programu MŠMT na podporu aktivit v oblasti integrace cizinců na území ČR.
- ¹⁰ Zástupkyně ředitelky na škole 9 uváděla příklad učitelky, která žaka cizince z Číny po domluvě s rodiči hlídala a doučovala český jazyk o prázdninách na své chalupě.
- ¹¹ Školy alespoň s jedním žákem cizincem uvedly v 78 % případů, že by uvítaly pomoc asistenta, zejména při běžné výuce (79 %) a v dále komunikaci s rodinami dětí (69 %) [Kašparová, Hučín 2010].
- ¹² Bezplatnou výuku českého jazyka zřizují podle zákona krajské úřady pouze pro děti osob se státní příslušností členského státu Evropské unie pobývajících na území ČR. Zkušenost s ní na školách nebyla téměř žádná.
- ¹³ Ředitelka jedné školy (9) vysvětlovala, že neumožňují volbu ruštiny jako druhého cizího jazyka ruským žákům s odůvodněním, že by žáci cizinci byli „napřed“ a nudili by se. Paradoxně, jinde v rozhovoru zmínila, že ruští žáci, kteří českou školu navštěvují od první třídy, neumí většinou ani azbuku.
- ¹⁴ Velký význam vzdělání má v čínské kultuře tradici sahající až ke Konfuciovi. Studie představuje dvě rodiny čínských podnikatelů s dětmi, kteří žijí v ČR. Ukazuje, že kladou velký důraz na obeznámenost dětí s čínskou kulturou a jazykem (včetně dítěte z etnicky smíšeného manželství s Čechem). V obou rodinách hraje důležitou roli generace prarodičů, ať už žijí prarodiče v Číně nebo v ČR [Turková 2009: 248-9].
- ¹⁵ Zkušenosti se týkaly čtyř škol, v jedné škole zavolala žačku první třídy, aby mi řekla, jak dojíždí do čínské školy.

Mediální reflexe životního prostředí Ostravska

Pavel Herot

Media Coverage on Ostrava Region Environmental Issues

Abstract: The publication dissects media perception of environmental issues within Ostrava region. Media are those who pick the stories edit them and throughout their agenda make shifts in ideas of individuals. In 2010 we have experienced skyrocketing of the media coverage of environmental issues related to Ostrava region, mostly attributed by reporting on air pollution. As available researches witnessed, there is a tight relation in public minds in between City of Ostrava, Ostrava region and Moravian-Silesian Region. This fact makes the research easier in the way we could often take in Moravian-Silesian Region figures as to be valid for the City of Ostrava as well as for Ostrava region and vice versa. The objective of the paper is to prove a hypothesis, that media have retained the coverage intensity of a given topic as they did in 2010.

Keywords: air quality, content analysis, environment, Ostrava, Moravian-Silesian Region.

Obraz obcí, měst, regionů, či celých zemí se v teoriích regionálního rozvoje řadí mezi tzv. měkké lokalizační faktory. Obtížná měřitelnost těchto faktorů je dána jejich společenskou a psychologickou povahou.

Z dostupných výzkumů a obecně známé minulosti a současnosti lze vyvozovat, že negativním aspektem v obrazu a vnímání Ostravska je poškozené životní prostředí. Význam tohoto atributu lze spatřovat především ve spojitosti s atraktivitou místa pro trvalé bydlení, či v konkurenčním boji na poli cestovního ruchu.

V procesu utváření vnímání a preferencí hraje významnou roli konzumovaný mediální obsah. V procesu zvaném agenda setting¹ se veřejnosti utvářejí žebříčky priorit jednotlivých tematizací. Vztaheno k řešenému problému, dlouhodobá a intenzivní informovanost prostřednictvím médií o znečištěném životním prostředí v městě, či regionu tuto lokalitu v očích „klientů“ znevýhodňuje.

Ve své dřívější práci autor zkoumal medializaci problematiky životního prostředí Ostravska v průběhu první dekády 21. století [Herot 2011]. Metodou obsahové analýzy mediálních sdělení přitom autor jako klíčový nálezkou dokumentoval nárůst intenzity medializace zkoumaného jevu v regionálním zpravodajství v závěru sledovaného období a doslova enormní nárůst v celostátním zpravodajství v roce 2010 (přibližně pětinašobná intenzita oproti roku 2009 a desetinašobná oproti roku 2008).

Ze zmiňované práce zároveň vyplynulo, že na stav životního prostředí Ostravska a Moravskoslezského kraje média upozorňují relativně častěji než v případě jiných lokalit. Příznivý (nebo alespoň méně negativní) mediální profil lokality v souvislosti s životním prostředím považují za důležitý pro své instituce jak představitelé korporátní sféry, tak i samosprávy [Herot 2011: 111-119].

Cílem tohoto příspěvku je ověřit hypotézu, že média v roce 2011 v nastolené intenzitě prezentace environmentální problematiky Ostravska setrvala. Pozitivní závěr

přitom může reflektovat kombinace několika jevů: objektivně přetrvávající špatný stav životního prostředí, zvýšenou poptávku médií po této tematice, či určité zvýšení citlivosti společnosti a médií na stav životního prostředí². Bez ohledu na důvody případného pozitivního závěru ověřování hypotézy, intenzivní prezentace poškozeného životního prostředí stahuje Ostravsko k trajektorii neúspěšného regionu.

Pro analytický rozbor mediální prezentace zkoumaného území byla využita data kontinuálního výzkumu obsahu médií institutu Media Tenor. Nově zjištěná data budou komparována s dřívějšími daty z období let 2000 až 2010. Selektce informací médií je zaměřena na příspěvky o životním prostředí v lokalitě zapadající do diskursu prezentace environmentálních problémů.

Základní údaje zkoumaného území

Před započítáním samotného výzkumu je v příspěvku na místě definovat zájmové území, kterého se výzkum dotýká, jakož i ilustrovat vývoj vybraných charakteristik souvisejících s životním prostředím.

Vymezení zkoumaného území

Zkoumaným územím v příspěvku je Ostravsko³. Pro účely cestovního ruchu je Ostravsko definováno jako území, které kopíruje vymezení okresu Ostrava, což představuje město Ostrava a přilehlých šest obcí. Práce geografů hovoří o tzv. Ostravské průmyslové oblasti, kterou vymezují značně širěji, než jsou hranice samotného okresu Ostrava a do zkoumaného území zahrnují mj. také Bohumín, Orlovou, Karvinou, Havířov, Frýdek-Místek, Český Těšín nebo Trinec [Vencálek 1987: 18; Havrlant 1977: 12; Havrlant 1979: 8].

Vzhledem k vybírané metodě výzkumu (viz dále v textu) a silným spontánním asociačním vazbám mezi oblastmi Ostrava, Ostravsko ba dokonce Moravskoslezský kraj [Data-mar 2006; TNS-Aisa 2010] se ukazuje, že exaktní vymezení

Ostravska pro účely tohoto výzkumu není nezbytné. Naopak, jako dostatečně se jeví vyhledání příspěvků médií, které se věnovaly městu Ostravě, a závěry na základě souhrnu těchto informací uplatnit na oblast Ostravsko, byť abstraktně vymezenou, a to jako území s výrazným centrem, tj. městem Ostrava. Vzhledem k popsaným vazbám je paralelně sledován také Moravskoslezský kraj, respektive souhrn všech lokalit Moravskoslezského kraje. Stejný přístup autor uplatnil v dřívější práci [Herot 2011].

Životní prostředí zkoumaného území

Strategický plán rozvoje statutárního města Ostravy na léta 2005–2013 [dokument Víze, popis dlouhodobých cílů, strategií a opatření 2005: 77] jmenuje jako současné hlavní problémy města v oblasti životního prostředí pět bodů, z nichž dva lze v kontextu ČR vidět jako unikátní:

1. Zhoršená kvalita ovzduší;
2. Existence starých ekologických zátěží na území města;

Na počátku devadesátých let minulého století došlo k dramatickému, později k pozvolnému poklesu imisního zatížení území Ostravy, které bylo způsobeno především útlumem průmyslové výroby a zaváděním nových technologií. Zhruba od roku 2000 opět dochází k mírnému zvyšování imisní zátěže, zejména polévatým prachem⁴ [Sborník o stavu prostředí v Ostravě 2006: 37]. Na ostravských měřicích stanicích v Bartovicích, Mariánských Horách, Přívozu a Porubě dosáhla průměrná roční koncentrace suspendovaných částic frakce PM10 v porovnání let 2007 až 2010 vždy v roce 2010 nejvyšších, nebo téměř nejvyšších hodnot [Ročenka 2010 KHS MSK]. Mezi léty 2010 a 2011 došlo v průměrných denních koncentracích polévatého prachu k přibližně desetiprocentnímu poklesu⁵.

Na území města se vyskytují staré skládky různých průmyslových odpadů, nezajištěné podle požadavků současné legislativy. Několik z nich má rozsah od několika ha až přes 10 ha, jejich inventarizace však není úplná. Za riziková pro okolí (především vodní zdroje) jsou považovány [Sborník o stavu prostředí v Ostravě 2006: 35; Strategický plán rozvoje statutárního města Ostravy na léta 2005 – 2013: Profil města 2004: 99]:

- laguny odpadních olejů a dalších odpadů bývalé rafinerie Ostramo – Vlček a spol., nyní ve správě, s. p. Diamo – celkový rozsah kolem 6 ha;
- chemická skládka Koksovny Jan Šverma – cca 3,5 ha;
- skládka odpadů z podniku Vítkovice v pískovně Zábřeh – cca 10 ha;
- chemický odval bývalých Hrušovských chemických závodů n. p.

Největší nechvalný věhlas mají zmiňované laguny odpadních olejů, které sanuje Sdružení Čistá Ostrava.

Metoda zkoumání - analýza mediálních sdělení

Metodou zkoumání je volena kvantitativní obsahová analýza. Je nezbytné zachovat metodologickou kontinuitu k dřívější publikaci [Herot 2011], na kterou příspěvek navazuje. Klíčovou vlastností kvantitativní analýzy je schopnost popsat

proměnu mediálních obsahů v delším časovém horizontu [Trampota, Vojtěchovská 2010: 99].

Naproti tomu kvalitativní metoda zkoumání obsahu se pro účely příspěvku ukazuje jako nevhodná. Vzhledem k analýze velkého množství textů ji nedoporučuje Scherer a nepřímou taky Kronická [Scherer 2004: 29; Kronická 1997: 60].

Pro kvantitativní metodu je přítomná příznačná kodifikace. Seznámí-li se zadavatel výzkumu (či kdokoli) podrobně s metodickými principy, rozumí datům stejně jako analytik, který je zpracoval. Na ověřitelnost, jako podstatný rys metody upozorňuje nejen Scherer [Scherer 2004: 30], ale v podnětné časopisecké publikaci také Petr Havlíček [Havlíček 2005: 34].

I přestože z hlediska teorie agenda setting jsou masmédiá (jak už pojem „médiá“ sděluje) zprostředkovatelem – „mediátorem“ – informací mezi původcem děje a veřejností jako celkem, pohledem veřejností jsou sdělovací prostředky pouze zdrojem, na základě kterého veřejnost formuje své postoje a priority, o nichž přemýšlí [Larson in Škodová (ed.), 2008]. Uvedené znamená, že aplikace kvantitativní obsahové analýzy umožňuje (do jisté míry) předjímat, jaká témata bude veřejnost považovat za důležitá [Trampota, Vojtěchovská 2010: 99].

Je nezbytné upozornit i na určité limity kvantitativní obsahové analýzy. Dle Trampoty a Vojtěchovské souvisí kritika metody se skutečností, že je schopna nabídnout tvrdá data, ... ale nikoli vysvětlení, proč tomu tak je a co to znamená. Zároveň upozorňují na stírání unikátnosti jednotlivých příspěvků aplikovanou kategorizací a na zásadní vliv míry detailnosti aplikované kategorizace na výsledek výzkumu [Trampota, Vojtěchovská 2010: 110].

Pro analytický rozbor mediální prezentace zkoumaného území byla využita data kontinuálního výzkumu obsahu médií institutu Media Tenor. Poskytovatel dat je na českém trhu aktuálně jediným neuniverzitním pracovištěm specializovaným na obsahovou mediální analýzu. Hlavními odběrateli dat Media Tenoru jsou významné domácí televizní korporace – Česká televize nebo CET21, spol. s r.o. (TV Nova).

Výběrový soubor zkoumání

Pro účely příspěvku byly k rozboru vybrány pouze televizní zpravodajské relace. Agendě televizního zpravodajství prisuzujeme ze všech v současnosti dostupných médií vysoký stupeň dopadu na publikum⁶ a podobně jako Nečas [Nečas 2009: 42-43] také dostatečnou reprezentativnost: „Z výzkumů agenda-setting vyplývá, že tematická struktura mediálních obsahů napříč médii se příliš neliší... Stručně řečeno, tematická agenda zpravodajských médií se do velké míry překrývá. Z tohoto důvodu není tak podstatné, zdali jsou předmětem naší analýzy tištěná či audiovizuální média. Na základě výsledků několika studií (českých i zahraničních) zpravodajských médií lze tvrdit, že agenda televizních stanic do velké míry reprezentuje také agendu tištěných a rozhlasových zpravodajských médií.“⁷

Sledovanými zpravodajskými relacemi v příspěvku jsou:

- Události v regionech České televize – Ostravské vysílání: relace svým zaměřením pokrývá Moravskoslezský a Olomoucký kraj. Do tohoto výzkumu byla relace zařazena jako indikátor informačního proudu regionálního zpravodajství, který je předkládán obyvatelům zkoumaného území. Do června 2008 se relace vysílala pod názvem

- Report. Zkoumaná data obsahové analýzy postihují vysílání relace od 1. 7. 2001 po 31. 12. 2011.
- Události České televize,
 - Události, komentáře České televize (do srpna 2002 včetně relace existovala pod názvem „21“),
 - Televizní noviny TV Nova,
 - Zprávy TV Prima (dříve také 1. zprávy nebo Zpravodajský deník).

Celostátní zpravodajské relace zahrnuje datový korpus v rozsahu let 2000 až 2011.

Kritéria posuzovaných příspěvků

Předmět zkoumání tohoto příspěvku naznačuje, jaké charakteristiky by měl příspěvek výše uvedených zpravodajských relací pro zahrnutí do výběrového souboru splňovat. Jsou jimi:

1. vztažný prostor příspěvku⁸ – příspěvek by měl být svým obsahem relevantní pro Ostravu či Moravskoslezský kraj,
2. hlavní téma příspěvku⁹ - cílem bylo vybrat příspěvky těch tematických aspektů, u kterých můžeme předpokládat určitý dopad na všeobecný diskurs environmentální problematiky, kvality životního prostředí nebo vztah k němu.

Metodický dokument Media Tenoru – kódovací kniha - klasifikuje v tabulce hlavních témat cca 900 položek¹⁰. Pro vymezení relevantních témat pro účely příspěvku bylo nezbytné definovat ty tematické aspekty, které jsou významné vzhledem k předmětu zkoumání. A to napříč stanovenými tematickými kategoriemi.

Převzato do negativního vymezení, vyloučili jsme nejprve tematické aspekty, které s environmentální problematikou nesouvisí a dále takové, které buďto slouží k odlehčení zpravodajství – fauna (zvířátka, činnost zoologických zahrad), flóra (rostliny, houby...), tj. takové, které se ve zpravodajství objevují bez ohledu na místo původu, nebo jsou spojeny spíše s jevy v laboratorním prostředí – testy na zvířatech (ve zdravotnictví, farmacii, ...), nebo prezentují aktuální klimatický jev bez environmentálního přesahu (počasí). Vyloučili jsme také aspekt *jiné téma (příroda)*, který postihuje jinak nezařaditelné informace z kategorie příroda, a hrozí zde riziko nízké relevance tohoto nehomogenního souboru vzhledem ke vztahu k environmentálnímu diskursu. Naproti tomu u aspektu *jiné téma (ochrana životního prostředí)* relevanci předpokládáme.

Výběrový seznam zahrnutých tematických aspektů čítá tyto položky:

- politika ochrany životního prostředí všeobecně
- MŽP (jeho práce + záležitosti s ním spojené)
- jiná/é státní instituce s kompetencí v oblasti ochrany živ. prostředí
- nové ekologické normy/limity pro podniky (vč. emisních povolenek)
- odpadové hospodářství, recyklace odpadu
- sanace kontaminovaných území, staré eko. zátěže
- ekologicky šetrné výrobky
- spory o podnikatelské/společenské aktivity v CHKO, NP (lanovky, lyžování, provoz horských chat)
- chráněné krajinné oblasti (CHKO), národní parky (NP) - zřizování, provozování, záležitosti spojené

- jiné téma (ochrana životního prostředí)
- příroda, životní prostředí všeobecně
- ekologická hnutí/iniciativy (Greenpeace, Duha...)
- úroveň znečištění
- těžba v chráněných krajinných oblastech
- těžba obecně (dopady těžební činnosti na ŽP)
- geologický průzkum
- ozón, ozónová díra, smog
- globální oteplování, klimatické změny
- úniky nebezpečných látek, ekologické havárie
- neživá příroda (např. přírodní úkazy)
- EU - ochrana životního prostředí v zemích EU
- globální životní prostředí

Analýza mediální prezentace zkoumaného území

Následující pasáže představují analýzu mediální prezentace Ostravy v souvislosti s environmentální problematikou v období let 2000 – 2011 s detailnějším zaměřením na poslední sledovaný rok. Pro zasazení analyzovaných dat do širšího kontextu výzkum nejprve obecněji rozebírá tematickou skladbu zkoumaných relací, následně se zaměřuje na skladbu mediální prezentace samotného zkoumaného území a v poslední, nejrozsáhlejší fázi na řadu aspektů spjatých s prezentací území v médiích v souvislosti s životním prostředím. Kromě města Ostravy je paralelně zkoumaným územím také Moravskoslezský kraj, a to buď jako celek anebo jako souhrn všech lokalit na jeho území.

Zpravodajství sledovaného období

V průběhu sledovaných dvanácti let se intenzita mediální prezentace environmentální problematiky zvýšila ve všech zkoumaných relacích, jak dokládají grafy 1 a 2. Značný nárůst je patrný především u relací veřejnoprávní České televize.

K významným událostem, které se projeví v intenzitě medializace zkoumané environmentální problematiky, ve sledovaném období patřilo:

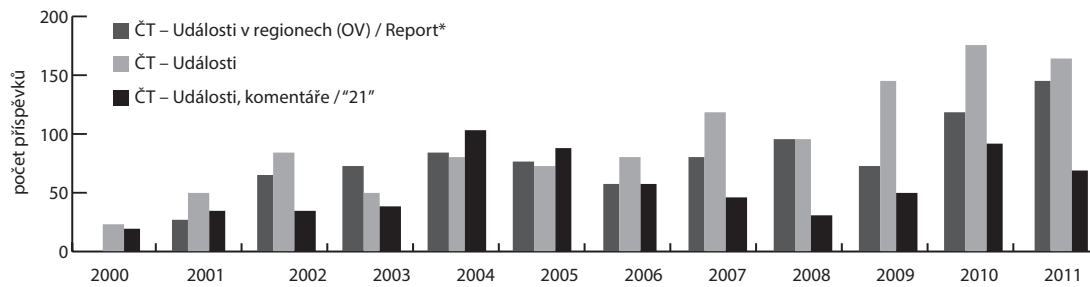
- 2010: Havárie na ropné plošině Deepwater Horizon společností British Petroleum v Mexickém zálivu a následné nekontrolované úniky ropy do Mexického zálivu.
- 2009: Konference o změnách klimatu v Kodani.
- 2007: Především Televizní noviny TV Nova se problematice životního prostředí intenzivně věnovaly v řadě na sobě nezávislých příhod nejčastěji spadajících pod tematický aspekt úniky nebezpečných látek, ekologické havárie.
- 2006: Televizní noviny TV Nova se výrazně zaměřily na informování o nelegálním dovozu a skládkování odpadu ze západní Evropy.

I přes celkově nemalý počet příspěvků zahrnutých do vymezení zkoumané problematiky životního prostředí (4.698 příspěvků) se vzorek v celkové skladbě zpravodajství zkoumaných relací projevuje pouze okrajově: 1,6 % všech zpravodajských příspěvků v letech 2000 až 2011. V roce 2011 však podíl relevantních příspěvků činil v celostátních relacích v průměru 1,8 %, v ostravských Událostech v regionech potom 5 %!

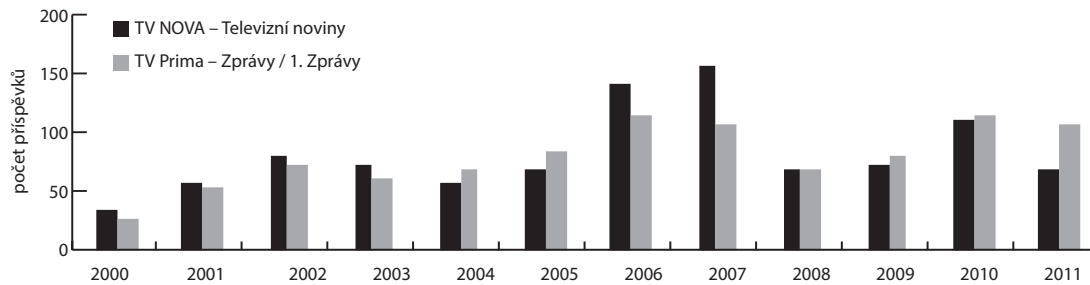

Graf 1: Počty příspěvků o životním prostředí ve zpravodajských relacích veřejnoprávní televize

Graf 2: Počty příspěvků o životním prostředí ve zpravodajských relacích komerčních televizí

V dalších prezentovaných datech je většinou izolovaně zkoumána relace Události v regionech (ostravské vysílání) od souhrnu ostatních relací. Především z důvodu regionální povahy tohoto zpravodajství.

Grafy 3 a 4 potvrzují opodstatněnost tohoto rozdělení. Detailní tematické aspekty dle kódovací knihy Media Tenor se shlukují v tematických kategoriích, jejichž četnost poměrujeme s intenzitou výskytu tematiky životního prostředí stanovené pro potřeby tohoto výzkumu. Tematická agenda regionální relace se od celostátních relací odlišuje silnější akcentací kategorií umění, kultura, zdravotnictví nebo doprava. Naproti tomu celoplošné relace, především pak soukromých televizních stanic, dávají spíše prostor tématům z kategorií bezpečnost (kriminalita a prevence kriminality) a nehody.

Významným rozdílem mezi regionální relací a celostátně vysílaným zpravodajstvím je hypotetické umístění intenzity prezentace problematiky životního prostředí vymezené pro účely tohoto výzkumu. Jak ukazují grafy 3 a 4, zatímco v ostravských Událostech v regionech by se tato agregovaná

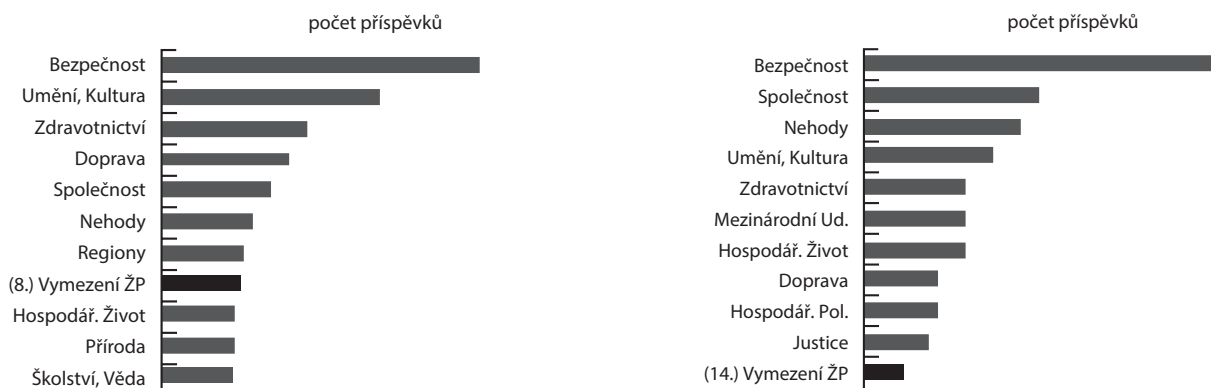
kategorie umístila v roce 2011 na osmé příčce (z 29 kategorií), v celostátních relacích až na čtrnácté. V souhrnu let 2009 - 2010 by se ve stejném srovnání vymezení životního prostředí umístilo na jedenácté příčce v Událostech v regionech a až na sedmnácté příčce v celostátních relacích.

Můžeme usuzovat, že relace, která se z podstatné části zaměřuje na Moravskoslezský kraj, má pro častější zařazování příspěvků o životním prostředí důvody plynoucí z objektivních skutečností v zájmové oblasti relace - jinak řečeno, naléhavost informací o stavu životního prostředí je relativně vyšší než jinde a tak relace tyto informace zařazuje relativně častěji.

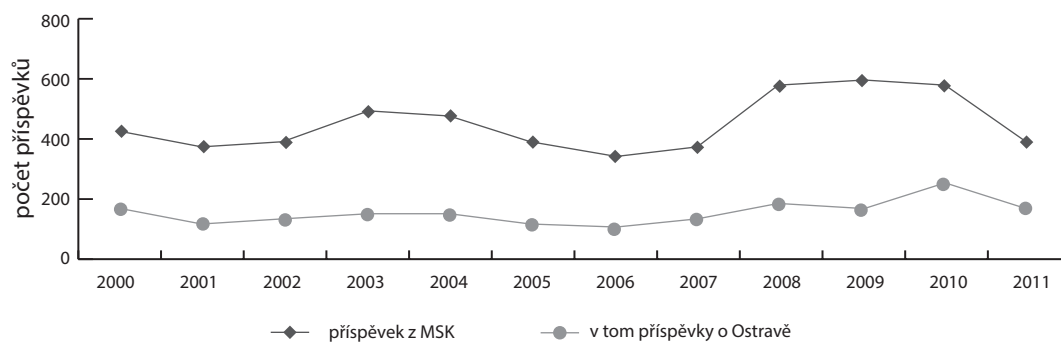
Mediální prezentace zkoumaného území

Roky 2008 - 2010 znamenaly značný nárůst v intenzitě zastoupení Ostravy i Moravskoslezského kraje v celostátním zpravodajství. V porovnání s periodou 2002 - 2004 stoupl průměrný roční počet příspěvků z Moravskoslezského kraje o 28 %, příspěvků o Ostravě dokonce o 48 %. Nutno poznamenat, že celková četnost příspěvků věnovaných v hlavních

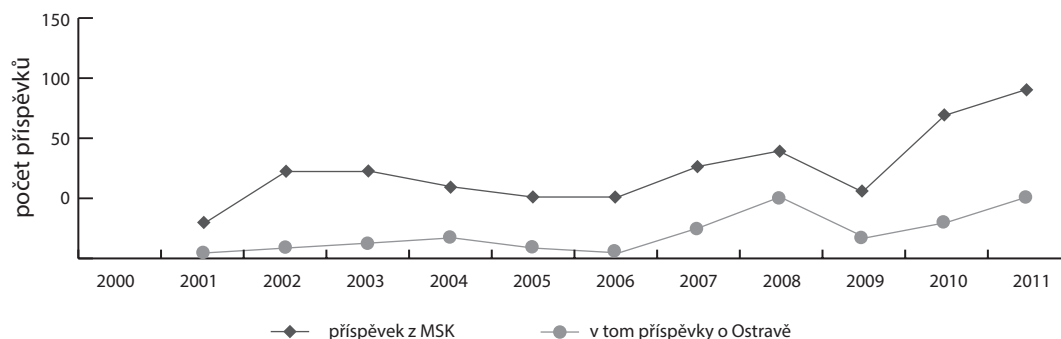
Graf 3, 4: Tematická skladba zpravodajských relací v roce 2011 (výběr 10 nejčastějších tematických kategorií příspěvků): vlevo Události v regionech (OV), vpravo souhrn ostatních relací

Graf 5: Počty příspěvků o MS kraji a Ostravě v celostátních zpravodajských relacích

Graf 6: Počty příspěvků o MS kraji a Ostravě v souvislosti s životním prostředím v Událostech v regionech (OV) / Reportu (od 1. 7. 2001)

večerních zpravodajských relacích informacím z **domácích** regionů v komparaci dvou zmíněných tříletých období také vzrostla, ovšem pouze o 12,4 %.

Jak je patrné z grafu 5, rok 2011 přinesl pokles četnosti zmínek z Moravskoslezského kraje i o Ostravě. Přestože množství informací z kraje pokleslo výrazně, pokrytí Ostravy dosáhlo ve sledované dvanáctileté periodě čtvrté nejvyšší hodnoty (165 příspěvků v roce 2011 srovnaj s 2008: 187 příspěvků, 2009: 169, 2010: 257).

Životní prostředí zkoumaného území v médiích

Při zúžení vzorku analyzovaných informací na tematické vymezení životního prostředí je v grafu 6 patrné, že se v regionálním zpravodajství intenzita prezentace Ostravy od roku 2006 podstatně zvýšila, s extrémní hodnotou v roce 2008 (39 příspěvků). Významnými tématy tohoto roku se kromě stavu znečištění ovzduší stala likvidace ropných lagun po bývalém podniku Ostramo s experimentálním využitím spalování kalu v Elektrárně Dětmárovice a kácení stromů v několika městských obvodech.

Souhrn medializace lokalit Moravskoslezského kraje v regionálním dosahu se od samotného města Ostravy odlišuje ve dvou bodech:

- problematika životního prostředí se v relaci v průběhu let 2002 – 2009 objevovala s víceméně srovnatelnou, zřetelnou intenzitou. Naproti tomu Ostrava se v této souvislosti až do roku 2006 včetně objevovala výjimečně.
- v případě Ostravy došlo v posledních třech letech k nárůstu na 39 příspěvků z 23 v roce 2010, resp. 14 v roce 2009. Pro Moravskoslezský kraj stejné porovnání vyznívá raketovým vzrůstem ze 42 příspěvků v roce 2009 na 90 (2010) a 106 (2011).

V celostátních zpravodajských relacích se dokonce ukazuje (viz graf 7), že životní prostředí Ostravy bylo až do roku 2009 zcela marginálním tématem. Dle tematického vymezení v tomto výzkumu, příspěvků věnovaných problematice životního prostředí Ostravy v letech 2000 – 2008 bylo pouze sedm. V letech 2009 a především pak 2010 si celostátní zpravodajské relace povšimly stavu ovzduší na Ostravsku. I přes meziroční pokles z 12 na 10 příspěvků byl výsledek roku 2011 nadprůměrný.

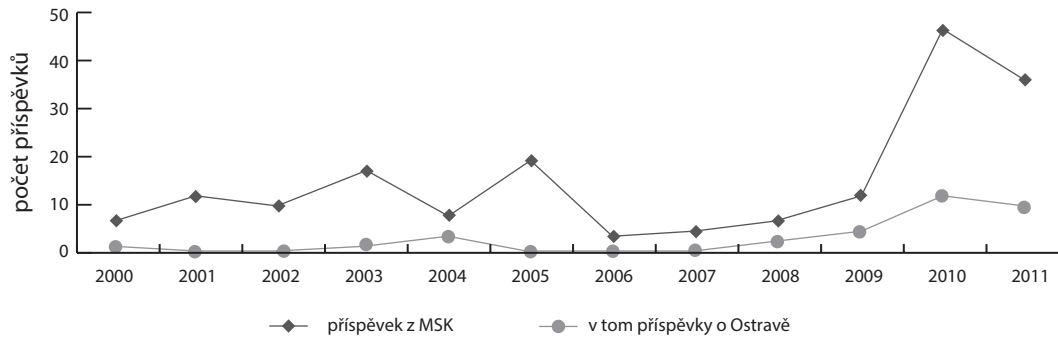
V případě souhrnu lokalit Moravskoslezského kraje se v celostátním zpravodajství objevovaly zvýšené hodnoty v letech 2003 (série ekologických havárií s únikem nebezpečných látek, dohady o těžbě černého uhlí v Beskydech) a 2005 (vyhlášení ptačí oblasti soustavy Natura 2000 v lokalitě Dolní Lutyně), nicméně raketový nárůst nastal v roce 2010. Stejně jako v případě samotné Ostravy za tímto prudkým vzrůstem stál stav ovzduší. Stejně jako v případě Ostravy, i přes meziroční pokles četnosti, se intenzita medializace v roce 2011 udržela na výrazně nadprůměrných hodnotách: 36 příspěvků.

Z uvedeného je zřejmé, že nárůsty intenzity prezentace problematiky životního prostředí Ostravska nemohou odpovídat skutečným změnám ukazatelů kvality životního prostředí. V případě znečištění ovzduší se meziročně jedná o změny řádek procent (viz bod 2.2 textu). Lze proto usuzovat, že za dramatickými nárůsty intenzity medializace stojí i aktivity sociálních aktérů (claims-makers)¹¹.

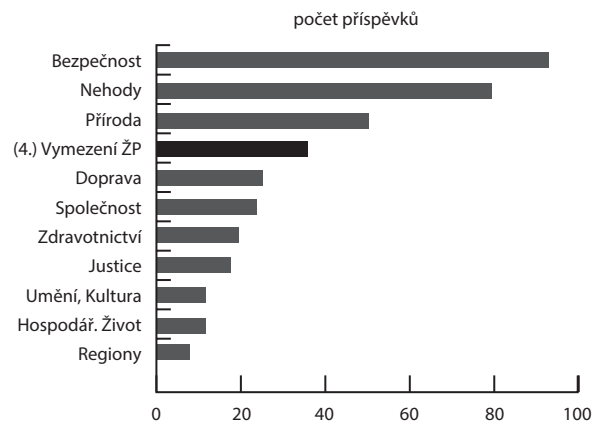
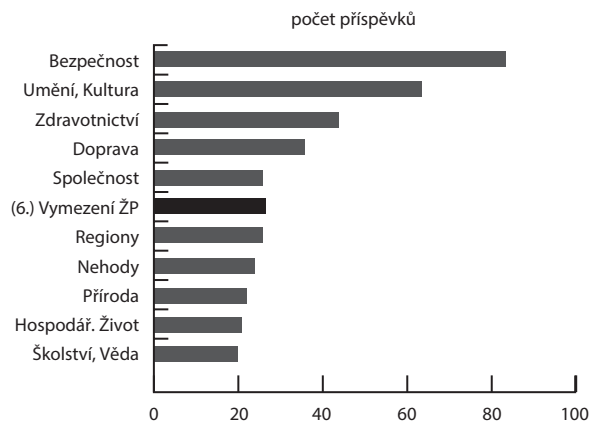
V dřívější publikaci [Herot 2011] autor zmiňuje, že i přes mluvenou stylizaci reportáže obecně do Moravskoslezského kraje (Př.: Zvýšené koncentrace prachu v Moravskoslezském kraji), jsou často zobrazovány realie Ostravska¹². Nicméně v explicitních, vyřčených referencích je problematika životního prostředí (a především pak stavu ovzduší v posledních

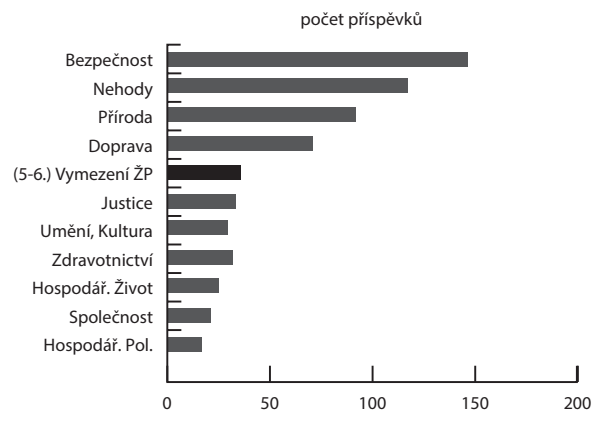
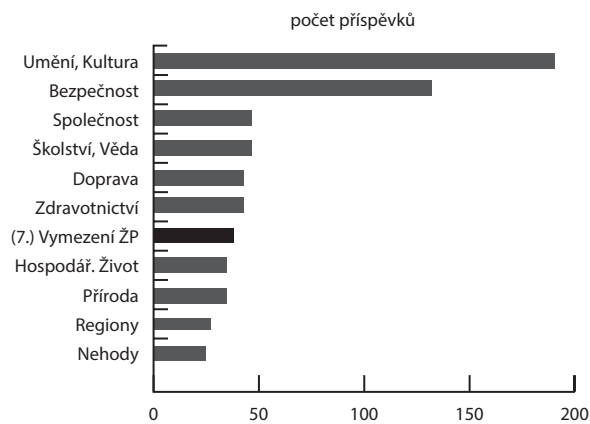
Graf 7: Počty příspěvků o MS kraji a Ostravě v souvislosti s životním prostředím v souhrnu ostatních relací

Graf 8, 9: Tematická skladba zpravodajských relací v roce 2011 v příspěvcích vztahujících se k MS kraji (výběr 10 nejčastějších tematických kategorií příspěvků): vlevo Události v regionech (OV), vpravo souhrn ostatních relací

Graf 10, 11: Tematická skladba informací o Ostravě ve zpravodajských relacích v roce 2011 (výběr 10 nejčastějších tematických kategorií příspěvků): vlevo Události v regionech (OV), vpravo souhrn ostatních relací

letech) v příspěvcích žurnalistů relativně intenzivněji spjata s Moravskoslezským krajem jako celkem (případně s jinými lokalitami v rámci MSK), což dokládají grafy 8 a 9 při porovnání s grafy 10 a 11.

V žebříčku intenzity prezentace v rámci tematických kategorií v roce 2011, by se pro účely tohoto výzkumu stanovená kategorie *Vymezení ŽP* umístila v případě regionální relace a dodržení podmínky, že příspěvek musí mít vztah k Moravskoslezskému kraji nebo jeho libovolné lokalitě, na šestém místě. V celostátním zpravodajství se informace o stavu životního prostředí v Moravskoslezském kraji objevují dokonce na čtvrté příčce (viz grafy č. 8 a 9). Pro samotné město Ostrava by se stejně vymezená kategorie umístila na sedmém místě v rámci lokální prezentace a na páté až šesté příčce v celostátním dosahu zpravodajství (viz grafy č. 10 a 11). Z uvedeného vyplývá, že celostátní sdělovací prostředky o regionu zařazují relativně častěji informace o životním prostředí, než jiná témata. Shodný nálezný je platný i pro období let 2009 a 2010 [Herot 2011].

Mediální preferenci tematiky životního prostředí při informování ze sledovaného regionu je možno dokladovat také kontrastem mezi vysokým umístěním *Vymezení ŽP* dle grafů 8 až 11 s nižším umístěním v grafech 3 a 4: tj. kompletním tematickým rozborem sledovaných relací, přičemž celostátní média řadila stanovenou kategorii *Vymezení ŽP* až na 14. příčce své agendy.

Klíčovým zjištěním výše uvedeného je, že Ostrava a Moravskoslezský kraj jsou oproti ostatním lokalitám výrazně častěji v celostátních médiích spojovány s environmentální problematikou.

Nejvýraznějším determinantem množství informací o životním prostředí Ostravy a Moravskoslezského kraje byl obsahový aspekt úroveň znečištění, který se výhradně vztahoval k zamoření ovzduší. V letech 2009 - 2011 k tomuto aspektu náleželo 79 % příspěvků (tj. 75) o životním prostředí v souhrnu lokalit Moravskoslezského kraje v celostátním zpravodajství, resp. 86 % (tj. 18) o Ostravě v celostátním zpravodajství. Regionální zpravodajství dalo prostor i jiným tématům, především odpadovému hospodářství a sanaci kontaminovaných území, přičemž aspekt úroveň znečištění i tak dosáhl 51 % při informování o životním prostředí Ostravy a 58 % v souhrnu všech lokalit Moravskoslezského kraje.

Z výše uvedeného je patrné, že životní prostředí Ostravy má jediný celostátně vnímaný tematický aspekt související s životním prostředím, a tj. znečištění ovzduší.

Tabulka 1: Počty unikátních příspěvků v souhrnu všech relací o nejčastěji zmiňovaných lokalitách MS kraje ve spojitosti s životním prostředím v roce 2011

Lokalita	Počet příspěvků
Moravskoslezský kraj	54
Ostrava	49
Karviná	11
Frenštát pod Radhoštěm	5
Šenov	3
Krnov	3
Petřvald	2
Vratimov	2
Bohumín	2
Třinec	2

Lokality v informování o životním prostředí

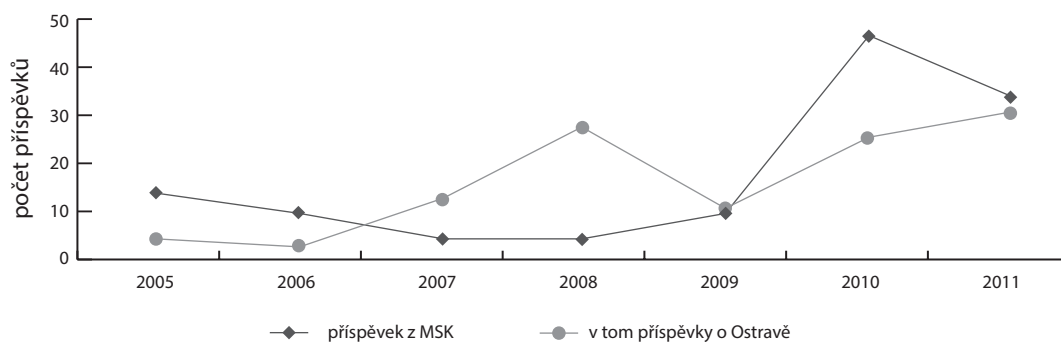
Bylo-li v roce 2011 informováno jakoukoliv z analyzovaných relací o životním prostředí v Moravskoslezském kraji, informace se svým významem vázaly nejčastěji ke kraji jako celku a k Ostravě (viz tabulku 1). Teprve se značným odstupem následuje město Karviná (se zamýšlenou stavbou spalovny odpadů - Krajského integrovaného centra pro nakládání s odpady), Frenštát pod Radhoštěm (s uvažovaným znovuootevřením černouhelného dolu) a dále pak různé obce stížené zhoršenými rozptylovými podmínkami.

Jak ukazuje graf 12, mediální konstrukt, který prezentuje aspekty životního prostředí v kontextu celého Moravskoslezského kraje, byl příznačný především pro rok 2010. V posledním roce sledovaného období se odstup dvou nejčastěji prezentovaných lokalit zmenšil na 5 příspěvků.

V dřívějších letech (2005 - 2008) prezentace problematiky životního prostředí nedosahovala takové intenzity a zároveň se v komunikátu častěji objevovaly konkrétní obce. Zaměření na kraj jako celek bylo častější u celostátních zpravodajských relací, kde v letech 2005 - 2010 příspěvky o životním prostředí v kraji jako celku představovaly 44,3 % všech příspěvků o životním prostředí v libovolné lokalitě kraje. V případě regionálních relací poměr činil 27,8 %. Ostrava se v regionálním dosahu objevovala na 31 % báze příspěvků o životním prostředí, v celostátním vzorku na 22,6 %¹³. **V každém ohledu platí, že vedle obecných informací o kraji jako celku je Ostrava nejvýraznější moravskoslezskou lokalitou uváděnou v médiích do spojitosti s životním prostředím.**

Detailnějším pohledem na příspěvky celostátních zpravodajských relací obsahující aspekt úroveň znečištění (během práce s datovým materiálem autor nenarazil na příspěvek

Graf 12: Počty unikátních příspěvků v souhrnu všech relací o dvou nejčastěji zmiňovaných lokalitách MS kraje ve spojitosti s životním prostředím v letech 2005-2011

z Moravskoslezského kraje, který by daný aspekt spojoval se znečištěním jiné složky prostředí než ovzduší) zjišťujeme, že Moravskoslezský kraj jako celek byl v letech 2009 - 2011 vztažným územím dokonce v 53 z počtu 77 těchto příspěvků, tj. 69 %. Ostrava pouze v 22 případech (29 %). Můžeme tak konstatovat, že **v celostátní mediální realitě existuje výrazně častěji jev znečištěného ovzduší v celém Moravskoslezském kraji než v Ostravě či na Ostravsku.**

Tabulka 2 přináší výčet konkrétních domácích lokalit spojovaných v celostátním zpravodajství s problematikou životního prostředí v roce 2011. Jak je patrné, Moravskoslezský kraj a Ostrava obsadily první a třetí příčku. V případě druhé Prahy se nadpoloviční část příspěvků týkala zamořeného prostředí kolem dětského hřiště v kauze nalezeného radioaktivního válečku¹⁴.

Pokud seskupíme všechny lokality do příslušejících krajů (Tabulka 3) zjistíme, že nejvíce informací souvisejících s životním prostředím v období 2005 - 2011 prezentovaných celostátními zpravodajskými relacemi mělo původ v Ústeckém kraji. Moravskoslezský kraj na druhém místě následoval teprve s odstupem.

V případě Ústeckého kraje se informace vztahovaly nejčastěji k celému Ústeckému kraji, a to především v souvislosti s odpady (detailněji viz Libčevy níže v textu) a těžbou hnědého uhlí (viz Horní Jiřetín a Litvínov). Libčevy proslula nelegální skládkou německého komunálního odpadu, na kterou média poprvé upozornila v roce 2006. Horní Jiřetín a Litvínov, stejně jako často i celý Ústecký kraj, jsou dlouhodobě spojovány s úvahami o prolomení limitů povrchové těžby hnědého uhlí.

Byť rozhodně nelze bagatelizovat závažnost medializovaných environmentálních problémů Ústeckého kraje, dopad dvou hlavních zmíněných aspektů životního prostředí na množství populace se ukazuje jako méně intenzivní, než v případě znečištěného ovzduší v Moravskoslezském kraji.

Skládku v Libčevsi lze považovat za bodovou záležitost a intenzita její publicity spíše souvisí s do té doby novostí jevu importu odpadu ze zahraničí a hledáním precedentu samosprávy a státní správy, jak v těchto případech postupovat. Ani rozšiřování povrchové těžby hnědého uhlí v lokalitách Horní

Jiřetín a Litvínov není svým dopadem na množství obyvatel srovnatelné s poškozeným ovzduším v ostravské aglomeraci, i kdybychom zasažené území vymezili od Kadaně po Teplice. Pochopitelně musíme všeobecně připustit, že počet zasažené populace nelze brát v úvahu izolovaně jako jediný ukazatel závažnosti environmentálního problému. V případě rozšiřování těžby hnědého uhlí je závažnost (i ta mediální) dána trvalou a rychlou změnou rázu krajiny, což na druhou stranu zjevně není okamžitým příznačným rysem poškozeného ovzduší¹⁵.

Podniky spojované se stavem životního prostředí Ostravska

S životním prostředím v Moravskoslezském kraji byly ve sledovaném období zdaleka nejčastěji skloňovány dva podniky: OKD (Ostravsko-karvinské doly) a ArcelorMittal Ostrava (dříve Mittal Steel Ostrava, Ispat Nová huť, Nová huť).

Z porovnání grafů 13 a 14 vyplývá, že zatímco OKD byla v analyzovaném období spojována s jinými moravskoslezskými lokalitami než Ostravou¹⁶, u ArcelorMittal je prezentace v otázkách životního prostředí s Ostravou poměrně úzce spojena. Ocelářský konglomerát je jednoznačně nejčastěji zmiňovaným podnikem v souvislosti s životním prostředím v Ostravě, s odstupem následován státním podnikem Diamo, který má ve správě areál Ostramo s ropnými lagunami.

V prezentaci ArcelorMittal Ostrava v letech 2008-2011 jednoznačně dominoval aspekt úroveň znečištění - přičemž se výhradně jedná o znečištění ovzduší. Takto tematizovaných bylo plných 95 % příspěvků, které dávaly do souvislosti uvedenou společnost s životním prostředím. Z celkového počtu 228 příspěvků, které prezentovaly aspekt úroveň znečištění v Moravskoslezském kraji v letech 2008-2011, jich 53 zmiňovalo společnost ArcelorMittal Ostrava. **Ocelářský podnik tak je nezpochybnitelně mediálně nejvýraznějším hospodářským subjektem v otázkách životního prostředí Ostravska.**

Závěr

Výzkum na základě dat Media Tenor sledoval mediální prezentaci životního prostředí Ostravska v televizním zpravodaj-

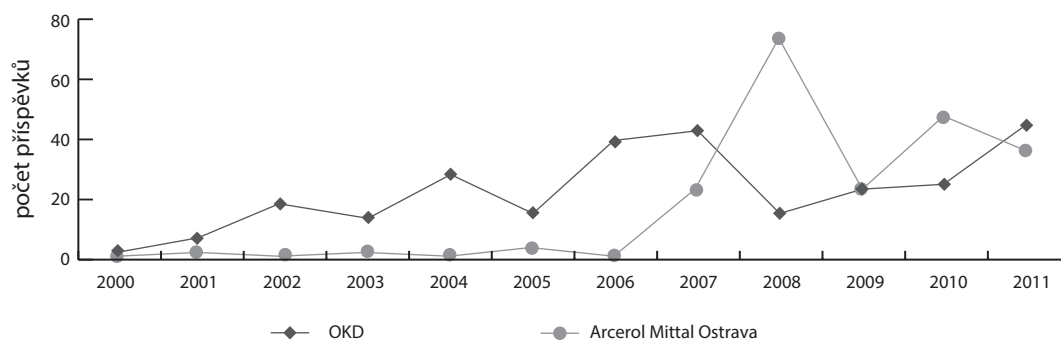
Tabulka 2: Počty příspěvků v souhrnu celostátních relací o nejčastěji zmiňovaných lokalitách ČR ve spojitosti s životním prostředím v roce 2011

Lokalita	Počet příspěvků
Moravskoslezský kraj	20
Praha	16
Ostrava	10
České Budějovice	5
Horní Jiřetín	4
Pardubice	4
Olomoucký kraj	4
Karviná	3
Ústecký kraj	3
Litvínov	3

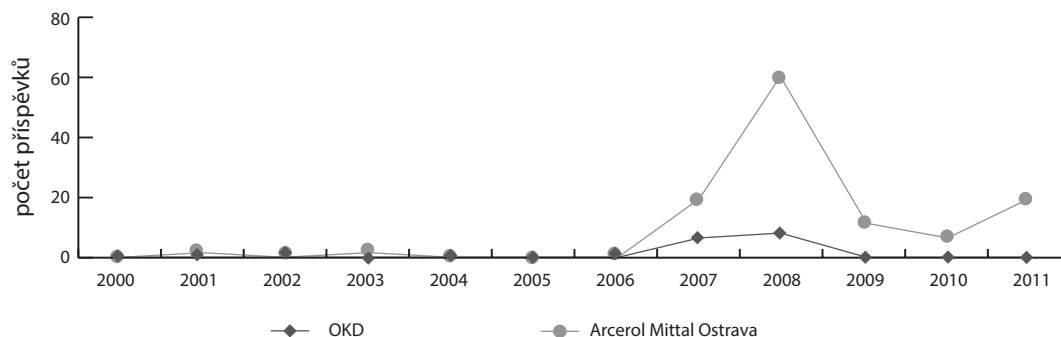
Tabulka 3: Počty příspěvků v celostátních relacích ve spojitosti s životním prostředím z jednotlivých krajů ČR v období 2005-2011

Lokalita	Počet příspěvků
Ústecký kraj	174
Moravskoslezský kraj	135
Středočeský kraj	93
Hl. m. Praha	79
Pardubický kraj	72
Královéhradecký kraj	64
Jihočeský kraj	58
Liberecký kraj	41
Jihomoravský kraj	41
Olomoucký kraj	35
Plzeňský kraj	34
Karlovarský kraj	34
Vysočina	33
Zlínský kraj	18

Graf 13: Počty výpovědí o ArcelorMittal Ostrava a OKD v souvislosti s životním prostředím v souhrnu všech lokalit MS kraje

Graf 14: Počty výpovědí o ArcelorMittal Ostrava a OKD v souvislosti s životním prostředím v příspěvcích vztážených k Ostravě

ství v perspektivě let 2000 až 2011 se zaměřením na poslední rok sledovaného období.

V roce 2010 nastal značný nárůst počtu zpravodajských příspěvků o životním prostředí sledované oblasti. Příspěvek si kladl za cíl prozkoumat hypotézu, že média i v roce 2011 v nastolené intenzitě prezentace environmentální problematiky Ostravska setrvala.

Nálezy tohoto příspěvku svědčí spíše o potvrzení hypotézy, přičemž jediným protiargumentem je fakt, že počet relevantních příspěvků v celostátním zpravodajství v porovnání let 2011 a 2010 mírně poklesnul. Regionální zpravodajství roku 2011 naproti tomu problematice věnovalo více prostoru než

v roce 2010 a dříve. Klíčovým tematickým determinantem bylo v roce 2011 stejně jako o rok dříve znečištění ovzduší.

I přes určitý dokumentovaný pokles kvantity, celostátní sdělovací prostředky v roce 2011 přinášely příspěvky o životním prostředí z Moravskoslezského kraje a Ostravy relativně častěji než v případě jiných lokalit, což platilo i pro roky 2009 a 2010. Moravskoslezský kraj jako celek a Ostrava byly v roce 2011 jednoznačně nejčastěji zmiňovanými lokalitami Moravskoslezského kraje v souvislosti s životním prostředím. V celorepublikovém žebříčku se zmiňované lokality společně s Prahou umístily na prvních třech příčkách.

literatura

Datamar. 2007. *Výzkum image regionu Moravskoslezského kraje*. Částečně dostupné z: <http://www.atoz.cz/cz/hledani/?clanky_show=2935&safecode=609040b-771581296d8ef43b57b1e05e0&caller=0a877a3d29dfb-def357ad6d8db004c60&ucode=33fc21405c0b29e-e857995bc9b49a4a1>.

Informace o kvalitě ovzduší v ČR. ČHMÚ. [online]. [cit. 04/2012]. Dostupné z: <http://portal.chmi.cz/files/portal/docs/uoco/web_generator/tab_reports/automated/index_CZ.html>.

Hansen, Anders. 2010. *Environment, Media and Communication*. Londýn: Routledge.

Havlíček, Petr. 2005. „Obsahová analýza nabízí nezaujatost a přehled“. *TREND Marketing* 1: 38-40.

Havrlant, Miroslav. 1977. *Zázemí ostravské průmyslové oblasti – jeho funkce a možnosti využití pro rekreační účely*. Ostrava: Pedagogická fakulta v Ostravě.

Havrlant, Miroslav. 1979. *Antropogenní formy reliéfu a životní prostředí v ostravské průmyslové oblasti*. Ostrava: Pedagogická fakulta v Ostravě.

Herot, Pavel. 2011. *Percepce životního prostředí Ostravska a její dopad na vybrané socioekonomické procesy*. Disertační práce na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity v Ostravě. Vedoucí disertační práce Tadeusz Siwek. Dostupné z: <http://www.mediacon.cz/dtp/DP-Herot-Percepce_ZP_Ostravska.pdf>.

- Kadlec, Pavel. *Ostravsko - vymezení a kartografické vyjádření*. [online]. [cit. 03/2012]. Dostupné z: <<http://prostor.blog.cz/0904/ostravko-vymezeni-a-kartograficke-vyjadreni>>.
- Kronick, Jane C. 1997. „Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat“. *Sociologický časopis* 33 (1): 57 – 67.
- McCombs, M. E., Shaw, D. L. 1972. „The Agenda-Setting Function of the Mass Media“. *Public Opinion Quarterly* 36 (2).
- Nečas, Vlastimil. 2009. *Mediální kontext české zahraniční politiky*. Pp. 41-48 in Michal Kořan et al. *Česká zahraniční politika v roce 2008*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Ročenka 2010 Krajské hygienické stanice Moravskoslezského kraje se sídlem v Ostravě*. 2011. Ostrava: KHS MSK v Ostravě.
- Sborník o stavu prostředí v Ostravě*. 2006. Ostrava: Statutární město Ostrava.
- Scherer, Helmut. 2004. Úvod do metody obsahové analýzy. In W. Schulz, I. Reifová. *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha: Karolinum.
- Strategický plán rozvoje statutárního města Ostravy na léta 2005 – 2013: Víze, popis dlouhodobých cílů, strategií a opatření*. 2005. Statutární město Ostrava. [online]. [cit. 04/2012]. Dostupné z: <<http://www.ostrava.cz/cs/podnikatel-investor/dokumenty/strategicky-plan-rozvoje-mesta/strategicky-plan-2005-2013>>.
- Strategický plán rozvoje statutárního města Ostravy na léta 2005 – 2013: Profil města. 2004*. Statutární město Ostrava. [online]. [cit. 04/2011]. Dostupné z: <<http://www.ostrava.cz/cs/podnikatel-investor/dokumenty/strategicky-plan-rozvoje-mesta/strategicky-plan-2005-2013>>.
- Škodová, Markéta (ed.). 2008. *Agenda-setting: teoretické přístupy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- TNS-AISA. 2010. *Výzkum image krajů České republiky*. Dostupné z: <http://www.tns-aisa.cz/NewsDet-n53-cs.aspx>.
- Trampota, T., M. Vojtěchovská. 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál.
- Vencálek, Jaroslav. 1987. *Mechanický pohyb obyvatelstva v ostravské průmyslové oblasti*. Ostrava: Pedagogická fakulta v Ostravě.

poznámky

- ¹ Hypotézu o vnášení, nastolování témat – vytváření povědomí a vyvolání veřejného zájmu – poprvé prozkoumali Maxwell McCombs a Donald Shaw v souvislosti s americkými prezidentskými volbami v roce 1968. Autoři tvrdili, že masová média nastolují agendu v kampani tím, že ovlivňují hlavní charakteristické rysy postojů k politickým otázkám. Autoři shromažďovali souběžně data o agendách, tj. o tom, co bylo na pořadu dne ve zpravodajských médiích a ve veřejnosti, a sledali mezi těmito agendami vysoký stupeň korelace. Blíže k tomu [McCombs, Shaw 1972].
- ² Tyto jevy nelze testovat využitím kvantitativní obsahové analýzy.
- ³ Tomu, co to vůbec Ostravsko je, a jaká jsou jeho různá vymezení, věnoval svoji diplomovou práci Pavel Kadlec, který uvádí, že publikací a dalších materiálů o Ostravě existuje celá řada, ale jen velmi malá část z nich se věnuje vymezení Ostravska, tedy nějakému konkrétnímu určení toho, co můžeme za Ostravsko považovat [Kadlec 2009].
- ⁴ Měřeno nejčastěji jako suspendované částice frakce PM10.
- ⁵ Porovnání průměrů denních průměrů za rok 2010 (51,3 µg/m³) a 2011 (46 µg/m³) na stanicích Přívoz, Radvanice, Mariánské Hory, Radvanice. [Portál ČHMÚ]
- ⁶ Sledovanost hlavní zpravodajské relace TV Nova (Televizní noviny) se v období 9/2009 – 9/2011 pohybovala v intervalu 1,6 – 2,8 mil. diváků, Události České televize a Zprávy TV Prima ve stejném období v intervalu 500 tis. – 1,1 mil. diváků. Více viz <http://www.mediaguru.cz/2011/11/tv-zpravodajstvi-ceskych-stanic-se-zmeni/>.
- ⁷ V souvislosti s konvergencí mediálních agend se Nečas odkazuje na: Dearing, J. W., Rogers, E. M. *Agenda-Setting*. London: SAGE. 1996. s. 31-40.; Shoemaker, P. J. *Communication Campaigns about drugs*. Hillsdale: LEA. 1989; Trampota, T., Nečas, V. *Intermediální agenda českých médií*. In: *Naše společnost*, 5 (2), 2007., s. 12-19.; Nečas, Vlastimil. *Agenda volebního zpravodajství českých médií*. In: Köpplová, B., Cebe, J. (eds.). *Postavení médií v české společnosti a v Evropské unii*. Praha: Matfyzpress, 2006, s. 61-68.
- ⁸ V rámci jednoho příspěvku může být klasifikováno libovolné množství vztahných prostorů dle množství kódovaných výpovědí (např. návštěva argentinského velvyslance v Ostravě – vztahný prostor: Ostrava, Argentina).
- ⁹ Obsahový aspekt, kterého se převážná část příspěvku týkala. V rámci každého příspěvku se tak stanovuje právě jedno hlavní téma, může však v něm být zmiňováno více různých tematických aspektů, tzv. výpovědí. Témata, která jsou příspěvkům a výpovědím přiřazována, vybírá analytik z předem definovaného seznamu, jenž obsahuje cca 900 různých položek (tematických aspektů).
- ¹⁰ Analytický proces probíhá v režimu tzv. a priori kódování, které ustavuje kategorie před samotným sběrem dat na základě určité teoretické nebo nacionální úvahy o čemž hovoří Trampota s Vojtěchovskou [Trampota, Vojtěchovská 2010: 106] s odkazem na: Wimmer, R. D., DOMINICK, J. R. *Mass Media Research. An Introduction*. Thomson Wadsworth. 2006
- ¹¹ Na roli *claims-makers* upozorňuje Anders Hansen, který se věnuje analýze mediálního pokrytí environmentální problematiky, ve svých článcích či knize (*Environment, Media and Communication, 2010, Londýn: Routledge*). Poměrně přesvědčivě dokládá, že životní prostředí se do zpráv nedostává samo od sebe, ale vždy potřebuje nějakého sociálního aktéra (*claims-maker*), ať už je to úředník, vědec, či aktivista, který na něj přitáhne pozornost a získá pro něj legitimitu. Město Ostrava v roce 2010 podalo žalobu na stát (vládu, Ministerstvo životního prostředí a Ministerstvo dopravy), kvůli neschopnosti řešit problém znečištěného ovzduší. Více viz zde: http://www.lidovky.cz/ostrave-dosla-trpelivost-zaluje-stat-kvuli-zamorenemu-ovzdusi-p8j-/ln_domov.asp?c=A100519_123734_ln_domov_ter Od roku 2010 v Ostravě existuje sdružení Čisté nebe (<http://www.cistenebe.cz/>) a od roku 2002 sdružení Vzduch (<http://www.vzduchostrava.cz/>), které je dle tiskových materiálů na webových stránkách komunikačně aktivní od roku 2008.
- ¹² Analytik zaznamenává faktické nálezy v mluvené složce reportáží, nikoliv obrazové informace.
- ¹³ Srovnání hodnot Moravskoslezského kraje jako celku a Ostravy v regionálním a celostátním zpravodajství lze vykládat jako ukázkou tendence k zobecnování u celostátních médií. Jinými slovy nám údaje říkají, že k výroku v *Moravskoslezském kraji jsou zhoršené rozptylové podmínky* dojde s větší pravděpodobností v celostátním zpravodajství, zatímco regionální relace s vyšší pravděpodobností budou informovat o *zhoršených rozptylových podmínkách v Ostravě*.
- ¹⁴ O čemž informovaly všechny celostátní zpravodajské relace 29. 9. 2011 a i den poté.
- ¹⁵ Které v rámci dopadu na krajinný ráz lze spojovat s pozvolným dopadem na zdraví a populaci biosféry, přičemž příčinnost a rozsah tohoto dopadu nebudou nikdy tak jednoznačné, jako v případě změny krajiny povrchovou těžbou.
- ¹⁶ Společnost byla často spojována s Frenštátem p. Radhoštěm a obcí Trojanovice v souvislosti s potenciální těžbou černého uhlí v Beskydech, dále pak s útlumem těžby a rekultivací území na Karvinsku (důl Doubrava).

Dekrety, odsun sudetských Němců v historické paměti Čechů

Výsledky reprezentativního dotazníkového šetření

Lukáš Novotný

Decrees, Transfer of Sudeten Germans in Historical Memory of Czechs

Abstract: Decrees of the President of the Republic, more commonly known as the Beneš decrees, were a series of laws that were drafted by the Czechoslovak Government-in-Exile in the absence of the Czechoslovak parliament during the German occupation of Czechoslovakia in World War II and issued by President Edvard Beneš. This article deals with this for the Czech history important topic and it analyses, how these decrees perceives Czech society. The theoretical background captures the concept of the historical memory (M. Halbwachs). Important finding is, that it's slightly increasing the number of people who promote their boundless force.

Keywords: historical memory, Beneš decrees, Sudeten Germans.

„Česká republika a Německo jsou velice dobrými partnery a sousedy a máme dobré vzájemné politické vztahy, které potvrzují pozitivní vývoj v posledních letech“, řekl premiér Petr Nečas při návštěvě německé kancléřky Angely Merkelové 3. dubna tohoto roku v Praze. Spolková kancléřka zavítala do Prahy po třech letech, a to mimo jiné u příležitosti dvacátého výročí od podepsání Československo-německé smlouvy o přátelství a patnácti let od podepsání Česko-německé deklarace. Tyto dva stěžejní dokumenty určující po uplynulá desetiletí vzájemné vztahy při této mezistátní návštěvě byly zmíněny ovšem jen mimochodem a jejich připomenutí se stalo „pouze“ příležitostí k setkání nad palčivějšími tématy vzájemných vztahů, jako například odlišných postojů vůči jaderné energetice či vůči dalšímu směřování Evropské unie a zvláště pak tzv. eurozóny.

Smířlivý tón v otázkách bilaterálních vztahů tedy znamená jediné: česko-německé otázky spojené se vzájemnou historií nejsou ani pro českého premiéra, ani pro německou kancléřku dnes hlavní agendou. Lze je tedy považovat za na státní úrovni vyřešené problémy, kterými se zabývají prioritně historici a politologové, nikoli však politici a diplomaté. Jako by byly předvídatelné i odpovědi několika málo novinářů ze společné tiskové konference Nečase a Merkelové konané v rámci návštěvy: minulost nesmí zakalit naše výborné vztahy, které jsou tak dobré jako nikdy předtím.

Ty tam jsou časy, kdy historie vzájemným vztahům dominovala. Ovšem zcela mrtvá dnes historická témata, zejména týkající se dekretů prezidenta Edvarda Beneše, nejsou. Tak například Václav Klaus si vynutil v říjnu 2009 pro Českou republiku výjimku z Listiny základních práv EU, aby podle jeho slov nehrozilo, že budou evropskými soudy moci být zrušeny právě Benešovy dekrety. Listina totiž podle Klause umožňuje „obcházet české soudy a uplatňovat např. majetkové požadavky osob vysídlených po II. světové válce přímo u Soudního dvora EU“ a „přezkoumávat již platná rozhodnutí českých soudů“. Podobně také rakouský prezident Heinz Fischer pou-

žil v rakouské předvolební prezidentské kampani z roku 2010 dekrety, to když je označil za „těžké bezpráví“, které by ostatní členské státy EU neměly legalizovat (Lidové noviny z 4. března 2010). A pravidelně – konkrétně každoročně - se dekrety objevují také například při politických proslovech zástupců Sudetoněmeckého krajanského sdružení při tzv. Sudetoněmeckých dnech, a to nejčastěji v souvislosti s požadavky na jejich zrušení.

Je tedy stále na místě se dekrety zabývat. Tato stať si klade za cíl popsat nynější stěžejní pohled české společnosti na tzv. Benešovy dekrety. Je třeba přitom zdůraznit, že pod tímto novinářským označením „Benešovy dekrety“ se neskrývá všech 143 dekretů přijatých exilovou československou vládou, nýbrž že tím jsou míněny především dekrety regulující postavení Němců, Maďarů a dalšího „nepřátelského obyvatelstva“ na území Československa. Toho si ovšem česká veřejnost často není vědoma. Stať vyjde přitom jednak z teoretického zarámování, zejména z pojmu a konceptu kolektivní paměti, jednak z celorepublikového terénního výzkumného šetření realizovaného v listopadu 2011 CVVM na 1010 respondentech a ohlédne se také po meziročním srovnání s předešlými realizovanými výzkumy. Hlavními tématy je přitom pohled české veřejnosti na dekrety samotné a také na odsun sudetských Němců. Dekrety s odsunem sice nijak přímo nesouvisí, ovšem citelně poznamenaly postavení Němců a Maďarů v Československu a obě tyto historické události, tedy jak jejich podepsání, tak i odsun samotný, spolu bývají často dávány do souvislosti.

Teoretická východiska

K předním teoretikům sociologie paměti se řadí francouzský sociolog a filozof Maurice Halbwachs (1877-1945). Jeho koncept kolektivní paměti (*mémoire collective*), vypracovaný od 20. do 40. let 20. století, patří dodnes k nejužívanějším teoretickým principům [Halbwachs 1992; Egger 2003]. Při

formulování své teorie vycházel Halbwachs ze sociologických a filozofických přístupů. Halbwachs zdůrazňoval sociální podmíněnost paměti. Jeho koncept je rozhodnou reakcí na pokusy definovat kolektivní paměť jako dědičnou. Halbwachs vidí kontinuitu kolektivně sdíleného vědomí ne v biologii, ale v kultuře. Specifické chování, které člověk získává svou příslušností k určité společnosti a její kultuře, není výsledkem fylogenetické evoluce. Paměť chápe jako určitý vnitřní prostor, který roste s každým jedincem v procesu jeho socializace. Tento prostor obsahuje sumu symbolických a verbálních konvencí a má svůj sociální rozměr. V praxi to znamená, že do procesu vzpomínání se dostává pouze to, co má vztah k přítomnosti. Opakováním vzpomínek vzniká tradice, kterou Halbwachs definuje jako přetvoření vzpomínek v určitou zvyklost.

Halbwachs důsledně rozlišuje mezi individuální a kolektivní pamětí. Individuální paměť si utváří každý jedinec během své socializace. Halbwachs zdůrazňuje nutnost komunikačních procesů a vztahů, do nichž jedinec vstupuje. Naše vzpomínky se tedy opírají o to, co jsme se dozvěděli/získali v komunikaci s druhými. Tyto vzpomínky se přizpůsobují našemu aktuálnímu vnímání. Jinými slovy: není vzpomínky bez vnímání a není vnímání bez vzpomínky. Na současnost pohlížíme neustále s ohledem na minulost, jedno jestli vlastní prožitou, nebo jinak zprostředkovanou. Je třeba ovšem vzít v potaz, že ostatní vnímají a vzpomínají jinak, v kontextu jiných souvislostí a akcentů. Přítomnost jiných osob ovlivňuje proces vzpomínání, často jej – zejména s ohledem na společně prožité události – zjednodušuje. Svědkové zjednodušují a ucelují proces vzpomínání. V některých situacích určují naše vzpomínky jiní, například každý z nás vzpomíná na určité události z dětství pouze prostřednictvím zážitků a vzpomínek rodičů. Vzpomínání jedinců často liší, což je logické, každý máme jiný hodnotový žebříček, pocházíme z jiného prostředí atd. Viditelné je to také na příkladě rozboru konkrétních biografických identit zainteresovaných v česko-německých vztazích. Jinak vzpomínají například na Protektorát či na následný odsun představitelů sudetských Němců, jinak čeští pamětníci atd. Individuální vzpomínání je obecně vzato výsledkem účasti na několika skupinových pamětech (také skupinových mentalitách) [Havelka 2002]. Individuální vzpomínky je proto na rozdíl od kolektivních nesmírně těžké analyzovat a empiricky poznat [Alheit 1990].

Vzpomínka odráží pozici jednotlivce v daném sociálním prostředí. Každý z nás ji sice považujeme za svou vlastní, ve skutečnosti je však ovlivněna sociálním prostředím a kolektivem, v němž žijeme a pohybujeme se [Assmann 1999: 35]. Na to, co prožíváme, vzpomínáme v přítomnosti ostatních, jedno, jestli jsou přítomni fakticky, nebo jen fiktivně. Celé části individuálních vzpomínek se roztavují v kolektivním vzpomínání. Kolektivní paměť řídí jednání a vzpomínání v rámci interakce společnosti a do jisté míry tyto procesy ulehčuje tím, že představuje kolektivně sdílené vzory – jakoby nacvičené - převáděné z generace na generaci.

Paměť je sociálně strukturovaným orientačním rámcem jedinců a společností určujícím to, co je zapamatovatelné. Je to, jak můžeme říci společně s Halbwachsem a jeho teorií sociální podmíněnosti vzpomínání, tvořivá konstruktivní a sociálně podmíněná aktivita, která pomáhá procesu uvědomování sebe sama především tím, že spoluutváří identitu nebo identity sociálních skupin a představuje systém, podle něhož

se odlišuje banální (zapomenutelné) od důležitého (zapamatovatelného). Lidé totiž nejsou schopni si vše pamatovat, tak jako vzpomínají, musí také zapomínat a umět rozlišovat podstatné od nepodstatného. Vytváří se tím „umělá“ kontinuita, která je podle Maurice Halbwachse proto umělá, protože si selektivně vybíráme jen ty historické události a vzpomínky na ně, které jsou významné pro další existenci sociálních skupin (například národa, etnického společenství atd.). Platí to i o česko-německých vztazích, i zde je jinak recipována minulost, i zde jsou některé události či momenty vzájemné historie na straně jedné příliš akcentovány, na straně druhé pak opomíjeny. [Weigl et al. 2008; Houžvička/Novotný 2007]

Koncept „kolektivní paměti“, který není v žádném případě jednoznačný a nerozporuplný, vychází z toho, že se jedná prakticky o rekonstrukce minulosti sociálních skupin, tedy adaptaci pradávnych faktů tak, aby odpovídala přesvědčením a duchovním potřebám přítomnosti a vyjadřovala skupinovou identitu [Pešková 1998]. Děje se tak na základě fragmentace vzpomínání, kdy určité události dějin jsou z nejrůznějších důvodů vypuštěny, nebo dokonce tabuizovány. Zabývat se historickou pamětí sociálních skupin je ovšem nesmírně důležité, především pro funkci, jež tyto mentální operace sehrávají v procesu formování a posilování identity.

Pohled na dekrety

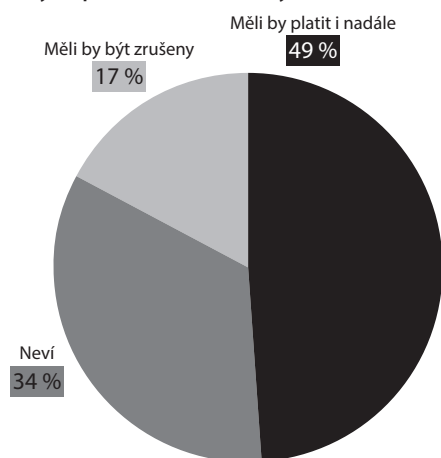
Dekrety prezidenta Beneše sehrávají v kolektivní historické paměti české veřejnosti významnou roli. Ostatně to platí také o osobě prezidenta Edvarda Beneše. Připomenout lze zejména platnost zákona Lex Beneš (č. 292/2004), jehož jediným paragrafem je věta, že Edvard Beneš se zasloužil o stát. Edvard Beneš dnes skutečně patří k osobnostem československých dějin, které veřejnost vnímá nejpozitivněji. To souvisí s jeho působením po boku T.G. Masaryka za tzv. první československé republiky, dále také s jeho činností v československém exilu, kdy se stal organizační „duší“ koordinující úsilí domácího odboje i exilu, ale souvisí i s dekrety. Nedočkatelnost dekretů, které v novinářské zkratce nesou jeho jméno, je tak z tohoto pohledu pochopitelná a nutnost jejich platnosti zdůrazňuje i značná část české právnické a historické obce [Pavlíček et al. 2002; Dejmeke et al. 1999] Nutno podotknout, že platnost dekretů především úzce souvisí s právní pozicí ČSR, která se na právních aktech spojenců podílela jako člen vítězné koalice (viz koordinovaný postup v otázce etnických Němců s dalšími exilovými vládami atd.).

Otázku další platnosti či neplatnosti těchto dekretů mapovala také jedna z otázek šetření CVVM. Téměř polovina dotázaných (49 %) se kloní k názoru, že Benešovy dekrety by měly platit i nadále. 17 % se domnívá, že by měly být zrušeny a více než třetina oslovených (34 %) se k dané problematice nedokázala vyjádřit.

Tato získaná data jsou zajímavá především v meziročním srovnání, kdy můžeme sledovat trendy ve vývoji historické paměti, přičemž významným předělem v hodnocení českou veřejností byl rok 2005. Do této doby se pro další platnost Benešových dekretů stabilně vyjadřovaly zhruba dvě třetiny respondentů. Pravděpodobně to mělo co do činění s přístupovými jednáními České republiky a Evropské unie. Dekrety

Graf 1: Názory na platnost tzv. Benešových dekretů

Zdroj: CVVM, listopad 2011, N = 1010

zde totiž sehrály významnou roli. Vzpomeňme, že dokonce bavorští poslanci Evropského parlamentu zvolení za CSU hlasovali proti přijetí ČR do Evropské unie či na rétoriku rakouské vlády, jejíž představitelé též kvůli dekretům (ale hlavně kvůli Temelínu) vyhrožovali uplatněním práva veta na vstup ČR do Unie. A až právní posouzení Evropské komise zajistilo, že dekry definitivně nebyly překážkou přistoupení země do EU a že nejsou ani v rozporu s legislativou EU. V třicetistránkovém posudku stojí: „Přistoupení České republiky k Evropské unii nevyžaduje zrušení Benešových dekretů ani legislativy zmiňované v kontextu s nimi. Tento názor je založen na předpokladu, že od okamžiku vstupu budou mít všichni občané Evropské unie na území České republiky stejná práva.“ [Domnitz 2007]

V letech 2006 a 2007 si totéž myslela pouze o málo více než polovina dotázaných. Těžko říci, jak si vysvětlit tento úbytek zastánců dekretů a jejich platnosti. V tomto období se do té doby relativně homogenním způsobem vyvíjející české historické vědomí začíná „štěpit“ v tom smyslu, že vznikají zejména na poli kultury různé projekty (výstavy, filmy atd.) snažící se akcentovat také roli Němců jako obětí (a nikoli výlučně viníků), což se projevilo zejména u mladší generace v jejich diferencovanějším náhledu na sudetské Němce. V minulém šetření z roku 2009 však opět přibýlo těch, kdo se zastávají platnosti dekretů, a to zhruba na úroveň let 2002 až 2005. Současně s tím se snížil počet respondentů nemajících na problematiku jasný názor). Během posledních dvou let však výrazně přibýl počet občanů schvalujících zrušení dekretů (z 8 % v r. 2009 na současných 17 %). Také ubylo i zastánců dekretů (ze 65 % v roce 2009 na současných 49 %). To vysvětleme

zejména evidentním poklesem veřejného zájmu o téma dekretů (mimojiné i v důsledku ochabnutí vzájemných politických třenic vztahujících se k historii mezi oběma zeměmi).

Pohled na odsun

Reprezentativní šetření CVVM z listopadu 2011 se zabíralo také postoji k samotnému odsunu sudetských Němců, jež byl realizován v několika vlnách bezprostředně po druhé světové válce a jež zapříčinil takřka kompletní směnu obyvatelstva. Výzkumníci předpokládali znalost tohoto tématu, a tak se ptali již rovnou po jeho spravedlnosti či nespravedlnosti. Takto položená otázka sice není zcela korektní pro samotné historické bádání, ovšem ve společnosti se odsun často pojí právě s otázkou „spravedlivého aktu odplaty“, jež byla reakcí na hrůzy druhé světové války a irealistické chování značných částí československých Němců zejména v době tzv. mnichovské krize.

Odsun za spravedlivý považují přibližně dvě pětiny dotázaných (42 %). Naopak pro celkem 39 % je považován za nespravedlivý. Podobně jako u platnosti dekretů byly zaznamenány mírné změny také v otázce spravedlnosti odsunu. Patrné je především to, že v uplynulých letech pozvolna ubývá jeho zastánců, tedy těch, kdo hodnotí vysídlení jako spravedlivý akt a na druhé straně se zvyšuje podíl těch, kdo jej považuje za nespravedlivý (a to jak celkově, tj. v součtu všech položek, v nichž se hovoří o odsunu jako „nespravedlivém“, tak i v rámci jednotlivých položek).

Významné rozdíly v pohledu na spravedlivost odsunu existují mezi jednotlivými věkovými skupinami. Zde vstupuje do hry právě také prožitek, transfer znalostí jednak ze strany rodiny, jednak ve škole a obecně vzato i délka časové distance od analyzované události. Ve skupině občanů nad 60 let považuje odsun za spravedlivý téměř polovina dotázaných (49 %). Mezi lidmi mladšími 30 let zastává stejný názor pouze 32 % respondentů. Vliv na hodnocení odsunu má jistě také ta skutečnost, že se mladí lidé, tedy ve věku od 15 do 29 let, o problematiku odsunu sudetských Němců příliš nezajímají nebo případně nemají na tuto historickou událost utvořen jednoznačný názor (36 %). To může souviset i s kvalitou výuky historie na středních školách, kdy je obecně známo, že nejnovější dějiny jsou v osnovách a ostatních školních dokumentech časově poměrně poddimenzované.

Tabulka 1: Názory na platnost Benešových dekretů – srovnání (údaje v %)

	2002/03	2004/06	2005/02	2006/11	2007/11	2009/11	2011/11
měly by platit i nadále	67	66	64	53	52	65	49
měly by být zrušeny	5	8	7	13	11	8	17
neví	28	26	29	34	37	27	34

Pozn.: Součet ve sloupci 100 %.

Zdroj: CVVM, listopad 2011, N = 1010

Tabulka 2: Názory na odsun – srovnání (v %)

	95/07	02/03	04/06	06/11	07/11	09/11	11/11
byl spravedlivý	52	60	56	50	48	47	42
byl nespravedlivý, ale za minulost je třeba udělat tlustou čáru	24	20	20	23	20	25	25
byl nespravedlivý, je třeba se za něj omluvit	3	5	5	6	6	7	10
byl nespravedlivý a je třeba se za něj nejen omluvit, ale postižené i odškodnit nebo jim vrátit majetek	1	1	3	3	2	4	4
Dotázaný neví, nezajímá se	20	14	16	18	24	17	18

Pozn.: Součet ve sloupci 100 %.
Zdroj: CVVM, listopad 2011, N = 1010

Trendy v pohledu na dekrety a odsun

Jsou dva, alespoň to vyplývá z šetření CVVM a komparace s výsledky z let minulých.

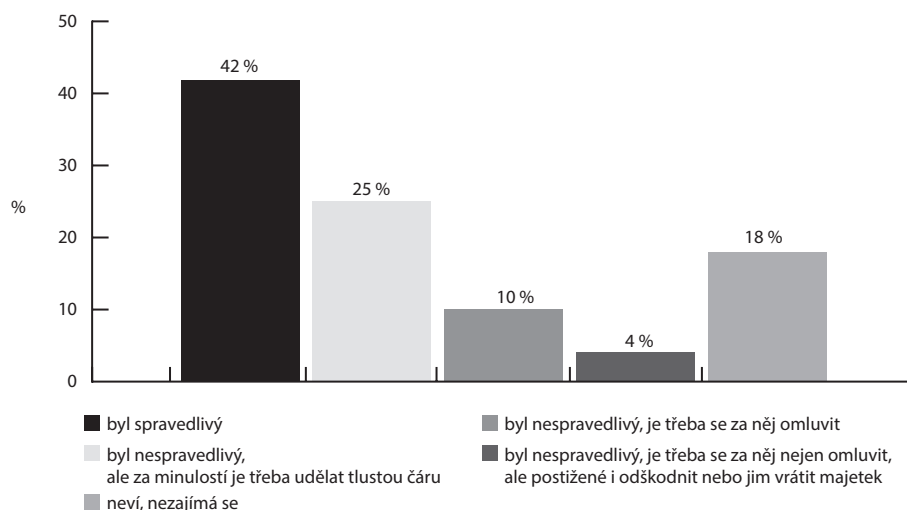
Za prvé se zvyšuje kritický pohled na dekrety a odsun jako takový. Patrné je to především u mladší generace, která je schopna i výrazně většího kritického odstupu a celkového pohledu jak na dekrety, tak na samotný odsun Němců. Mezi mladými (do 29 let) obecně vzato můžeme na straně jedné sice vypořádat zvýšený zájem o téma dekretů a odsunu včetně zmiňovaného kritického aspektu, na druhé straně je u nich ovšem též evidentní nezáměr o tuto historickou etapu dějin. V praxi se to projevuje například uticháním činnosti některých mládežnických uskupení kooperujících na bázi česko-německých vztahů. Zde zpravidla (například Jukon, Sojka atd.) dochází k personálním krizím, kdy nedochází ke generačním obměnám atd.

Zvyšující kritičnost na dekrety a odsun také může souviset s diferencovanějším pohledem zejména části kulturních elit. Řada regionálních akcí iniciujících například různá místa paměti sudetoněmecké historie (z poslední doby například snaha o postavení pamětního kříže v Dobroníně upomínajícího na masové zabití několika Němců), výstav (například Zmi-

zelé Sudety, v níž autoři pracují vědomě s tímto geografickým označením), filmů (např. Habermannův mlýn) jistě také přispívají k této částečné redefinici pohledu na odsun, zejména u části mladší generace.

Za druhé je – jak již bylo naznačeno v souvislosti s mladší generací - pozorovatelný klesající zájem celkově o historická témata česko-německých vztahů, dekrety a odsun nevyjímaje. Dějiny již také nejsou výbušninou v rukou politiků obou zemí, ale podařily se „zpacifikovat“ do několika mezistátních česko-německých dokumentů, zpracovávají se v rámci Česko-německé komise historiků, v řadě různých vědeckých či jiných projektů, výstav a jiných aktivit. To je možné označit za pozitivní výsledek fungování politiků a jiných názorových vůdců obou zemí v posledních dvaceti letech. Ostatně ledy pukly i v Bavorsku, spolkové zemi, jejíž premiér je označován za patrona sudetských Němců. Jak Günther Beckstein, tak Horst Seehofer nehodlali pokračovat v odmítavé politice bavorských špiček v čele s jejich předchůdcem, expremiérem Edmundem Stoiberem a nejen že projevíli zájem na politické kooperaci s Českou republikou na nejvyšší úrovni, ale také sami ČR navštívili. Horst Seehofer jako vůbec první ministerský předseda Bavorska v jeho novodobé historii (třebaže to

Graf 2: Názory na odsun sudetských Němců

Zdroj: CVVM, listopad 2011, N = 1010

Tabulka 3: Jak ovlivňují tzv. Benešovy dekrety vztahy s okolními státy? (v %)

	příznivě	neovlivňují	nepříznivě	neví
Slovensko	10	63	5	22
Polsko	8	60	8	24
Maďarsko	4	62	7	27
Německo	4	28	49	19
Rakousko	4	49	23	24

Pozn.: Součet v řádce 100 %.

Zdroj: CVVM, listopad 2011, N = 1010

bylo, jak ostatně avizoval, i v doprovodu zástupců sudetských Němců).

Na druhou stranu ovšem je třeba zmínit také to, že zhruba z poloviny považuje česká společnost dekrety za téma, které negativně ovlivňuje vztahy s Německem. Stejný názor zastává 23 % respondentů, pokud jde o vztahy s Rakouskem.

Závěr

Historická paměť je konstrukt, který je utvářen na základě selektivního zapojování či vylučování některých historických událostí do systému individuální paměti. Ta pak v interakci s paměťmi ostatních a zejména v podobě celostátních manifestací (státních svátků, symboliky, dějepisectví, uctívání atd.)

získává i kolektivní rozměr. [Halbwachs 1992; Le Goff 2007; Barša 2011] Ten je charakterizován kolektivní pamětí a je do značné míry závazný pro příslušníky daného národního společenství a ti se podle něj buď řídí, anebo alespoň mají možnost podle těchto vzorců dané národní společenství poznat.

V případě dekretů prezidenta Beneše a odsunu sudetských Němců se jedná jistě o významné historické akty. [Staněk, von Arburg 2010; Houžvička 2005] O tom, že jsou zastoupeny v historické paměti/historickém vědomí Čechů svědčí jejich občasné zapojení do veřejného diskurzu či přímo do politiky. Platí přitom to, co již bylo vícekrát vyřčeno: historie má být řádně zpracována a zhodnocena a má být zdrojem poučení pro přítomnost. Ničím víc. To se v případě česko-německých vztahů a jejich aktuálního rozvoje děje.

literatura

- Alheit, Peter. 1990. *Biographieforschung: eine Zwischenbilanz in der deutschen Soziologie*. Bremen: Univ.
- Assmann, J. 1999. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck.
- Barša, Pavel. 2011. *Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu*. Praha: Argo.
- Dejmek, Jindřich, Jan Kuklík, Jan Němeček. 1999. *Kauza: tzv. Benešovy dekrety: historické kořeny a souvislosti: tři české hlasy v diskusi*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Domnitz, Christian. 2007. *Zápas o Benešovy dekrety před vstupem do Evropské unie. Diskuze v Evropském parlamentu a v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR v letech 2002-2003*. Praha: Dokořán.
- Egger, S. 2003. *Maurice Halbwachs. Aspekte des Werks*. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz.
- Le Goff, Jacques. 2007. *Paměť a dějiny*. Praha: Argo.
- Goffman, E. 1974. *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. New York: Harper & Row.
- Halbwachs, M. 1992. *On Collective Memory (Heritage of Sociology)*. Chicago: University of Chicago Press.
- Havelka, Miloš, Milan Tuček, Jiří Černý, Marek Hudema. 2002. *Skupinové mentality*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Houžvička, Václav. 2005. *Návraty sudetské otázky*. Praha: Karolinum.
- Novotný, Lukáš, Václav Houžvička. (eds.). 2007. *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí, Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Pavlíček, Václav, Jiří Weigl, Jindřich Dejmek. (eds.). 2002. *Benešovy dekrety*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku.
- Pešková, Jaroslava. 1998. *Role vědomí v dějinách*. Praha, Lidové noviny.
- Staněk, Tomáš, Adrian von Arburg. 2010. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951*. Středokluky: Susa.
- Weigl, Michael. 2008. *Tschechen und Deutsche als Nachbar. Historische Prägungstempel in grenzregionalen Identitäten. Mit Beiträgen von Václav Houžvička, Lukáš Novotný und František Zich sowie einem Vorwort von Werner Weidenfeld*. Baden-Baden: Nomos.

Hlasování prostřednictvím internetu a mobilního telefonu v Estonsku funguje¹

Sylvie Reterová

Internet Voting and SMS Voting in Estonia Works

Abstract: The article deals with developments of the Internet elections project in Estonia. The expansion of internet voting in Estonia is closely associated with communication and information technology development in this country. The purpose of the article is to provide policy analysis, analysis of security principles and legal analysis with a survey of the development of internet voting in Estonia. The accent is put on comfortable and trustworthy voting procedure at the same time. This study also aims to assess the impact of internet voting on voter turnout.

Keywords: alternative voting methods, e-voting, political participation.

Již několik let se problematika způsobů hlasování ve volbách těší velké pozornosti odborníků v takřka všech vyspělých demokraciích. Politologové, právníci, počítačová experti i běžná veřejnost diskutuje výhody a nevýhody nejrůznějších forem hlasování, ať už dlouhodobě používaných či nově zaváděných, přičemž všeobecná shoda panuje v názoru, že klasický způsob hlasování používaný od roku 1858, tedy vhazování tištěných volebních lístků do volebních urn, je již překonaný a neodráží životní styl obyvatel ve 21. století. Faktem je, že proměna charakteru společnosti spočívající zejména v rozvoji moderních komunikačních technologií zakládá potřebu doplnit a v budoucnu dokonce nahradit tradiční metody hlasování novými alternativními formami. Alternativními formami hlasování se přitom rozumí netradiční způsoby výběru kandidátů ve volbách a jedná se konkrétně o korespondenční hlasování, telefonní hlasování (s využitím pevné linky i mobilního telefonu), hlasování prostřednictvím digitální televize a internetové hlasování rozšířené také pod názvem elektronické volby nebo on-line volby.²

Není pochyb o tom, že zavádění alternativních forem hlasování³ představuje významný krok směrem k modernizaci demokracie a lze dokonce říci, že vzhledem k intenzivnímu rozvoji nových komunikačních technologií v posledních desetiletích je tento krok nejen potřebný, ale také nevyhnutelný. Jen těžko si dokážeme představit, že by procedura výběru reprezentantů, i přes výrazný posun ve vývoji společnosti, zůstala neměnná. Inovativní techniky zároveň přinášejí řadu výhod, jež tradiční hlasovací postupy používané v 19. století logicky nemohou a nikdy ani nebudou schopny nabídnout.

Cílem tohoto příspěvku je představit fungující systém moderního hlasování v nejmenší pobaltské republice, která je známá svým velmi vstřícným postojem k novým technologiím. V Estonsku mohou občané hlasovat elektronicky již od roku 2005 a nutno říci, že ku spokojenosti všech. V první části článku se zaměřím na proces implementace elektronických voleb do systému a následně popíši, na jakých principech elektronické hlasování v Estonsku funguje. Zaměřím se také na výhody a nevýhody elektronického hlasování, a to zejména na otázku finanční, časovou a problematiku dostupnosti.

Druhou část pak věnuji tématu bezpečnosti a technickému zajištění elektronických voleb v Estonsku. Nastíním otázku, jak je hlasování zabezpečeno z hlediska ochrany systému, ověřování, důvěryhodnosti a spolehlivosti hlasování, zajištění anonymity voliče, ochrany před zneužitím osobních údajů či

možnosti zpětně zkontrolovat volbu voliče. Následně přejdu k právním principům elektronických voleb, a tedy k otázce, zda je v Estonsku v souvislosti s internetovými volbami zajištěn všeobecný, tajný, rovný a přímý výkon volebního práva a zda nedochází k porušování základních ústavních práv občanů.

V závěrečné části příspěvku se pokusím zmapovat dopady elektronických voleb a zhodnotit vliv moderních způsobů hlasování na volební účast. Přiblížím rovněž postoje občanů a jejich vůli hlasovat elektronicky, stejně jako přístup politiků k těmto moderním hlasovacím technologiím. Zamyslím se i nad možnými vizemi do budoucna, tedy zda je i nadále tendence hlasovat elektronicky a zdokonalovat systém nebo naopak od elektronických voleb ustupovat.

Implementace a systém e-voleb v Estonsku

Jak bylo zmíněno v úvodu, Estonsko zaujímá velmi vstřícný postoj k novým technologiím, což je podpořeno i faktem, že v Estonsku je právo na přístup k internetu považováno za jedno ze základních lidských práv [LEEDS; LEGAL TEXT]. S důkladným budováním elektronické sítě začalo Estonsko v roce 1997 a dle aktuálních statistik dosahuje počet jednotlivců s on-line připojením 64 % [EUROSTAT]. Internet přitom v Estonsku používají všechny věkové kategorie obyvatel, a to nejen v soukromém životě, ale i v oblasti politické. Prostřednictvím institutů e-demokracie se občané Estonska podílí na výkonu státní správy a zasahují do činnosti státních orgánů. Přes internet lze v Estonsku například komentovat a doplňovat předběžné legislativní návrhy ministerstev, přičemž poslanci mají povinnost se těmito připomínkami zabývat. V reálném čase mohou občané také sledovat vládní výdaje, k jejichž on-line zveřejňování přistoupili představitelé země jako první na světě (v dubnu 2000). Toto časté využívání internetu ve státní správě značnou měrou napomohlo rychlému uskutečnění vládních projektů usilujících o zavedení elektronické demokracie. Estonsko se tak dnes právem řadí mezi přední internetové velmoci [Eh; Rada].

Dovršením snah týkajících se používání moderních informačních technologií ve státní sféře bylo uzákonění internetu jako prostředku hlasování pro komunální a parlamentní volby [LEGAL ACTS]. Prostředí pro jejich realizaci bylo vytvořeno již v lednu 2002, kdy došlo k zavedení nových identifikačních průkazů, tzv. ID karet, obsahujících kód a mikročip s osob-

ními údaji. Na čipu jsou též uloženy dva digitální certifikáty a související privátní klíče chráněné PIN kódy.⁴ Nové občanské průkazy vlastní v současné době takřka všichni z cca 900 tisíc oprávněných voličů a každý má tak možnost hlasovat prostřednictvím internetu [Reterová 2004: 73-74].

První pilotní projekt se uskutečnil v hlavním městě Estonska v lednu roku 2005 a jednalo se o referendum o umístění Památníku svobody. Více než výsledek hlasování však zajímal politiky a odborníky průběh voleb a počet elektronicky odevzdaných hlasů. Celkem 14 % obyvatel [VVK 2011] vyjádřilo své mínění pomocí internetu a vzhledem k tomu, že hlasování neprovázely žádné problémy, mohlo se přistoupit k dalšímu kroku, kterým bylo pořádání komunálních on-line voleb.

Ty se konaly v říjnu roku 2005 a probíhaly tak, že volič přiložil svou ID kartu do speciální čtečky a pomocí PIN kódu otevřel příslušnou webovou stránku. Speciální čtečky jsou v Estonsku součástí moderního vybavení počítačových soustav a obsahují je jak domácí počítače (v případě, že by domácnost byla vybavena staršími počítači, lze si čtečku zakoupit v přepočtu za 300 korun), tak všechny veřejně přístupné počítače s připojením na internet. Na webové stránce se voliči po ověření identifikace zobrazila elektronická kandidátka, z níž vybral jméno preferovaného uchazeče a kliknutím jej označil. Volba byla nejdříve zašifrována ve vnitřní obálce a po stvrzení elektronickým podpisem také ve vnější obálce. Posledním krokem pak bylo potvrzení o tom, že byl hlas voliče zaznamenán [Reterová 2004; Ehl; Rada]. V těchto volbách bylo přes internet odevzdáno 2 % hlasů (více než 9000 hlasů) a hlasovací proces se opět obešel bez obtíží [VVK 2011]. Mohlo se tak přistoupit k nejtěžší zkoušce, k hlasování celostátnímu.

Historicky první parlamentní volby s hlasováním po internetu uspořádalo Estonsko dne 4. března 2007.⁵ Při jejich konání se vycházelo z obdobných principů jako při volbách komunálních a z hlediska zajištění ochrany proběhlo i tentokrát vše bez potíží. Jediným terčem kritiky se stalo právo občanů měnit svá rozhodnutí, což například podle bývalého estonského prezidenta Arnolda Rüütela zvýhodňuje internetové voliče oproti ostatním. Konkrétní stížnosti však nebyly zaznamenány a navíc se ukázalo, že pravidlo opakovaného hlasování redukovalo volební podvody a manipulaci s hlasy na minimum (viz dále). Celkově využilo možnosti hlasovat prostřednictvím internetu více než 30 tisíc obyvatel, což je v porovnání s komunálními volbami pořádanými v roce 2005 třikrát více. V konečném součtu není toto číslo nijak vysoké (asi 5,4 %), nicméně pokud přihlídneme k unikátnosti projektu, pro který v té době ve světě neexistovalo srovnání, lze výsledek hlasování označit za úspěch [VVK 2011].

V následných volbách se navíc zájem o internetové volby stupňoval – ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2009 odevzdalo svůj hlas přes internet již 15 % aktivních voličů, v komunálních volbách v říjnu 2009 pak 16 % voličů a parlamentních voleb v březnu 2011 se po internetu účastnilo dokonce 24,3 % voličů, což představovalo 140 846 hlasů.⁶ Je tedy zřejmé, že Estonci si pohodlný způsob hlasování oblíbili velmi rychle.

V současné době je internetové hlasování zakotveno pro volby komunální, volby do Evropského parlamentu i pro volby parlamentní, kde lze navíc využívat i možnosti hlasovat prostřednictvím mobilního telefonu [LEGAL ACTS]. Tato alternativa byla poprvé zavedena v roce 2011 a využilo ji 1,9

% aktivních voličů. Hlasovalo se pomocí autorizovaného čipu (voličům poskytnut zdarma), jehož prostřednictvím se ověřovala identita voliče. Nutnost vlastnictví fyzického zařízení – tedy čipové karty či mobilního čipu – je obecně podmínkou pro bezpečnost takového hlasování, jež zabraňuje zneužití hesla. Vše funguje na stejném principu jako u výběru z bankomatu, kdy nestačí pouhá znalost kódu, ale je též nutná přítomnost platební karty. SMS hlasování se podobně jako internetové hlasování opět obešlo bez problémů [EUROPARL; VVK 2011].

V souvislosti s možným výskytem obtíží v průběhu internetových voleb je důležité zmínit, že Estonsko má propracovaný systém podávání stížností, který mohou voliči využít, pokud mají pocit, že e-hlasování proběhlo neregulérně. Po proběhlých parlamentních volbách v březnu 2011 zaznamenala Národní volební komise formální stížnost občana, který požadoval zneplatnění všech hlasů odevzdaných elektronicky z důvodu absence tajnosti, bezpečnosti a spolehlivosti systému. Více konkrétním příkladem je podání občana, který si stěžoval, že některá jména kandidátů byla skryta v důsledku chybného nastavení zobrazení displeje. Obě tyto stížnosti byly Národní volební komisí odmítnuty jako neodůvodněné. Obecně je však podávání stížností spíše ojedinělým jevem a jejich malá četnost pouze potvrzuje fakt, že e-volby v Estonsku neprovází zvláštní obtíže [OSCE/ODIHR].

Přínosy elektronického hlasování

Důvod, proč se Estonsko rozhodlo zavést moderní způsoby hlasování, byla kromě přirozeného vývoje této “e-velmoci” také snaha podnitit zájem občanů o volby a zejména pak zvýšit motivaci mladých lidí účastnit se voleb. Podle slov vládních činitelů mělo on-line hlasování posílit participaci občanů a v důsledku toho i realističtěji odrazit preference společnosti [National Electoral Committee].

Zvýšení zájmu občanů o volby však nebylo jediným důvodem, proč se v Estonsku prosadily nové, pohodlné a z hlediska modernizace lépe vyhovující techniky hlasování. Druhou takřka nezpochybnitelnou výhodou elektronických metod je rychlost sčítání hlasů a eliminace chyb způsobených lidskou omylností či záměrnou manipulací. Výsledky jsou k dispozici již pár minut po skončení voleb a v důsledku automatického sčítání (tedy s vyloučením lidského faktoru) jsou velmi přesné a transparentní. [Reterová 2004: 51]. Pro lepší představu můžeme uvést výsledky analýzy, kterou provedli odborníci z Massachusettského technologického institutu v Cambridge u voleb konaných v průběhu posledních 40 let 20. století v americkém státě New Hampshire. „Ukázalo se, že ruční sčítání hlasovacích lístků vedlo zhruba ke dvěma procentům chyb, kdy členové komise přičkli odevzdaný hlas nesprávnému kandidátovi nebo jej nezapočetali.“ [Tuček].

Zastánci pokrokových voleb dále upozorňují, že zavedení elektronického hlasování zlevní a usnadní proces pořádání voleb. Odstraněním kandidátních listin se totiž ušetří nejen za tisk a distribuci volebních lístků, ale i za výlohy spojené s opatřením vhodných prostor, zajištěním volebních seznamů a vyplácením mzdy členům komise. Rovněž odpadnou výdaje na přepočítávání hlasů a na případné soudní spory týkající se věrohodnosti volebních výsledků. Lze tedy konstatovat, že i přes počáteční nákladné investice související s nákupem

příslušných technologií se alternativní hlasování v dlouhodobé perspektivě finančně vyplatí [Lambrinouidakis 2003: 107; Buchstein 2004b: 45-46; Ambrož; Reterová 2004: 51]. K tomuto však nutno podotknout, že tato premisa platí pouze v případě, pokud by elektronické volby zcela nahradily systém kandidátních listin.

Argumentem, proč se Estonsko rozhodlo zavést moderní hlasovací postupy, byla snaha o intenzivnější posílení prvků e-governmentu. Jak víme z úvodu tohoto článku, tato pobaltská země si zakládá na přímé participaci občanů na správě věcí veřejných, která funguje víceméně na dálku. Elektronicky je v Estonsku například možné zaregistrovat novou firmu, vyřídit úkony ve zdravotním systému nebo vyplnit policejní hlášení. Prostřednictvím internetu lze také koupit průkazy na městskou dopravu či podávat daňová priznání, čehož využívají 3/4 obyvatel. Z hlediska míry uplatnění můžeme rovněž uvést údaj, podle kterého 72 % uživatelů internetu praktikuje on-line bankovníctví. V oblasti politické je podstatné již zmíněné právo občanů ovlivňovat legislativní návrhy jednotlivých ministerstev prostřednictvím internetové stránky s názvem „O čem rozhoduji dnes“ [Ehl; Rada; Reterová 2004: 51-52, 73].

Na druhou stranu se však Estonci museli vypořádat s poměrně zásadními výhradami odpůrců těchto nových hlasovacích postupů. Jejich pozornost se soustředí především na problém technického zabezpečení voleb a s tím související zajištění ochrany a ověřitelnosti hlasování. Dále na otázky právní, kde pochybnosti vyvolává možné porušení mezinárodních a vnitrostátních předpisů, a konečně na filosoficko-sociální hledisko, kde obtíž spočívá v potenciálním vyčleňování obyvatelstva z volebního procesu na základě tzv. digitální propasti (digital divide). V následující části se proto podrobněji zaměříme na to, jak se s těmito problémy vypořádali v Estonsku [Buchstein 2004a: 232-238; Reterová 2004: 52-53; Zálešák, Matejka].

Bezpečnost a technické zajištění e-voleb

Je pravdou, že naplnění technických požadavků nutných pro realizaci elektronických voleb není jednoduché. Při vzdáleném hlasování, kdy občané nejsou v kontaktu se členy volební komise, nelze zajistit bezprostřední kontrolu nad řádným průběhem voleb a vzhledem k vyloučení přímého dohledu úředníků je také velmi těžké zaručit nestranný, tajný, soukromý a demokratický výkon hlasovacího práva. Z hlediska bezpečnosti je důraz kladen na předcházení možnému systémovému zneužití ve všech čtyřech fázích volebního procesu, tedy při registraci, identifikaci, odevzdávání i počítání hlasů. Nezbytné je zamezit manipulacím během přenosu dat, vyhodnocování volebních výsledků a uchovávání konečných údajů pro eventuální přezkoumání. Pokud posoudíme on-line volby komplexně, je třeba ochránit nejen voliče, počítače (hardware) a programová vybavení (software), ale také internetová připojení uživatele k poskytovateli, propojení webového serveru s tímto poskytovatelem a konečně i hlasovací servery včetně uživatelského rozhraní a jiných aplikačních systémů. Je tedy zřejmé, že pro uplatnění inovativních metod musíme dodržet celou řadu bezpečnostních kritérií, která jsou nutná pro úspěšné fungování nastíněného mechanismu [Burmester, Magkos 2003: 63-65; Reterová 2004: 81; Zálešák, Matejka].

Prvním z nich je důsledné zachování zásady, podle níž smí hlasovat pouze oprávněný volič, což bývá zpravidla

zabezpečeno prostřednictvím elektronického identifikátoru nebo zaručeného elektronického podpisu a pomocí PIN kódu a čipové karty, jejíž data slouží k potvrzení totožnosti. Dále musí být naplněn požadavek správnosti, úplnosti a ověřitelnosti sčítacího procesu, přičemž možnost kontroly musí mít také odolný vůči chybám a nikdo nesmí duplikovat či jinak manipulovat cizí hlasy. Tento atribut je promítnut do všeobecné zásady, podle níž obsah volby nesmí být modifikovatelný či odposlechnutelný. Systém také nesmí přijímat hlasy mimo zákonem stanovený čas voleb a konečně posledním obecným kritériem je zákaz zveřejňování průběžných volebních výsledků, a to i v případě, že korespondenční a elektronické hlasování trvá několik týdnů [Voutsis, Zimmermann 2008].

Vedle naplnění těchto obecných standardů je pro aplikaci elektronických voleb rozhodující též technické zabezpečení hlasování, jehož náročnost bývá v praxi nejčastější příčinou oddalování realizace i-voleb. Odborníci v této souvislosti upozorňují na riziko softwarových selhání, individuálních útoků hackerů a především možnost výskytu počítačových virů, s nimiž má zkušenosti takřka každý uživatel internetu. Ze zkušenosti nicméně vyplývá, že negativním dopadům způsobeným těmito útoky lze účinně zabránit, popřípadě eliminovat negativní dopady na minimum, ať už speciálními antivirovými programy, jejichž obsah není předem znám, nebo intenzivní osvětou informující voliče o tom, jak postupovat při obdržení viru. V praxi jsou popisované snahy hackerů poměrně běžnou záležitostí, ovšem ne vždy k zamýšlenému selhání dojde. Pro specialisty v oboru počítačových technologií navíc není problém útoky zpětně odhalit a viníky potrestat [Rubin; Jefferson 2004: 12-18; Reterová 2004: 83-85; Zálešák, Matejka].

Právě Estonsko je příkladem země, která vyvrací domněnky mnoha odpůrců inovativních způsobů hlasování. Bezpečnost a důvěryhodnost hlasování zde technicky zajišťuje estonská firma Cybernetica, jež zaručuje vysoký stupeň ochrany voliče i jeho hlasu. Do značné míry k tomu přispívají právě identifikační karty s čipem umožňující spolehlivou autentizaci voliče a bezpečné odevzdání hlasu. Speciální čtečka zaručuje, že hlasující subjekt je u počítače opravdu přítomen a nikdo jiný tedy nemůže z jiného místa vykonat neoprávněnou volbu. Pokud jde o hlasování přes SMS, zde se místo čipové karty použije čip v mobilním telefonu. Jednotlivé součásti systému navíc nejsou vzájemně propojeny a ústřední počítač provádějící konečné sčítání hlasů není připojen k internetu, čímž jsou eliminovány dopady případného nežádoucího zásahu z vnějšku. O zaručení legitimacy volebních výsledků dbají estonské úřady a policie, které střeží všechny počítačové servery. Zajímavostí je v Estonsku také to, že samy úřady nechaly program několikrát prověřit hackery [EUROEKONOM; Reterová 2004: 75]. Výsledkem byl vždy bezproblémový průběh voleb.

Ústavnost elektronických voleb v Estonsku

S vyřešením bezpečnostních problémů však obavy části kritiků nekončí. Možná úskalí totiž nespočívají pouze v technickém a organizačním ukotvení hlasovací procedury, ale mohou se dotýkat i samotné podstaty demokratického uspořádání země. Zásady pro hlasování jsou promítnuty v ústavách všech vyspělých zemí a rovněž v řadě nadnárodních ustanovení, které zahrnují volební právo mezi základní politická práva.

V Evropě se jedná zejména o Úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod schválenou v roce 1950 na půdě Rady Evropy, celosvětovou konvenci je pak Všeobecná deklarace lidských práv přijatá Valným shromážděním Organizace spojených národů v roce 1948. Pro bezproblémovou implementaci e-voleb proto muselo Estonsko dodržet zásadní demokratické principy, kterými jsou všeobecnost, přímost, rovnost a tajnost hlasování, přičemž jejich existenci muselo pochopitelně zachovat kumulativně, a to bez omezení být jen jedno z nich [Reterová 2004: 87].

Klíčovým předpokladem bylo za prvé dodržení zásady všeobecného hlasování, podle níž má každý člověk právo volit, a tím se nepřímou podílet na politickém řízení společnosti. Toto oprávnění se vztahuje na každého dospělého občana bez rozdílu věku, pohlaví, rasy, národnosti, původu, vzdělání nebo přesvědčení a žádná skupina obyvatel tedy nesmí být pozitivně či negativně diskriminována. S realizací elektronického hlasování tak nutně vyvstala otázka, jak zajistit všeobecný přístup voličů k informačním technologiím a zároveň, jak rozšířit počítačové dovednosti na všechny věkové kategorie. Rozdíl mezi těmi, kteří moderní komunikační prostředky používají a těmi, kteří s nimi nemají žádnou zkušenost, se nazývá digitální propast, postihující nejvíce starší vrstvy obyvatel, občany s nižším stupněm dosaženého vzdělání nebo nízkými příjmy. Přestože Estonsko patří mezi země s nejvyšší počítačovou gramotností a vysokým počtem obyvatel s připojením k internetu napříč všemi věkovými kategoriemi [EUROSTAT], při zavedení univerzálního elektronického hlasování by přeci jen určitá část voličů byla omezena ve výkonu svého práva. Pro zachování základního ústavního principu všeobecnosti hlasování se proto Estonsko rozhodlo zavést elektronické hlasování pouze jako doplněk ke klasické volbě. Tedy v případě, že volič nemá přístup k počítačovým technologiím, popřípadě nemá důvěru k moderním mechanismům hlasování, může odevzdat svůj hlas tak jako doposud, tedy prostřednictvím tištěného volebního lístku [Alvarez, Hall 2004: 48-53; Reterová 2004: 88-89; Mitrou, Gritzalis, Katsikas].

Druhým kritériem demokratičnosti voleb je garance rovného hlasovacího práva, kde rovnost vyjadřuje především tu skutečnost, že každý občan má pouze jeden hlas se stejnou hodnotou. Vzhledem k tomu, že z důvodu garance všeobecnosti voleb je v Estonsku povoleno využití více hlasovacích technik (přes internet, mobilní telefon, tradiční vhození do volební urny) a současně je z důvodu garance soukromého a svobodného odevzdání hlasu připuštěna možnost opakovaného výkonu volebního práva (viz dále), vzniká otázka, zda má každý volič opravdu jen jeden hlas se stejnou vahou. Elektroničtí voliči, kteří mohou narozdíl od tradičních voličů odevzdat (ve smyslu opravit) svůj hlas několikrát, by totiž mohli být zvýhodněni oproti voličům upřednostňujícím klasickou volbu. Bylo proto nutné stanovit přesné priority pro posuzování platnosti hlasů, a to tak, aby bylo zřejmé, jaký hlas je při opakovaném provedení závazný.

V Estonsku je systém nastaven tím způsobem, že spolehlivě rozpozná, zda volič nehlasoval oběma způsoby, a případnou dvojí volbu odstraní. Platný a závazný je vždy jen jeden hlas. Pokud volič hlasuje pouze elektronicky, je závazný ten hlas, který je odevzdán jako poslední. Pokud volič způsob hlasování kombinuje, pak je závazný ten hlas, který je odevzdán tradiční cestou, tedy vhozením lístku do volební urny. Klasické

volbě je v porovnání s tou elektronickou přiznán větší stupeň závaznosti proto, že lístek odevzdaný tradiční cestou již nelze po jeho vhození do volební urny opravit, a také proto, že za plentou je bez jakékoliv pochybnosti zaručen tajný a svobodný výkon hlasovacího práva. Estonská úprava tak zaručuje rovné hlasovací právo, kdy každý volič disponuje jedním hlasem se stejnou vahou [Reterová 2004: 89-91; Mitrou, Gritzalis, Katsikas].

Ve spojitosti s rovností hlasů je nezbytným předpokladem již zmíněná tajnost při jejich odevzdávání, což znamená, že nesmí být zjistitelné, jak kdo hlasoval. Rozhodující je přitom vytvoření podmínek pro soukromý, svobodný a anonymní výkon volebního práva, jakož i dodržení pravidla nezveřejňovat výsledky hlasování před zahájením sčítacího procesu z důvodu potenciálního ovlivňování voličů. Estonci se především museli vypořádat s možným ovlivňováním voličů rodinnými a jinými příslušníky, což představuje výrazný zásah do soukromých práv občana. Tento negativní jev může samozřejmě nastat i při klasickém způsobu hlasování, nicméně u elektronických voleb je riziko nesrovnatelně vyšší, jelikož dotyčného je možné při vlastním úkonu pozorovat, a tím nátlak vystupňovat. Jednalo by se tedy o porušení zásady svobodného výkonu hlasovacího práva, kdy občanům není garantováno volit podle jejich nejlepšího svědomí a politického přesvědčení.

Estonsko zvolilo efektivní řešení v podobě možnosti odevzdat elektronický hlas víckrát a tím i měnit své původní (pod nátlakem učiněné) rozhodnutí. Voliči tak mohou ve chvíli, kdy nejsou pod dohledem, kdykoliv automaticky změnit své původní nedobrovolné rozhodnutí na volbu dle vlastního výběru. Navíc jim samozřejmě zůstává eventualita odevzdat svůj hlas klasickou formou ve volební místnosti, přičemž je výhradně stanoveno, že takto odevzdaný hlas je platný bez ohledu na počet elektronicky učiněných hlasování. Možností opakovaného výkonu volebního práva byl tedy nejen minimalizován tlak na voliče ze strany třetích osob, ale omezilo se tím i potenciální nakupování hlasů a taktéž redukovaly volební podvody v souvislosti s manipulací s hlasy.

Rovněž anonymita voliče je v Estonsku garantována. Systém bez problémů dokáže oddělit identitu voliče, respektive jeho elektronického klíče, od samotného obsahu hlasování, což je konkrétně zabezpečeno tím, že ve fázi, kdy je hlas voliče propojen s jeho identifikátorem, systém neumožní otevřít obálku s obsahem jeho volby. Po skončení hlasování je pak tato vazba přerušena a údaje jsou následně drženy odděleně. V žádné fázi volebního procesu tak není možné zjistit, jak kdo hlasoval, čímž základní princip tajných voleb zůstává zachován. Nezbytnou součástí ochrany identity občanů je rovněž vyhrazení přístupových práv k rozšifrování obálek kompetentnímu technickému personálu, vnitřní audit a nezávislá kontrola systému v průběhu celé hlasovací procedury. V neposlední řadě jsou volby zabezpečeny taktéž fyzickou přítomností státních kontrolních orgánů, které dohlížejí nad počítači vyhodnocujícími výsledky hlasování. Lze proto uzavřít, že soukromá, svobodná, tajná a anonymní povaha hlasování v Estonsku není dotčena [Cranor 2007; Birch, Watt 2004: 62-64; Garrone 2005: 117-118; Šindelář; Reterová 2004: 91-94; Zálešák, Matejka].

Konečně jako čtvrté kritérium demokratických voleb jsme uvedli zásadu přímých voleb. V této souvislosti někteří kritici upozorňují, že hlasování pomocí počítače nebo telefonu těžko

Ize pokládat za volbu přímou. Takové tvrzení však naprosto nevystihuje význam přímého hlasovacího práva vyjádřeného v ústavách a jiných ustanoveních demokratických zemí. Institut přímých voleb se totiž vztahuje k přímému výběru kandidátů do státních funkcí, což znamená, že občané volí své zástupce přímo, a nikoliv prostřednictvím sboru, který následně rozhoduje o konečném složení zastupitelských orgánů. Opakem je volba nepřímá uplatňovaná od konce 18. století ve Francii,⁷ kdy občané nejprve vybírají jednotlivé volitele, kteří poté dle vlastní vůle určují podobu národních shromáždění. V jistých oblastech se tento nepřímý způsob hlasování zachoval až do současnosti, a to především u voleb do druhých komor parlamentů (například do německé Spolkové rady) [Klíma 2003: 188-189; Reterová 2004: 93-94; Ambrož]. Z uvedeného tedy vyplývá, že elektronické formy hlasování nijak neomezují volební právo občanů zvolit si přímo svého zástupce a nemůže se tedy jednat o omezení principu přímého hlasování.

Vliv e-voleb na volební účast

Na tomto místě se pokusím zhodnotit jednak postoje obyvatel k elektronickým volbám a jejich ochotu hlasovat elektronicky a jednak dopady tohoto moderního hlasovacího mechanismu na participaci občanů. Podle části odborné veřejnosti mohou progresivní hlasovací techniky přispět k vyřešení v současnosti velmi naléhavého problému, kterým je fenomén klesající participace mající za následek snižování legitimacy voleb. Faktem je, že pokud nedojde k posílení zájmu občanů o veřejné dění, nelze tento negativní trend zvrátit. Rozhodnutí jedince, zda se voleb zúčastní či nikoliv, přitom nezávisí pouze na jeho politickém přesvědčení nebo povědomí o důležitosti volebního procesu, nýbrž i na okolnostech souvisejících s jeho osobním životem [Klíma 2003].

Odborníci zabývající se teorií participace [Blais, Gidengil, Nevitte 2004: 221-236; Franklin 2002: 149-168; Wattenberg 1998; Feddersen, Sandroni 2002] tyto okolnosti testovali na několika proměnných a vytvořili pět základních přístupů, pomocí nichž se vysvětluje výše volební účasti. V politologickém prostředí se nejčastěji hovoří o třech teoriích: teorii zdrojů, teorii mobilizace a teorii specifického kontextu, respektive teorii zisku či instrumentální motivace. V prvním případě ovlivňují participaci socioekonomické faktory, především fyzické schopnosti občanů a jejich ochota obětovat čas a peníze na volby. Druhý model se soustředí na mobilizační potenciál politických stran, přičemž zde vycházíme z předpokladu, že na občany je vyvíjen tlak v rámci různých sociálních skupin. Třetí přístup pak spojuje výši volební účasti se specifickými charakteristikami, mezi nimiž stěžejní roli hraje váha daných voleb (sněmovní versus senátní volby), těsnost předpokládaného volebního výsledku nebo charisma kandidátů [Reterová 2008: 13-14; Linek]. K uvedeným teoriím přidává André Blais ještě sociologické a psychologické zdůvodnění, kde je určujícím faktorem subjektivní vědomí občanů, jež nemusí nutně odrážet jejich objektivní politické zájmy [Blais 2000].

Z uvedeného vyplývá, že v demokratických státech, které nezakotvují institut povinné volební účasti, je úroveň dosažené participace závislá na mnoha proměnných. Pro účely tohoto článku se zaměřím především na ty, jejichž povahu mohou

ovlivnit moderní techniky hlasování, a to v podobě podnětí zájmu občanů o volby. Většina empirických výzkumů dochází k závěru, že rozhodující roli v této oblasti hraje sociálně-ekonomický status voličů, kam zahrnujeme i geografické, časové, finanční a jiné aspekty bránící občanům účastnit se voleb. Prostřednictvím alternativního hlasování lze přitom uvedené překážky odstranit, a tím volební účast zvýšit. Z hlediska teoretického ukotvení používá politická věda termín „náklady na hlasování“ (*cost of voting*) [Börger 2004: 57-66; Xiaopeng 2002: 1-6], jejichž výše má stěžejní dopad na konečnou participaci. Úmyslem je proto zajistit pohodlnou a přístupnou hlasovací proceduru ve snaze co nejvíce redukovat náklady a úsilí občanů spojené s jeho volbou. Nejúčinněji lze tohoto cíle dosáhnout právě skrze zavedení inovativních forem hlasování, které svým charakterem poskytují voličům dostupnou a snadnou alternativu pro odevzdávání hlasů. Vzhledem k modernizaci systému se předpokládá, že by nové hlasovací postupy mohly oslovit zvláště mladou generaci, jež tvoří nejpočetnější skupinu absentujících voličů [Franklin, Lyons, Marsh 2004: 115-151; Henn, Weinstein, Wring 2002: 167-192; Reterová 2008: 13-15].

Mezi odborníky však v této otázce nepanuje jednoznačná shoda. Opačný názor na vliv internetových voleb na výši volební účasti zastávají například Kristjan Vassil a Till Weber, kteří ve své studii dochází k závěru, že zavedení elektronických voleb nemá vliv na volební účast občanů, a nebo jen v zanedbatelné míře [Vassil, Weber 2011]. Obecně lze za problematický bod označit fakt, že chybí víceleté zkušenosti, které by umožnily zkoumat dopady elektronických forem v několika po sobě jdoucích volebních obdobích v různých zemích. Na stranu odpůrců se v této souvislosti přidávají i někteří politologové, kteří upozorňují, že se participace občanů může zvýšit pouze jednorázově (s prvním uvedením nového institutu) a při dalším konání voleb se opět vrátí na původní nízkou úroveň. Jejich argument, podle něhož motivace lidí účastnit se voleb skončí okamžikem, kdy dojde k otestování nabízené hlasovací alternativy, zatím nebyl přesvědčivě vyvrácen [Norris 2004: 210-222; Gibson 2005: 29-34]. Poměrně časté je také stanovisko opírající se o závěry několika povolebních analýz, dle kterých elektronické metody nemají vliv na zapojení již dříve neparticipujících občanů. Nové techniky údajně osloví jen pravidelně hlasující účastníky, kteří vymění klasické volební postupy za progresivní, a nezabrání tak prohlubující se apatii části veřejnosti podílet se na politickém rozhodování [Qvortrup 2005: 416-419].⁸

V této souvislosti je však nutné zdůraznit, že výše volební účasti není jediným kritériem kvality a demokratičnosti voleb a neměla by se proto veškerá pozornost soustředit pouze na ni. I v případě, že by se při prosazení elektronického hlasování volební účast nezvýšila, neznamená to, že tento institut nemá být prosazován. Podle mého názoru je přínos e-voleb natolik významný, že zkvalitní všechny fáze volebního procesu a vysoce tak převyšuje výhody poskytované tradičním hlasovacím systémem. Argumentem pro zavedení e-voleb tedy nemusí být dosažení masové účasti, ale spíše vytvoření takových právních podmínek, aby se občané mohli voleb účastit ku příkladu i přes fyzickou nepřítomnost ve volebním okrsku v den voleb. Stát tím naplňuje podmínku ústavního principu rovného práva a dává najevo všeobecný zájem o každého svého občana [Reterová 2008: 108].

Pokud jde o vůli estonských voličů hlasovat elektronicky, zaznamenáváme velmi vstřícný postoj, což se odráží ve stále vzrůstajícím počtu hlasů odevzdaných přes internet (u mobilních telefonů toto porovnání není vzhledem k zatím ojedinělým volbám možné). Nejvíce se tato tendence projevila v posledních parlamentních volbách konaných v březnu 2011, kdy svůj hlas odevzdala přes internet čtvrtina voličů. Vzhledem k optimistickému přístupu estonských voličů a samozřejmě také ve světle bezproblémového průběhu voleb, při kterých bylo možné hlasovat elektronicky, lze předpokládat, že ani toto číslo nebude konečné. Také estonští politici se k elektronickým metodám staví pozitivně a usilují o zdokonalování a další rozšiřování e-voleb. Nejvíce jsou inovativním technikám naklonění pravidelní uživatelé internetu, nicméně i mezi obyvateli, kteří uvedený sdělovací prostředek nepoužívají vůbec, činí podpora více než 50 % [VVK 2011].

Pokud porovnáme volby do estonského parlamentu v roce 2003, kdy bylo možné hlasovat pouze klasickou cestou, tedy vhažováním tištěných volebních lístků do volební urny ve volební místnosti, s parlamentními volbami v roce 2007, kdy voliči poprvé hlasovali přes internet, došlo k nárůstu volební účasti o 4 procentní body (v roce 2003 činila účast 58 %, v roce 2007 pak 62 %). V následujících parlamentních volbách v roce 2011, kdy se přidala i možnost SMS hlasování, zaznamenáme další nárůst účasti, a to na 63,5 % (tedy o 1,5 %) [VVK 2011].

Ještě patrnější je nárůst volební účasti ve volbách komunálních. Volební účast v roce 2005, kdy byla vůbec poprvé experimentálně zakotvena možnost odevzdat svůj hlas elektronicky, dosáhla účast 47,4 %. O čtyři roky později, kdy se volba přes internet stala již poměrně běžnou záležitostí, se již voleb účastnilo – pro komunální volby rekordních – 60,6 % právoplatných voličů. Nárůst tak činil více než 13 procentních bodů. Nejvíce je však tato pozitivní tendence patrná ve volbách do Evropského parlamentu, kde účast vzrostla z 27 % v roce 2004 na 43,9 % v roce 2009. Vzhledem k tomu, že se na půdě Evropského

parlamentu neměly přihodit v následujícím období pro Estonsko žádné zásadní události, které by snad podnítily občany přijít k volbám, nelze vyloučit, že zvýšení volební participace o 17 % bylo způsobeno právě možností hlasovat elektronicky [VVK 2011].

Závěr

Přestože nelze jednoznačně prokázat, že zvýšení volební účasti v několika posledních estonských volbách bylo způsobeno právě možností hlasovat po internetu, lze s určitostí konstatovat, že zakotvení e-voleb umožňuje vykonávat volbu opravdu všem estonským voličům, ať už se nacházejí kdekoliv. Jak již bylo zmíněno, představitelé státu tím dávají najevo, že mají zájem o hlas každého voliče, a zároveň se tím Estonsko prezentuje jako země, která má vyspělý a z hlediska modernizace technicky odpovídající demokratický systém hlasování. Elektronicky se zde bez větších obtíží volí již sedm let, a to je dostatečně dlouhá doba na to, aby bylo relevantním způsobem možné vyhodnotit tento způsob jako fungující.

Ukotvení moderních hlasovacích technik chápe Estonsko jako základ volebních systémů dnešních vyspělých zemí a jako prostředek k dalšímu rozvoji demokracie. Můžeme tedy říci, že tato pobaltská republika, označovaná příhodně jako „e-stonia“, může udávat současný směr v přístupu států k moderním informačním technologiím a e-volbám jako takovým.

Závěrem lze shrnout, že elektronické způsoby hlasování zpřístupňují hlasovací proceduru opravdu všem právoplatným voličům a na rozdíl od klasických metod posilují občanskou angažovanost a podněcují zájem obyvatel o volby. Zároveň také překonávají praktické a formálně-právní nedostatky systému kandidátních listin a navíc reflektují životní styl obyvatel ve 3. tisíciletí. Domnívám se, že to by mohlo být dostatečným argumentem pro ostatní demokratické státy, aby se k úspěšnému modelu hlasování také připojily.

literatura

- Alvarez, R. Michael, Thad E. Hall. 2004. *Point, Click, and Vote: The Future of Internet Voting*. Washington: Brookings Institution Press.
- Ambrož, Jan. *E-volby jsou v ČR vzdálenou budoucností*. [online]. Dostupné z: <<http://www.lupa.cz/clanky/e-volby-jsou-v-cr-vzdalenu-budoucnosti/>>.
- Birch, Sarah, Bob Watt. 2004. „Remote Electronic Voting: Free, Fair and Secret?“. *The Political Quarterly* 75 (1): 60-72.
- Blais, André. 2000. *To Vote or Not to Vote. The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
- Blais, André, Elisabeth Gidengil, Neil Nevitte. 2004. „Where Does Turnout Decline Come From?“. *European Journal of Political Research* 43 (2): 221-236.
- Börgers, Tilman. 2002. „Costly Voting“. *The American Economic Review* 94 (1): 57-66.
- Buchstein, Hubertus 2004a. „Argumenty proti on-line volbám“. Pp. 227-240 in Marek Hrubec. *Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: Filosofia.
- Buchstein, Hubertus. 2004b. „Online Democracy, Is it Viable? Is it Desirable? Internet Voting and Normative Democratic Theory“. Pp. 39-58 in Norbert Kersting, Harald Baldersheim. *Electronic Voting and Democracy. A Comparative Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Burmeister, Mike, Emmanouil Magkos. 2003. „Towards Secure and Practical E-elections in the New Era“. Pp. 63-76 in Dimitris A. Gritzalis. *Secure Electronic Voting*. Londýn: Kluwer Academic Publishers.
- Cranor, Lorrie F. *Electronic Voting. Computerized polls may save money, protect privacy*. [online]. Dostupné z: <<http://www.acm.org/crossroads/xrds2-4/voting.html>>.

- Dyck, J. Joshua, James G. Gimpel. 2005. „Distance, Turnout, and the Convenience of Voting“. *Social Science Quarterly* 86 (3): 531-548.
- Ehl, Martin. *Estonci jako první na světě volí poslance přes internet*. [online]. Dostupné z: <<http://svet.ihned.cz/>>.
- EUROEKONOM. *Estonko se internetu nebojí*. [online]. Dostupné z: <<http://www.euroekonom.cz/analyzy/zi-estonsko.html>>.
- EUROPARL. *Mohou volby přes internet zvýšit volební účast?* [online]. Dostupné z: <<http://www.europarl.europa.eu/news/cs/headlines/content/20110321STO15986/html/Mohou-volby-p%C5%99es-internet-zv%C3%BD%C5%A1it-volebn%C3%AD-%C3%BA%C4%8Dast>>.
- EUROSTAT. 2011. „Internet Use in Households and by Individuals in 2011“. [online]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-066/EN/KS-SF-11-066-EN.PDF>.
- Feddersen, Timothy J., Alvaro Sandroni. 2002. *A Theory of Participation in Elections*. [online]. Dostupné z: <www.kellogg.northwestern.edu/faculty/fedderse/homepage/papers/duty4-15-02.pdf>.
- Franklin, Mark N. 2002. „The Dynamics of Electoral Participation“. Pp. 149-168 in Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris. *Comparing Democracies 2. New Challenge in the Study of Elections and Voting*. Londýn.
- Franklin, Mark N., Patrick Lyons, Michael Marsh. 2004. „The Generational Basis of Turnout Decline in Established Democracies“. *Acta Politica* 39 (2): 115-151.
- Garrone, Pierre. 2005. „Fundamental and Political Rights in Electronic Elections“. Pp. 111-123 in Alexander H. Trechsel, Fernando Mendez. *The European Union and e-Voting. Addressing the European Parliament's internet voting challenge*. Londýn: Routledge.
- Gibson, Rachel, K. 2005. „Internet Voting and the 2004 European Parliament Elections: Problems and Prospects“. Pp. 29-34 in Alexander H. Trechsel, Fernando Mendez. *The European Union and e-Voting. Addressing the European Parliament's internet voting challenge*. Londýn: Routledge.
- Henn, Matt, Mark Weinstein, Dominic Wring. 2002. „A Generation Apart? Youth and Political Participation in Britain“. *British Journal of Politics and International Relations* 4 (2): 167-192.
- Jefferson, David (eds.). 2004. „A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE)“. [online]. Dostupné z: <www.servesecurityreport.org/paper.pdf>.
- Klíma, Michal. 2003. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix.
- Kitcat, Jason. 2007. „Electronic Voting. A challenge to Democracy? Open Rights Group 2007“. [online]. Dostupné z: <www.openrightsgroup.org/wp-content/uploads/org-evoting-briefing-pack-final.pdf>.
- Lambrinouidakis, Costas (eds.). 2003. „Secure Electronic Voting: The Current Landscape“. Pp. 101-122 in Dimitris A. Gritzalis. *Secure Electronic Voting*. Londýn: Kluwer Academic Publishers.
- LEEDS. „Internet Access as a Human Right“. [online]. Dostupné z: <<http://digitalrights.leeds.ac.uk/papers/internet-access-as-a-human-right/>>.
- LEGAL ACTS. „Electoral Acts in Estonia“. [online]. Dostupné z: <<http://www.vvk.ee/general-info/legal-acts/>>.
- LEGAL TEXT. „Telecommunication Act“. [online]. Dostupné z: <<http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022>>.
- Linek, Lukáš. 2004. „Nízká volební účast ve volbách do Evropského parlamentu“. *Socioweb*. [online]. Dostupné z: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=186&lst=107>>.
- Maria, Di Eleonora, Luca S. Rizzo. 2005. „E-Democracy: The Participation of Citizens and New Forms of the Decision-Making Process“. Pp. 71-106 in Eleonora Di Maria, Stefano Micelli. *On Line Citizenship. Emerging Technologies for European Cities*. New York: Springer 2005.
- Mitrou, Lilian, Dimitris Gritzalis, Sokratis Katsikas. „Revising legal and regulatory requirements for secure e-voting“. [online]. Dostupné z: <http://www.instore.gr/evote/evote_end/htm/3public/doc3/public/evote_paper_SEC_2002_2.doc>.
- National Electoral Committee. 2005. „E-voting in Estonia 2005. The First Practice of Country-wide Internet Voting in the World“. [online]. Dostupné z: <http://neu.e-voting.cc/wp-content/uploads/Proceedings%202006/1.1.madise_martens_e-voting_in_estonia.pdf>.
- Norris, Pippa. 2004. „Will New Technology Boost Turnout? Evaluating Experiments in UK Local Elections“. Pp. 210-222 in Norbert Kersting, Harald Baldersheim. *Electronic Voting and Democracy. A Comparative Analysis*. New York: Palgrave.
- OSCE/ODIHR. 2011. „Estonia. Parliamentary Elections, 6 March 2011. OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Report“. [online]. Dostupné z: <<http://www.osce.org/odihr/77557>>.
- Qvortrup, Matt. 2005. „First Past the Postman: Voting by Mail in Comparative Perspective“. *Political Quarterly* 76 (3): 414-419. Rada, Václav. *Internet v praxi: Komunální volby v Estonku, dočkáme se i u nás?* [online]. Dostupné z: <<http://www.internetprovsechny.cz/clanek.php?cid=154>>.
- Radwin, Michael J. 1995. „An Untraceable, Universally Verifiable Voting Scheme“. [online]. Dostupné z: <<http://www.radwin.org/michael/projects/voting.html>>.
- Reterová, Sylvie. 2008. *Alternativní způsoby hlasování. Od tradičních metod k o-line volbám*. Olomouc: Periplum.
- Rubin, Aviel D. 2001. „Security Considerations for Remote Electronic Voting over the Internet“. [online]. Dostupné z: <<http://avirubin.com/e-voting.security.htm>>.
- Šindelář, Petr. 2006. „Elektronické volby jako možný nástroj pro posílení demokracie“. [online]. Dostupné z: <si.vse.cz/archiv/clanky/2006/sindelar.pdf>.
- Tuček, Josef. *Další volební chyba. Běžné, říkají vědci*. [online]. Dostupné z: <<http://aktualne.centrum.cz/>>.
- Vassil, Kristjan, Till Weber. 2011. „A Bottleneck Model of E-voting: Why Technology Fails to Boost Turnout“. *New Media Society* 13 (8): 1336-1354.
- VVK. 2011. „Statistics about Internet Voting in Estonia“. [online]. Dostupné z: <<http://www.vvk.ee/voting-methods-in-estonia/engindex/statistics>>.

Wattenberg, Martin P. 1998. *Turnout Decline in the U.S. and other Advanced Industrial Democracies*. [online]. Dostupné z: <<http://www.democ.uci.edu/publications/papersserie-spre2001/marty.html>>.

Xiaopeng, Xu. 2002. „Voting Costs and Voter Welfare“. *Economics Bulletin* 3 (21): 1–6.

Zálešák, Michal, Matejka, Ján: *Nové možnosti (e)demokracie*. [online]. Dostupné z: <<http://park.logos.cz/article.asp?itm=203 & ShowNoScriptVersion=True>>.

Voutsis, N., F. Zimmermann. 2008. „Anonymous Code Lists for Secure Electronic Voting over Insecure Mobile Channels“. Pp. 1270 – 1284 in A. Anttiroiko (ed.). *Electronic Government: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*. Hershey, PA: Information Science Reference.

poznámky

- ¹ Tento příspěvek byl zpracován v rámci projektu „Komparativní analýzy internetových voleb ve světě a analýza možnosti zavedení internetového hlasování v ČR“ za finanční podpory GA ČR, registrační číslo P408/11/2406.
- ² Rozeznáváme tři druhy internetových voleb. První, při kterém se hlasuje na mechanických zařízeních umístěných ve volebních místnostech, je známé pod anglickým termínem *Poll-site Internet Voting*. Hlasování probíhá v přesně stanoveném čase a občanům není dovoleno vykonat volbu mimo příslušný obvod. To je charakteristické i pro druhý typ, tzv. *Kiosk Voting*, kdy mohou občané pod dohledem volebních komisařů odevzdat svůj hlas ve veřejně přístupných budovách, nejčastěji nákupních střediscích, poštovních úřadech či školách, jež poskytují připojení k internetu. Třetí kategorií jsou pak „vzdálené“ internetové volby (*Remote Internet Voting*) umožňující hlasovat z domova nebo z jakékoliv části světa, přičemž jedinou podmínkou je dostupnost komunikačních technologií a přístup k internetu. Předmětem tohoto příspěvku je právě posledně jmenovaná forma hlasování, která je zároveň nejprogresivnější [Maria, Rizzo 2005: 85; Garrone 2005: 112].
- ³ V textu používám pro alternativní formy hlasování synonymně také jiné přívlastky, jedná se o výrazy „inovativní“, „progresivní“, „moderní“, „nové“ nebo „pokrokové“ formy hlasování.
- ⁴ První certifikát slouží k autentifikaci, druhý pak k elektronickému podpisu [VVK 2011].
- ⁵ 4. březen byl termín řádných parlamentních voleb, kdy se hlasovalo pouze klasickým způsobem a nebylo již možné odevzdat hlas prostřednictvím internetu. Pro on-line volbu byly určeny tři dny v rozmezí od 26. do 28. února [VVK 2011].
- ⁶ Jako zajímavost lze uvést, že 3,9 % Estonců hlasovalo ze zahraničí, a to ze 105 různých států [VVK 2011].
- ⁷ Institut nepřímých voleb zavedla francouzská ústava v roce 1791 [KLÍMA 2003: 188].
- ⁸ To potvrzuje i studie publikovaná v *Social Science Quarterly* v roce 2005, která dochází k závěru, že chuť používat alternativní formy hlasování výrazně roste pouze u voličů. Nevoliče tato možnost k účasti na volbách nepřesvědčí a i nadále u nich přetrvává nízký zájem o politické dění [Dyck, Gimpel 2005: 531-548].

Časopis **Naše společnost** je odborným periodikem Centra pro výzkum veřejného mínění, které je od roku 2003 vydáváno Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i. Počínaje rokem 2007 je časopis recenzovaný.

Redakce

Daniel Kunštát, šéfredaktor, Gabriela Šamanová, výkonná redaktorka

Redakční rada

Ilona Bažantová (PrF UK, Praha), Adéla Gjuričová (ÚSD AV ČR, Praha), František Kalvas (FF ZČU, Plzeň), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR a FSV UK, Praha), Igor Nosál (FSS MU, Brno), Jiří Šubrt (FF UK, Praha), Tomáš Trampota (FSV UK, Praha), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR a FF UK, Praha), Milan Zeman (SÚ SAV, Bratislava)

Zaměření časopisu

Stati primárně vycházejí z výzkumů veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti a aktuálnost témat. Příspěvky čerpají zejména z dat kontinuálního šetření CVVM. Časopis přijímá i analýzy vycházející z empirických šetření jiných subjektů a teoretické stati, které souvisejí s tématy výzkumu veřejnosti a jejího mínění a těží z paradigmat nabízených nejen sociologií, ale například též demografií, politologií, ekonomii, mediálními studii, soudobými dějinami etc.

Časopis vychází dvakrát ročně.

Naše společnost online: <http://www.cvvm.cas.cz>

Korespondenci zasílejte na adresu:

CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1 nebo na e-mail redakce.ns@soc.cas.cz.

Praha 2012

ISSN 1214-438X

SOU

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

